

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAĞKİ LİDERLERİNİN YURT DIŞINA KAÇMALARI
VE AHMET İZZET PAŞA KABİNESİNİN İSTİFASI

MERVE DENİZ UYGUN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ÖMER ERDEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2021

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak savunduğum "İttihat ve Terakki Liderleri' nin Yurtdışına Kaçmaları ve Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin İstifası" adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmada yazdığımı ve yararlandığım kaynakların "Kaynakça" bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05 /07/ 2021

MERVE DENİZ UYGUN

18530300001

ÖNSÖZ

İttihat Terakki Partisinin liderlerinin iktidarda bulundukları dönemdeki faaliyetleri ve sonrasında yurt dışına kaçmaları konusundaki tartışmalar hala devam etmektedir. Bu kişiler gerçekten iktidarda bulundukları dönemde ülkeyi batırdılar mı? Yoksa ülkelerine Hizmet mi ettiler? Yurt dışına kaçmaları ülkelere bir ihanet miydi? Yoksa bir zorunluluk muydu? Tüm bu sorular bu gün hala tartışılmaktadır. Biz bu çalışmamızda İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmalarının kamuoyunda yarattığı akisleri ve bu konuda yapılan eleştirileri ele almaya çalıştık. Özellikle Talat, Enver ve Cemal paşaların kaçmalarından hükümetin sorumlu tutulduğu ve yapılan eleştiriler neticesinde Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifa etmek zorunda kaldığı tezini kaynakların ışığında ortaya koymaya çalıştık. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki konuyla alakalı belgeleri ve dönemin gazete haberlerini inceledik. Konuyla alakalı hatıralardan ve araştırma eserlerinden faydalandık. Bu çalışmayı tamamlamamda yardımlarını benden esirgemeyen başta danışman hocam Doç. Dr. Ömer Erden'e, Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Sadullah Gülten'e ve diğer bölüm hocalarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	vii
GÖRSELLER DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1
1- Genç Türklerden ittihat ve Terakkiye.....	1
2- İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	3
3- Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Savaşa Girmesi.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
1- MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ GELİŞMELER.....	7
1.1.Yenilginin Kabulü.....	7
1.2.Talat Paşa Kabinesinin İstifası.....	10
1.3.Yeni Kabinayı Kurma Çalışmaları.....	12
1.4.Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin Kurulması.....	17
1.5.Kabine Erkanı Hakkında Değerlendirmeler.....	19
1.6.İttihat ve Terakkiye Yönelik Eleştiriler.....	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
2- MONDROS MÜTAREKESİ’NİN İMZALANMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER.....	32
2.1.Mütareke Arayışları.....	32
2.2. Mütareke İçin Gönderilecek Heyetin Belirlenmesi.....	34

2.3. Türk Heyetinin Mondros'a Gelmesi ve Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması.....	35
2.4. Mondros Mütarekesi'nin Türk Basınındaki Akisleri.....	37
2.5. İttihat Ve Terakki'nin Son Kongresi ve Teceddüt Fırkası'nın Kurulması.....	38
2.6. İttihat ve Terakki Erkanının Yurt Dışına Kaçmaları.....	44
2.7. İttihat ve Terakki Liderlerinin Firarlarının Türk Kamuoyundaki Akisleri.....	51
2.8. Hükümete Yönelik Sert Eleştiriler.....	70
2.9. Hükümetin Firarilerin İade Edilmeleri İçin Yaptığı Teşebbüsler.....	76
2.10. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin İstifası.....	79
2.11. Kabinenin İstifasının Basındaki Akisleri.....	81
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	90
EKLER.....	96

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmasının sorumlusu olarak, devleti savaşa sokan ve savaş boyunca iktidarda olan İttihat ve Terakki Partisi görülüyordu. Özellikle lider kadro tüm eleştirilerin hedefindeydi. Bir ateşkes antlaşmasının imzalanabilmesi için savaşın sorumlusu olarak görülen Talat Paşa kabinesi 7 Ekim 1918'de istifa etti. Talat paşa istifa etmeden önce yumuşak bir geçişin olması için yeni kabinede birkaç arkadaşının görev almasını şart koşmuştu. Bu şartı kabul eden Ahmet İzzet Paşa yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Ancak İttihatçı olarak bilinen bu kişilerin görev almaları yeni kabineye yönelik her geçen gün tonunu daha da sertleştiren eleştirilerin yapılmasına neden oldu. Yeni kabine müttefiklerle Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak büyük prestij kazanmış olsa da İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun özellikle de ülkenin uğradığı tüm felaketlerin sorumlusu olarak görülen Enver, Cemal ve Talat paşaların yurt dışına kaçmaları üzerine bütün eleştirilerin hedefi haline geldi. Basın firarların sorumlusu olarak hükümeti görüyor, kabinede yer alan eski İttihatçıların arkadaşlarının kaçışını kolaylaştırdığını, gerekli önlemleri almadığını ileri sürüyordu. Her geçen gün artan eleştiriler üzerine Padişah Vahdettin, İttihatçı olarak bilinen nazırların kabine dışı bırakılmasını ısrarla talep etti. Bu talebin Kanun-i esasiye aykırı olduğunu ve hükümete vurulan büyük bir darbe olduğunu düşünen Ahmet İzzet Paşa, baskılara daha fazla dayanamayarak, 8 Kasım 1918'de istifa etmek zorunda kaldı.

ABSTRACT

The Committee of Union and Progress, which brought the state to war and was in power throughout the war, was seen as responsible for the defeat of the Ottoman State from the First World War. Especially the leading figures were the target of all criticism. Talat Pasha's administration, who was seen as responsible for the war, resigned on October 7, 1918 to enable the Ottoman State to sign a ceasefire agreement. Before Talat Pasha resigned, he required a few of his friends to take part in the new cabinet to have a smooth transition. Accepting this term, Ahmet İzzet Pasha was assigned establishing the new cabinet. However, the appointment of these people, known as the Unionists, led to criticisms against the new cabinet, which made its tone more and more severe with each passing day. Although the new cabinet gained great prestige by signing the Armistice of Mudros with the allies, it became the target of all criticism when the leader staff of the Union and Progress Enver, Cemal and Talat pashas, who were seen as responsible for all the disasters the country suffered, fled abroad. The press regarded the government responsible for the escapes, claiming that the former Unionists in the cabinet facilitated the escape of their friends and did not take the necessary precautions. Upon the increasing criticism, Sultan Vahdettin insisted that the ministers known as Unionists be excluded from the cabinet. Ahmet İzzet Pasha, who thought that this demand was against the principles of the Law and that it was a great blow to the government, could not endure the pressures and had to resign on 8 November 1918.

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel. 1-2:	Tevfik Paşa.....	13
Görsel. 3-4:	Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa.....	22
Görsel. 5-6:	Şurayı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa.....	22
Görsel. 7:	Nafia Nazırı Ziya Paşa.....	23
Görsel. 8:	Maarif Nazırı Said Bey.....	23
Görsel. 9-10:	Adliye Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi.....	23
Görsel. 11-12:	Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey.....	24
Görsel. 13-14:	Dahiliye Nazırı Fethi Bey (Okyar).....	24
Görsel. 15-16:	İaşe Nazırı Celal Muhtar Bey (Özden).....	25
Görsel. 17-18:	Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay).....	25
Görsel. 19-20:	Maliye Nazırı Cavid Bey.....	26
Görsel. 21:	Hariciye Nazır Vekili Nabi Bey.....	26
Görsel. 22-23:	General Townshend.....	33
Görsel. 24:	Enver Paşa.....	56
Görsel. 25:	Enver Paşa'nın babası Ahmed Paşa.....	57
Görsel. 26:	Halil Paşa.....	58
Görsel. 27:	Nuri Paşa.....	58
Görsel. 28:	Divaniye Mebusu Fuat Bey.....	59
Görsel. 29:	Said Halim Paşa.....	60
Görsel. 30:	Enver Paşa, Bahaddin Şakir, Talat ve Cemal Paşa.....	69
Görsel. 31:	İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa.....	74

GİRİŞ

1- Genç Türklerden İttihat ve Terakkiye

İttihat ve Terakki cemiyeti birçok tarihçi tarafından Genç Türklerin devamı olarak görülür. Peki Genç Türk hareketi neyi amaçlıyordu? 1865’de Namık Kemal ve beş arkadaşı Belgrad Ormanlarında piknik yaparken, Ali ve Fuat paşaların yönetimine muhalefet etmek amacıyla İttifak-ı Hamiyyet adında gizli bir cemiyet kurdular. Bu gençler mevcut yönetimin istibdadına karşı mücadele etmeyi ve halka daha fazla siyasi hakların verilmesini amaç edinmişlerdi. Böylece halk yönetime katılmış olacak, Gayri Müslimlerle Müslüman ahali eşit siyasi haklara sahip olacağı ve devlet yönetiminde söz hakkı olacağından dolayı bunların isyan etmeleri için bir neden kalmayacaktı. Dahası büyük devletler de azınlıkları bahane ederek Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale edemeyeceklerdi. Tüm bunlar ancak Osmanlı Devleti’nin meşruti yönetime geçmesiyle mümkün olabilirdi.¹

Kurulan bu gizli cemiyet hızla büyüdü ve üye sayısı her geçen gün artarak 245 oldu. Cemiyete yurt dışından en büyük desteği Mısır hanedanından Prens Mustafa Fazıl Paşa verdi. Onun Paris’ten Padişaha yazdığı ve Osmanlı Devleti’nin meşruti bir yönetime geçmesi gerektiğini de teklif eden reformları içeren Fransızca mektubu hürriyetçi gençler arasında büyük bir heyecan uyandırmış ve bu mektup Türkçeye çevrilerek çok sayıda bastırılıp dağıtılmıştı.² İşte Genç Türk/Jön Türk tabirinin bu dönemde 1867’de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Sina Akşin Jön Türk deyiminin nasıl ortaya çıktığını şu cümlelerle anlatmaktadır:

“Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa da Osmanlı ülkesindeki Meşrutiyetçi akımın içinde olduğunu göstermek amacıyla Fransızca bazı mektuplar yayımladı. Bunlardan birinde kendisini Genç Türkiye Partisinin temsilcisi olarak sundu. Bu yakıştırma Avrupa’da tutundu. Akımın böyle bir ad alması üzerine örgüt de daha sonra Paris’te Namık Kemal, Ziya, Ali Suavi’nin katılmasıyla yeniden kurulduğunda Yeni Osmanlılar Cemiyeti adını benimsedi. Zaten İttifak-ı Hamiyyet’in kurucuları örgütlenirken Avrupa’daki genç örgütleri özellikle Genç

¹ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 14-15.

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1993, s. 151-152

İtalya örgütlerini örnek almışlardı. Böylece artık hasta adam denen Osmanlı Devletini özgürlükçü yollardan kalkındırmak amacını güdenlere, Fransızca Jeune Turc- Jön Türk denildi”³

Bu konuda derinlemesine araştırmalar yapan Şükrü Hanioglu batılı kaynakların analizi yapıldığında Jön Türklüğün “*Osmanlı imparatorluğundaki modernleşme hareketlerinin bir halkası olarak*” görüldüğünü yazar.⁴ Gerçekten de Jön Türklerin nihai hedefi modern bir Osmanlı toplumu oluşturmaktı. Bu bağlamda yönetsel olarak ta mutlakiyete karşı mücadele ederek meşrutiyeti getirmeye çalışıyorlardı.⁵ Onların bu faaliyetleri her kesimden destek bulmaya başladı. Nihayetinde Mithat Paşa ve Şükrü Paşa gibi önemli bürokratlarla Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa gibi önde gelen askerlerin tertipleri sonucunda meşrutiyete geçişin önündeki en büyük engel olarak görülen Sultan Abdülaziz tahtan indirilerek⁶ yerine 5. Murat tahta çıkarıldı. Ancak tüm bu gelişmeler, özellikle amcası Abdülaziz’in öldürülmesi 5. Murat’ın akli dengesini bozdu. Bu nedenle padişahlık yapamayacağına kanaat getirilerek, tahttan indirildi. Yerine genç şehzade Abdülhamid, Meşruti yönetime geçmesi şartıyla tahta çıkartıldı.⁷

Genç Türklerin çabaları sonucunda 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi’nin ilan edilerek meşruti yönetime geçilmesi⁸ ne yazık ki ne Osmanlı unsurları arasında birliği sağlayabildi, ne de büyük devletlerin ülkenin iç işlerine müdahale etmesine engel olabildi. Rusya’nın himayesinde Bulgar ve Sırp ayaklanması her ne kadar bastırılmış olsa da, Osmanlı Devleti’nin büyük devletlerin bu konudaki müdahalelerini kabul etmemesi, tarihimiz de 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin çıkmasına neden oldu. Bu arada 19 Mart 1877’de resmen açılan Meclis-i Mebusunda oldukça sert tartışmalar, Rus orduları karşısında yaşanan yenilgilerden dolayı Padişahı da suçlayıcı konuşmalar yapılıyordu. Rus Ordularının neredeyse İstanbul kapılarına dayanması üzerine II Abdülhamid 14

³ Akşin, 1980, s. 15.

⁴ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak ‘Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’ ve ‘Jön Türklük’*, C:1 (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 9-10.

⁵ Yusuf Ziya İnan, *Jön Türklerden İttihat Terakki Cemiyetine*, Bayramaşık Yayınevi, İstanbul 1978, s. 31-32

⁶ Şerif Mardin, Çev. Mümtaz’er Türköne vd., *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 80

⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1995, s.361-366

⁸ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınevi, İstanbul 2006, s. 335

Şubat 1878’de Meclis-i Umumiye süresiz tatil ederek Kanun-i esasiye de askıya aldı. Böylece yeniden mutlakıyete geçilmiş oldu. Bu durum 30 yıldan fazla sürecekti.⁹

2- İttihat ve Terakki Cemiyeti

Yakın tarihimize damga vuran önemli oluşumlardan birisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunu 1889 tarihine kadar geri götürebiliriz. O dönemde Sultan II. Abdülhamid’e muhalefetin kalesi olarak kabul edilen Mekteb-i Tıbbiye’deki öğrencilerden İbrahim Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşid ve Konyalı Hikmet Emin tarafından 3 Haziran 1889’da kurulan İttihat-ı Osmani Cemiyeti hızla büyüyecek ve muhalefetin büyük kısmını bünyesinde toplayarak İttihat ve Terakki adını alacaktı.¹⁰ Abdülhamid dönemindeki baskıcı yönetim tarzının kaldırılması ve anayasanın yeniden yürürlüğe konularak meşruti yönetime geçilmesi için var gücüyle çalışan cemiyete 1908 hareketinde önemli roller üstlenecek, asker-sivil birçok kişi bu dönemde girdi. Ancak artan baskıdan dolayı cemiyetin önde gelen isimleri eğitim görmek ve daha rahat muhalefet edebilmek amacıyla İstanbul’dan ayrılarak Avrupa’ya, büyük kısmı ise Paris’e gitmeye başladılar.¹¹ Daha önce yurt dışında eğitim gören yada sürgünde bulunan bazı kişiler de cemiyete katıldılar. 1894’de Cemiyet’e Paris’te bulunan Ahmet Rıza Bey de katıldı ve onun teklifi ile cemiyetin adı “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak değiştirildi.¹²

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Rumeli’deki, özellikle Selanik’teki faaliyetleri çok daha başarılı bir şekilde yürütülüyordu. Zira burada Osmanlı yönetiminin baskısı İstanbul’a göre daha azdı. Cemiyet buradaki 3. Ordu subaylarından da destek görüyordu. 1906’da Selanik’te çoğunluğu 3. Ordu subayları tarafından kurulan ve kısa sürede güçlenen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin İttihat Terakki Cemiyeti ile birleşmesi cemiyetin buradaki varlığını oldukça güçlendirmişti.¹³

⁹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 113-117, Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara 1995, s.39

¹⁰ Hanioglu, 1985 s. 173-174

¹¹ Erik Jan Zürcher, Çev. Nüzhet Salihoğlu, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s. 35-36

¹² Aybars, 1995 s. 50

¹³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler, C. I, II. Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul 1988, s. 21-22.

Avrupa devletleri arasındaki sömürge yarışı, çıkar çatışmaları kutuplaşmalara neden olmuş, büyük çaplı bir savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Bu ortamda devletler yavaş yavaş saflarını da belirlemeye başlamıştı. İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola'nın 8-9 Haziran 1908'de Reval'de görüşmesi İttihatçılar tarafından endişeyle karşılanmıştı. Zira herkes bu görüşmenin gündeminin Makedonya ve Boğazlarla ilgili olduğunu tahmin edebiliyordu. Bu durum karşısında İttihatçılar dış müdahaleleri engellemek ve devleti zor durumdan kurtarmak için biran önce meşrutiyeti ilan etmek üzere harekete geçtiler. Cemiyet, 3. Ordu subaylarının da desteği ile Temmuz ayı başında Manastır'da harekete geçti. 23 Temmuz'da Selanik ve Manastır'da Meşrutiyet ilan edildi. Bu gelişme üzerine II. Abdülhamid 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etti.¹⁴

Meşrutiyetin ilan edilmesi Tüm yurttta sevinçle karşılandı. İttihat Terakki de cemiyet kimliğinden parti şekline dönüştü. Kısa süre içerisinde yapılan seçimlerin galibi İttihat Terakki Partisi idi. Artık ülkedeki en önemli güç olmasına rağmen İttihatçılar hükümeti ele geçirmeye cesaret edemediler. Zira Osmanlı idaresinde yaş ve tecrübe çok önemliydi. İttihatçılar ise oldukça genç ve devlet yönetiminde tecrübesizdiler.¹⁵ İttihat ve Terakki her ne kadar 31 Mart ayaklanmasının bastırılmasından sonra II. Abdülhamid'i tahttan indirerek konumunu daha da güçlendirmiş olsa da, iktidarı tam anlamıyla ele geçirmesi Bab-ı ali baskınıyla oldu.¹⁶ Ocak 1913'deki bu hükümet darbesiyle İttihat ve Terakki iç siyasete tamamen hakim oldu. Darbeden sonra Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşanın 11 Haziran 1913'de bir suikast neticesinde öldürülmesi¹⁷ üzerine İttihatçılar hükümet içerisindeki nüfuzlarını daha da arttırdılar. Talat Bey dahiliye nazırı olarak kabineye girdi. Enver Bey iki defa üst üste terfi ettirilerek paşa yapıldı ve Harbiye Nazırı oldu. İstanbul Muhafızı olan Cemal Bey de terfi ettirilerek Paşa rütbesine yükseltildi. Kabinenin kilit ismi olan Mısırlı Prens Sait Halim Paşa Sadrazam olmasına rağmen cemiye içerisindeki nüfuzu o kadar fazla değildi. Bu

¹⁴ Uçarol, 2006 s. 401-403

¹⁵ Zürcher, 1987, s. 140-141

¹⁶ Lewis, 1993, s. 224; Ahmet Mehmetefendioğlu, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s.173-174.

¹⁷ Cemal Paşa, Tamamlayan Ve Tertipleyen Behçet Cemal, *Hatıralar*, Selek Yayınları, İstanbul 1959, s. 47-48

nedenle ortaya çıkan bu yeni yönetime Enver-Cemal- Talat üçlü yönetimi denilmiştir.¹⁸

3- Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

20. Yüzyıla girerken büyük devletler ekonomik ve çıkar çatışmaları nedeniyle büyük bir savaşın eşiğine gelmiş durumdaydılar. Almanya ile Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı ittifak kurmuştu.¹⁹ Osmanlı Devleti'nin de 1911'de İtalyan saldırısının başladığı zaman İngiltere ile İttifak kurma girişimi olmuştu. Ancak İngiliz kabinesinden, Maliye Nazırı Cavid Bey'in bu husustaki girişimine olumlu karşılık verilmesi gerektiğini savunan tek kişi Churchill olmuştu. Churchill Osmanlı Devleti'nin dostluğunun İtalya'ninkinden çok daha faydalı olacağını ve Türkiye'nin yaklaşan savaşta Almanya'nın İngiltere'ye karşı kullanacağı en etkili kara silah olacağını savunmuştu.²⁰ Osmanlı Devleti bu dönemde tam bir yalnızlık içerisindeydi. Osmanlı Devleti dış politikada bu yalnızlığın acısını Balkan Savaşlarında yaşadığı yenilgi sonrasında görmüş ve dış politikada denge arayışına girmişti. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yakınlığının sadece iktisadi nedenlere dayandığı düşünülüyordu. Vuku bulacak bir Osmanlı-Rus harbinde Osmanlı Devleti'ni ordularıyla destekleyeceğine ihtimal verilmiyordu. İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmak mümkün görünmüyordu ancak muhtemel bir Rus saldırısının engellenmesi noktasında onların desteği sağlanabilirdi. Bu nedenle bu iki devlete yaklaşıma karar verildi ve Hakkı Paşa İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ihtilafı meseleleri halletmek üzere Londra'ya gönderildi. Görüşmeler sonunda İngiltere'ye birçok imtiyaz verilmesine rağmen istenilen destek sağlanamadı.²¹

İngiltere ile yakınlaşma çabalarının yanı sıra Fransa ile de yakınlık temin etmek için gayret edildi. Bunun için Fransa'ya birçok ekonomik imtiyaz verildi. Son olarak Cemal Paşa'nın Temmuz 1914'te Fransa ziyareti esnasında yaptığı ittifak teklifine, müttefiklerinin onayı olmadan böyle bir teşebbüse

¹⁸ Zürcher, 1999, s. 163

¹⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 36-37

²⁰ David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922)*, Sabah Yayınları, İstanbul, s.38

²¹ Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.182-184; Sevgi Çetinkaya, *Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşına Girişi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.24

girişemeyecekleri cevabı verildi. Şüphesiz bu baştan savma bir cevaptı.²² Gerek İngiltere gerekse Fransa bilerek ve isteyerek Osmanlı devletini Almanya'nın safına itiyordu. Zaten Osmanlı Kabinesinde başta Enver Paşa olmak üzere Sait Halim Paşa, Talat Paşa ve Meclis Reisi Halil Bey Almanya ile ittifak yapılması gerektiğini düşünüyordu. Avusturya'nın üçlü ittifaka katılma teklifi üzerine Osmanlı Devleti 22 Temmuz'da Almanya'ya başvurdu ve İmparator II: Wilhelm'in isteği ile ittifak görüşmeleri başladı. Böylece 27 Temmuz'da başlayan görüşmeler sonucunda 2 Ağustos'ta İttifak Antlaşması imzalandı.²³

Yukarıda da belirttiğimiz üzere ekonomik çıkar çatışmaları ve sömürge yarışı büyük çaplı bir savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. 1914 yılına gelindiğinde devletler İtilaf ve İttifak bloklarında yerini almıştı. Artık savaşın çıkması için sadece bir kıvılcım gerekiyordu ki o kıvılcım da, Avusturya Macaristan veliahtı Arşidük Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te Saray Bosna'da Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesiyle oldu. Bu olay sonrasında Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi, Rusya'nın da Sırbistan'ın yanında yer almasıyla Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu.²⁴ Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ise tam bir oldu bitti ile gerçekleşti. Savaş başladığında Osmanlı Devleti tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Almanya'nın çabaları ve gelişen diğer olayların da etkisiyle İttifak Devletleri yanında savaşa girmeye mecbur kaldı. Akdeniz'de İngiliz donanmasının takibinden kaçan Goben ve Breslau isimli Alman savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'nı geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmaları bu oldu bittinin sadece başlangıcıydı. Osmanlı Devleti önce bu gemileri satın aldığını ilan etti. Fakat mürettebatı Alman olan bu gemiler muhtemelen Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde Karadeniz'e açılarak Rus limanlarını bombaladılar. Bu ani olay üzerine Osmanlı Devleti de savaşa girmiş oldu.²⁵

²² Cemal Paşa, 1959, s. 113-120.

²³ Armaoğlu, 1986, s. 108; Osman Selim Kocahanoğlu, *Hatıraları ve mektuplarıyla Talat Paşa*, Temel Yayınları, İstanbul 2008, s. 13-14

²⁴ Zürcher, 1999, s. 164; Uçarol, 2006, s. 460-461

²⁵ Armaoğlu, 1986, 109-110; Kocahanoğlu, 2008, s. 16-18

BİRİNCİ BÖLÜM

1-MONDROS MÜTAREKESİ ÖNCESİ GELİŞMELER

1.1.Yenilginin Kabulü

Yaklaşık dört yıl süren Birinci Dünya Savaşının ağır şartları savaşıyan tarafları oldukça yıpratmıştı. Özellikle 6 Nisan 1917’de Amerika Birleşik Devletleri’nin savaşa İngiltere-Fransa safında (İtilaf Devletleri) dahil olması, dengelerin Almanya ve müttefikleri (İttifak Devletleri) aleyhine bozulmasına neden oldu.²⁶ Amerika savaşa girmeden önce “Wilson İlkeleri” dediğimiz bir bildiri yayınladı ve bu bildiriye müttefiklerine de kabul ettirdi. Buna göre yenilen devletlerden toprak talep edilmeyecek, her ulus kendi kaderini tayin edebilecek, Sömürge düzenine son verilecek ve mağlup devletlerle adil bir barış imzalanacaktı.²⁷

Birçok cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti’nin durumu artık alarm vermeye başlamıştı. 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Bu durumu 20 Eylül 1917’de Talat Paşa ve Enver Paşa’ya gönderdiği raporunda açıkça ifade ediyordu. Ayrıntılı bilgilerin verildiği raporda Osmanlı Devleti’nin mevcut durumu oldukça gerçekçi bir şekilde ortaya konuluyordu. Raporda verilen bilgilere göre; halkın durumu perişandı ve hükümet ile ahali arasındaki bağ sarsılmıştı. İnsan gücü cephelerde erimiş, geride kalan ahali ise kadın, çocuk, ihtiyar, sakat ve asker kaçaklarından ibaretti. İaşe sıkıntısı had safhadaydı. Askeri durum savaşın yakın bir gelecekte sona ereceğini gösteriyordu. Türk Ordusunun hali hazırdaki mevcudu harbin başlangıcına nispeten beşte bire inmişti ve savaşacak takati kalmamıştı. Cephelerde düşman hem kuvvet bakımından hem de lojistik açıdan oldukça üstün durumdaydı. Özellikle Sina cephesinde durum çok daha nazik bir hal almıştı ve düşman çok güçlüydü. Osmanlı Ordusunun Güney cephesinde İngilizlerin genel bir saldırısına karşı koyacak gücü yoktu.²⁸

Özellikle 1918 yılı İttifak Devletleri için çok daha zor geçiyordu. İtilaf Devletleri karşısında üst üste alınan yenilgiler, savaşın yıpratıcı ve yok edici

²⁶ İhsan Şeref Kaymaz, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizmi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2007, s. 146-147

²⁷ Asena Boztaş, Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.7, 2014, s. 164

²⁸ *İleri*, 15 Teşrin-i Evvel 1335/1919.

yorgunluğu İttifak Devletleri'ni her geçen gün yenilgili kabullenerek barışa razı olmaya zorluyordu. Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun durumu her geçen gün kötüye gidiyordu. Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nin durumu da pek farklı değildi. Almanya hariç müttefikleri bir an önce savaştan çekilmek istiyordu. Almanya ise biraz daha dayanarak uygun bir zamanda daha elverişli şartlarda bir antlaşmanın yapılabilmesine inanıyordu.²⁹ Bu arada 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşad vefat etti ve yerine 4 Temmuz'da Mehmed Vahideddin tahta çıktı. Birçok kişi Sultan Vahideddin'in Sultan Reşad'dan çok daha aktif bir şekilde iç siyasete müdahil olacağını düşünüyordu. Vahideddin'i yakından tanıyanlar onun zeki ve düşünceli olduğunu söylüyorlardı. Onu yakından tanıyan Mustafa Kemal Paşa ise, yeni Padişahın tahta çıkmasının vatanın ve milletin kurtuluşuna büyük etkisinin olacağını düşünmüştü. Aslında Sultan Vahideddin de tahta çıkar çıkmaz İttihat ve Terakki'nin mutlak gücünü zayıflatmak ve dizginleri eline almak için çalışmaya başladı.³⁰

Ekim ayı başında Almanya'nın başbakanlığı görevini üstlenen Prens Max Von Baden'in Talat Paşa'nın tebrik telgrafına 10 Ekim 1918'de verdiği cevapta; müşterek dava uğrunda sarsılmaz bir kararlılıkla mücadele etmenin kendilerine namuslu bir sulh bahşedeceğini ifade etmesi Almanya'nın bu husustaki yaklaşımını gösteriyordu. Baden, önceden gösterilen güven ve yardımın kendi döneminde de devam etmesini istiyordu.³¹ Baden telgrafında mücadeleye devam edilmesini ve bu konuda kendisine güvenilmesini istiyordu ancak zaman İttifak Devletleri'nin aleyhine işliyordu. İngiliz Generali Allenby'nin 19 Eylül 1918'de çok iyi teçhiz edilmiş üstün kuvvetlerle yaptığı taarruz sonucunda Türk Orduları mağlup edilerek Suriye -Filistin cephesi çökertildi. Ortaya çıkan bu durumdan dolayı Osmanlı Devleti'nin güney cephesi oldukça nazik bir hal almıştı.³² 14 Eylül'de başlayan İngiliz-Fransız-Sırp kuvvetlerinin ortak saldırısı sonucunda Bulgar cephesi de tamamen çökertilmesi üzerine Bulgaristan 25 Eylül'de mütareke istemek zorunda kaldı. Bulgaristan'ın 29 Eylül'de mütareke imzalayarak savaştan çekilmesi en çok

²⁹ Durmuş Yalçın, Yaşar Akbıyık vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2008, s. 131

³⁰ Bünyamin Kocaoğlu, *İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2003, s. 8-9

³¹ BOA, HR. SYS. 02459/60-3

³² Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 26; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 8

Osmanlı Devleti'ni etkiledi.³³ Beklenmedik bu gelişme neticesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya ile olan kara bağlantısını tamamen kesildi. Bu durumda Almanya'dan artık yeterli yardımın gelmeyecek olması ve yaşanacak olan silah, cephane sıkıntısı herkeste büyük bir moral bozukluğu yarattı.³⁴

Bu arada Talat Paşa, Kafkasya'daki bazı gelişmeleri müzakere etmek ve muhtelif siyasi konuları görüşmek için 3 Eylül'de Berlin'e gitmek üzere hareket etmişti.³⁵ Alman İmparatoru Wilhelm 28 Eylül 1918'de sultan Vahdeddin'e bir telgraf göndererek, Talat Paşa ile sürdürülen müzakerelerin iyi sonuçlanmasından duyduğu memnuniyeti dile getirerek pek takdir ettiği sadrazamla hükümeti arasındaki güven veren bu işbirliğinin aralarındaki ittifakı güçlendirmeye ve sürdürmeye kefil olduğunu belirtmişti.³⁶ Talat Paşa da, Berlin'de 26 Eylül'de bir gazeteciye verdiği beyanatında Almanya ile müzakere ettiği tüm konularda tam bir anlaşmaya vardıklarını belirtti. Kendilerinin sulh davasını müdafaa ettiklerini, savaş nedeniyle akan kanı durdurmak ve insanlığın çektiği ıstıraplara son vermek için Almanya'nın düşmana dost elini uzatmak suretiyle sulh için yaptıkları ilk teşebbüsleri memnuniyetle karşıladıklarını ifade etti. Bu bağlamda Avusturya-Macaristan dışişleri bakanının barış teşebbüsünü de daha fazla kan dökülmemesi için sarf edilmiş samimi bir gayret olarak gördüklerini, ancak şimdiye kadar İtilaf Devletlerinin bu teşebbüslere resmi bir karşılık vermediğini söyledi. Talat Paşa, İtilaf Devletlerinin barış müzakerelerine girişmeyi reddetme ihtimalinden bahsederek beyanatına şu cümlelerle son verdi: *"Düşmana karşı çıkarabileceğimiz herkesçe malum olmayan daha birtakım kuvvetlere malik bulunmaktayız. Bizi, mevcudiyetimizi ve servetimizi müdafaa için harbe devam etmeye icbar eyledikleri taktirde mağlup edemeyeceklerini anlayıncaya kadar kemal-i şecaatle sebat edeceğiz."*³⁷

1.2.Talat Paşa Kabinesinin İstifası

Berlin seyahatinden dönen Talat Paşa, dönüşünde uğradığı Sofya İstasyonunda Bulgar ordusunun mütareke imzaladığını öğrenmiş ve büyük bir

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 4*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 679-680

³⁴ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45-46

³⁵ BOA, HR. SFR. 04.422.35/1; *Vakit*, 2 Eylül 1334/1918

³⁶ BOA, HR. SYS, 2459/16-3

³⁷ *Yeni Gün*, 27 Eylül 1334/1918

yıkım yaşamıştı.³⁸ 1 Ekim’de İstanbul’a dönen Talat Paşa eski sadrazam ve Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa’dan oldukça önemli bir telgraf aldı. Telgrafta Almanya’nın, Wilson’un farklı tarihlerdeki beyanlarında ve nutuklarında ifade ettiği sulh şartlarını kabul ettiği bildiriliyordu. Almanya sulh işinin Wilson tarafından yürütülmesini teklif edecekti. Bu Almanya’nın yakın bir zamanda silah bırakacağı anlamına geliyordu.³⁹ Talat Paşa, aynı gün İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey’i davet ederek telgrafın içeriğini onunla da paylaştı. “*Sen buna ihtimal verirmisin?*” diye sordu. Fethi Bey ise sadece ihtimal değil böyle bir sonucu uzun zamandır beklediğini söyledi. Talat Paşa’nın yapılacak bir şeyin olup olmadığını sorması üzerine Fethi Bey, ülkenin içinde bulunduğu durumu da düşünerek, bunun için çok geç olduğunu, sulh şartlarını daha rahat bir şekilde görüşebilecek bir kabineye görevi devretmenin faydalı olacağını ifade etti.⁴⁰

Fethi Bey nazikçe Talat Paşa’ya kabinenin istifa etmesi gerektiğini söylüyordu. Gerçekten de güney cephesinde yaşanan ağır yenilgi, Bulgarların savaştan çekilmesiyle İtilaf Devletleriyle İstanbul arasındaki tamponun kalkmış olması ve İstanbul’un tehdit altında olması, Almanya’nın savaşmayı bırakacağı haberi Osmanlı Devleti’ne de barış istemekten başka bir çare bırakmıyordu. Ancak savaş kabinesinin barış teşebbüsüne İtilaf Devletlerinin olumlu yanıt vermesi şüpheliydi. Bu nedenle Talat Paşa kabinesi çekilerek barış işini yeni hükümete bırakması daha gerçekçi olacaktı. Aslında Talat Paşa da bu gerçeğin farkındaydı. 5 Ekim’de Almanya, Avusturya Macaristan ve Osmanlı Devleti, İspanya aracılığı ile Amerikan Başkanı Wilson’a müracaat ederek daha önceden ilan edilmiş olan ilkeler doğrultusunda barış yapmaya hazır olduklarını bildirdiler.⁴¹ Bu sulh girişimi ertesi günü gazete manşetlerinde duyuruluyordu. Yeni Gün gazetesinde yer alan haberde bu sulh girişimin tüm dünyada heyecanla ve memnuniyetle karşılanacağı ve şimdiden bütün cephelerde genel bir mütareke teklif edileceği belirtilerek şu bilgiler veriliyordu:

³⁸ Kocaoğlu, 2003, s.15

³⁹ Cavid Bey, Haz. Osman Selim Karahanoğlu, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. Fethi Okyar, Haz. Cemal Kutay, *Üç Devir’de Bir Adam*, Tercüman Tarih yayınları, İstanbul 1980, s. 236

⁴⁰ Okyar, 1980, s. 237

⁴¹ Josef Pomiankowski, çev: Kemal Turan, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü (1914-1918 1. Dünya Savaşı)* Kayıhan yayınevi, İstanbul 1990, s.344-345; Bayur, 1991, s. 247-248.

“Devlet-i Aliye-i Osmaniye ile müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetleri, Wilson’un 14 maddelik teklifatı ile 27 Eylüldeki beyanatı muhteviyatı esas ittihaz olunarak musalaha müzakeratına girişilmesini ve hemen bütün cephelerde mütareke akdini Amerika hükümetine teklif etmişlerdir. Henüz cevabı gelmemiştir.”⁴² Aslında beklenen cevap hiç gelmeyecekti.⁴³ Zira o dönemde Amerika sözde Ermeni katliamından dolayı Talat Paşa Kabinesini sorumlu gördüğü ve bu hükümetle müzakere etmeyeceği söylentileri İstanbul’da kulaktan kulağa yayılıyordu.⁴⁴ Bu söylentilerin İttihat Devletleri nezdinde ne derece etkili olduğunu bilmiyoruz ancak savaştan dolayı sorumlu görülen bir hükümetin Barış görüşmelerini sorunsuz sürdürebilmesi pek mümkün görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa da aynı görüşteydi.⁴⁵ Padişah da bu düşüncede olacak ki Talat Paşa’yı davet ederek kendisine memleketin içerisinde bulunduğu zor şartlardan bahsederek “son senelerin yükünü omuzlarında taşımamış şahsiyetlerden kurulu nisbeten tarafsız Kabine’nin işbaşına gelmesinin” gerekli olduğunu söyledi. Talat Paşa, yaptıklarının hesabını tarihe ve millete vermeye her daim hazır olduklarını, ancak bu günkü şartlarda kendilerine kin ve gazap duyanların fırsat beklediğini belirterek Padişah’tan, mutedil , kararlarında tarafsız, kin ve nefretini bir tarafa bırakmış kişilerden oluşacak bir kabinenin iş başına getirilmesini rica etti. Zira hala ülke içerisinde önemli bir güce sahip olan İttihat ve Terakki ile çatışmanın fayda getirmeyeceğini izah etti ve böyle bir kabinenin oluşturulması durumunda istifaya hazır olduğunu bildirdi. Padişah kesin bir karar verinceye kadar konuşmalarının gizli kalmasını rica etti.⁴⁶

⁴² *Yeni Gün*, 6 Teşrin-i evvel 1334/1918; *Vakit Gazetesi*’nin haberine göre sulh müracaatını her devlet aynı mealde fakat ayrı notalar vermek suretiyle yapmıştır. Osmanlı Devleti de Madrid sefiri vasıtasıyla İspanya Krallığı’na şu notayı vermiştir: “Zirdeki vaz-ül imza Devlet-i Osmaniye maslahatgüzarı, hükümet matbuasından aldığı emir üzerine hükümet-i kraliyeden şurasını rica ile kesb-i şeref eder ki Osmanlı Hükümeti’nin Cemahir-i Müttehide-i Amerika Reis-i Cumhurundan, sulh emr-i iadesini üzerine almasını ve bilcümle hükümet-i muhasamayı bu talepten haberdar ederek kendilerini müzakerata başlanmak üzere murahhaslar tayinine davet etmesini rica ettiğini Cemahir-i Müttehide-i Amerika Reis-i cumhuru efendiye tebliğ etsin.

Hükümet-i Osmaniye, Cemahir-i müttehide-i Amerika Reis-i Cumhurunun 8 Kanun-u sani 1918 tarihinde kongreye gönderdiği beyannamesinde müehhiren vaki olan beyanatında ve hususiyle 27 Eylül tarihli nutkunda çizdiği programı müzakerata esas olmak üzere kabul eyler. Sefk-i dimaya nihayet vermek üzere Hükümet-i Osmaniye karada, denizde ve havada derhal umumi bir mütareke akdine delalet edilmesini de rica eyler.” Bkz; *Vakit*, 8 Teşrin-i evvel 1334/1918

⁴³ Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbi’nin Gerçekleri, Feryadım C. II*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 17

⁴⁴ Pomiankowski, 1990, s. 345.

⁴⁵ Cebesoy, 2000, s. 27

⁴⁶ Okyar, 1980, s. 238-239.

1.3.Yeni Kabineyi Kurma Çalışmaları

Taşlat Paşa istifa etmeye karar vermişti ancak çekilirken hükümeti vatanseverliğine güvenilir bir heyete bırakmak istiyordu.⁴⁷ Bu nedenle de Talat Paşa yakın arkadaşlarına bu görüşmeyi anlatırken, kabineyi kim kurarsa kursun üç nazırlığın yakın arkadaşlarına verilmesinde ısrar edeceğini söylemişti. Bunlar; Rauf, Fethi ve Cavid beylerdi.⁴⁸ Talat Paşa henüz istifa etmemiş olmasına rağmen gazetelere göre kabinenin istifa edeceği söylentileri birkaç gündür dolaşıyordu ve sulh teklifi üzerine bu söylentiler kesinlik kazanmıştı. Sulh imkanının ortaya çıkması ve müzakerelerin başlamasıyla Talat Paşa kabinesinin istifa etmesi ve yerine yıpranmamış yeni bir kabinenin iş başına gelmesinin zaruri bir keyfiyet olduğunu ifade eden Yeni Gün Gazetesi bugün yarın kabinenin istifa edeceğinin beklendiği yazıyordu. Gazete, aldığı habere dayanarak, Tevfik Paşa'nın⁴⁹ yeni kabineyi kurmakla görevlendirileceği, kabinenin kimlerden oluşacağını henüz kesinleşmediğini ancak Harbiye Nazırlığına Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesinin beklendiği bilgisini veriyordu.⁵⁰

⁴⁷ Menteşe, 1986, s. 232

⁴⁸ Okyar, 1980, s.239

⁴⁹ Tevfik Paşa Sultan Vahdettin'in dönürüydü, Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey Vahdettin'in kızı Fatma Ulviye Sultanla evliydi. Bkz. Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi C. III, Kısım. IV**, s. 705; Ahmet Tevfik Paşa merhum Ferik İsmail Paşa'nın oğlu olup 1261/1845'de İstanbul'da dünyaya geldi. Askeri Mülkiyeye giden Tevfik paşa, Mülazım olarak buradan mezun olmasına rağmen istifa ederek 1283/1867'de Bab-ı ali Tercüme Odası'na girdi. 1289/1873'de Roma Sefareti katipliğine atandı. Dışişlerindeki çeşitli memuriyetlerden sonra 1296/1880'de Atina Sefareti maslahatgüzarlığına atandı. 1302/1886'da Berlin Sefiri olarak atanan Tevfik Paşa 1313/1897'de Hariciye nazırı oldu. 1324/1908'de Meclis-i Ayan azalığına atanan Tevfik Paşa, 25 Şubat 1324/1909'da hükümetin istifası üzerine hariciye nazırlığından ayrılarak 24 Mart 1325/1909'da Londra Sefirliğine tayin olundu. 1 Nisan 1325/1909'da kabineyi kurmakla görevlendirildi. Çok kısa süren sadrazamlık dönemi II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine 23 Nisan 1325/1909'da sona erdi. Tevfik Paşa 26 Nisan 1325/1909'da tekrar Londra Sefirliğine tayin edildi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar bu görevde kaldı. Bkz. **Yeni Gün**, 9 Teşrin-i evvel 1334/1918, **Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, C. II**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 1997, s. 688-689

⁵⁰ **Yeni Gün**, 9 Teşrin-i evvel 1334/1918

Görsel.1-2: Tevfik Paşa

Vakit Gazetesi ise 8 Ekim tarihli nüshasında oldukça kesin ifadelerle Talat Paşa'nın Padişah'a istifasını verdiğini ve istifasının da kabul edildiğini yazıyordu. Yeni kabinenin Tevfik Paşa tarafından kurulacağını da yazan gazete haberine şu cümlelerle devam ediyordu: “Memleketimizde hayat-ı siyasiyesinde yeni bir takım tadilat hazırlanmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası bazı tadilatla tam bir siyasi fırka haline gireceği gibi Meclis-i Ayan ve Mebusan'da yeni bir fırka da teşekkül etmek üzere bulunmaktadır. Demokrat bir fırka teşkil edecek olan İttihad ve Terakki Fırkası'nın yeni esaslarını yakın zamanda in'ikad edecek olan kongre tayin edecektir.”⁵¹ Gazete bir sonraki günkü haberinde kesin ifadeleri biraz daha yumuşatarak verdikleri haberin bazı noktaları düzeltme ihtiyacından bahsediyordu. Gazete; harbi idare eden bir hükümetin sulh akdi zamanında çekilmesinin pek tabi bir şey olduğunu ve halihazırda sulthan ciddi şekilde bahsedilmeye başlandığı için Sadrazam Talat Paşa'nın görevini bırakma lüzumunu Padişah'a arz ettiğini, bu arzın Padişah tarafından da olumlu karşılandığını ifade ediyordu. Gazete Padişah'ın Tevfik Paşa'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiğini ancak kabinenin henüz istifa etmediğini yeni kabine kuruluncaya kadar Talat Paşa kabinesinin görevine devam edeceğini yazıyordu.⁵²

Akşam Gazetesi'nin 8 Ekim tarihli nüshasında bu konuda daha farklı bilgiler veriliyordu. Gazete haberinde, İttihat ve Terakki'ye mensup 20'den fazla

⁵¹ Vakit, 8 Teşrin-i Evvel 1334/1918

⁵² Vakit, 9 Teşrin-i evvel 1334/1918

mebusun verdikleri tahrir üzerine 7 Ekim'de Talat Paşa'nın riyasetinde fırka toplantısı yapıldığı ve bu toplantıda Sadrazamın Bulgar ahvalı, cepheledeki vaziyet ve sulh teşebbüsü ile ilgili bilgiler verdiği belirtiliyordu. Toplantıda mevcut vaziyetin gerekleri doğrultusunda Padişah tarafından iktidara getirilecek her hükümete İttihat ve Terakki'nin bütün mevcudiyet ve teşkilatıyla yardım etmesi kararlaştırıldı. Gazete haberine şu cümlelerle devam ediyordu: "haber aldığımıza göre Talat Paşa hazretlerinin fırka içtimasında da kayd ve işaret ettikleri veçhile kabine Zatı hazreti Padişahiye istifasını vermiş ve istifa kabul edilmiştir. Talat Paşa Hazretleri yeni kabine teşkil edilinceye kadar idare-i umura memur edilmiştir. Yeni kabineyi Londra Sefiri Sabıkı ayandan Tefvik Paşa Hazretleri teşkil edecektir. Sabık Harbiye nazırı İzzet Paşa'nın yeni kabinenin başlıca simalarından birini teşkil edeceği haber alınmıştır."⁵³

Gazetenin verdiği bilgiler biraz hatalıydı. Zira bahsedilen görüşme Talat Paşa'nın Berlin'den döndükten sonra Padişah'la yaptığı ilk görüşmeydi. Bu görüşmede Padişah hükümetin istifa etmesi gerektiğini söylemiş, Talat Paşa da ılımlı bir heyete görevi bırakabileceğini ifade etmişti.

Akşam Gazetesi'nin de bahsettiği üzere Talat Paşa 7 Ekim'de parti grubunu toplayarak durumu onlara da açıkladı. Parti grubu, hükümetin bu süreçte çok yıprandığına ve istifa kararının yerinde olduğuna karar verdi.⁵⁴ Talat Paşa, parti grubunun da onayını aldıktan sonra aynı gün saraya giderek hükümetin istifasını arz etti ve istifa Padişah tarafından kabul edildi.⁵⁵ Ancak istifa ile ilgili resmi açıklama 13 Ekim'de yapıldı.⁵⁶ Talat Paşa Padişah'la bu son görüşmesinde, yeni kabinenin Ahmet İzzet Paşa tarafından kurmasını tavsiye etti. İstifa şartı olarak da

⁵³ *Akşam*, 8 teşrin-i evvel 1334

⁵⁴ Taha Toros, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul 1996, s. 89-90

⁵⁵ Bayur, 1991, s. 702-703; Fethi Bey, hatıralarında istifanın 8 Ekim'de verildiğini ancak Talat Paşa'nın Padişah'la son görüşmesinin bir gün önce gerçekleştiğini yazıyor. Son görüşme 7 Ekim'de gerçekleştiğine göre istifanın da bu görüşmede verildiği açıktır. Bkz. Okyar, 1980, s. 242, Zaten basında istifa ile ilgili haberlerin 8 Ekim tarihinden itibaren çıktığı göz önünde tutulursa istifa olayının 7 Ekimde gerçekleştiği doğru olmalıdır. Yine basında çıkan haberlerden yani hükümet kuruluncaya kadar mevcut hükümetin görevine devam ettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁶ "Talat Paşa dün akşam saray-ı hümayuna azimetle Zat-ı şahaneye istifasını taktim etmişler ve istifa kabul edilmiştir." *Akşam*, 13 Teşrin-i evvel 1334/1918; "Talat Paşa dün yazdığımız veçhile evvelki gün geç vakit Mabeyn-i Hümayun'a azimetle istifasını kati surette Hakpay-ı Şahaneye takdim eylemiş ve bu suretle bir haftadan ziyadedir sürüncemede kalan ve memlekette bir çok dedikodulara sebebiyet veren istifa keyfiyeti emri vaki hükmünü almıştır." Bkz. Tasvir-i efkar, 13 Teşrin-i evvel 1334/1918; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.448-449; İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. III, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1942.

üç arkadaşının kabinede yer almasını istedi. Padişah, bu görüşmede Rauf ve Fethi beylerin kabinede görev almasına ses çıkarmadı ancak Cavid Bey'e itiraz etti. Talat Paşa, Cavid Bey'in Avrupalı yatırımcılar bankerler tarafından tanınan biri olduğunu bu nedenle maliyenin başında olmasının çok faydalı olacağını söylemesi üzerine ona da rıza gösterdi.⁵⁷

Sultan Vahdettin gazetelerde de yazdığı gibi, hükümeti kurma görevini Tevfik Paşa'ya verdi. Talat Paşa'nın Sultana da kabul ettirdiği üç arkadaşının da kabinede görev alması gerekiyordu. Ancak Tevfik Paşa İttihatçıların kabinesinde yer almasını istemiyordu.⁵⁸ Cavid Bey de hatıratında Tevfik Paşa'nın kendileriyle çalışmak istemediğini bu nedenle de hükümeti kurmaya muvaffak olamayacağını, Fethi Bey'in de kendisiyle aynı fikirde olduğunu yazmaktaydı.⁵⁹ Türkgeldi'nin ifadesiyle; Tevfik Paşa bir hafta kadar uğraşmasına rağmen yeni kabineyi kurmaya muvaffak olamadı. Tevfik Paşa, bu süreçte her gün öğleden sonra saraya gelerek Sultan Vahdeddin ile görüştü. Sonunda Padişah ile aralarında zuhur eden görüş ayrılığı- ki bu görüş ayrılığı muhtemelen Tevfik Paşa'nın kabinesine ittihatçıları almak istemesinden kaynaklanıyordu- onun kabineyi kuramamasında etkili oldu.⁶⁰ 10 Ekim'de Tevfik Paşa ile Ahmet İzzet Paşa saraya davet olundu. Önce Tevfik Paşa ile görüşen Vahdeddin onun kabine kurma görevini iade etmesi üzerine Ahmet İzzet Paşa'yı çağırarak Onu kabineyi kurmakla görevlendirdi.⁶¹

Tasvir-i efkar Gazetesi'ne göre; Tevfik Paşa kabineyi kurmaya çalışırken birçok güçlülkle karşılaştı. Tevfik Paşa yeni kabineyi kurmak için yardımlarına müracaat ettiği eski devlet erkanından çoğu ya tamamen red cevabı vermişti yada

⁵⁷ Okyar, 1980, s. 240-242

⁵⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1987, s. 151, Bayur, 1991, s. 706

⁵⁹ Cavid Bey, 2000, s.3

⁶⁰ Türkgeldi, 1987, s. 151

⁶¹ Ahmet İzzet Paşa, 2016, s.19; Bayur, 1991, s.707; Tasvir-i efkar Gazetesi bu gelişmeyi şu cümlelerle okuyucusuna duyuruyordu: “*Dün akşam Tevfik Paşa hazretleri ile İzzet Paşa hazretleri mabeyn-i hümayun Cenab-ı mülükaneye azimetle huzuru padişahiye kabul buyrulmuş ve iki buçuk saat nezdinde kalmışlardır. Mabeyn-i hümayundan ekl-ü taam ettikten sonra tekrar huzur-u şahaneye kabul buyrulmuşlardır. Tevfik Paşa hazretleri kabine teşkili hususunda tesadüf eden müşkilatı Hak pay-ı Şahaneye arz ile bu vazifeden sarf-ı nazar edilmelerini istirham etmişler ise de tarafı Eşrefi Hazreti Şehriyariden kabul olunmamış ve yine müşarünileyhe kabineyi kurma görevi tevdi buyurulmuştur. İstihbarat-ı hususiyemize nazaran kabinenin teşkilinde en ziyade müşkilata sebep veren ittihat ve terakki fırkasınca kabinede bulundurulması mültezem olan zevatın mesleği kabineyi teşkil edecek olan diğer ricalin fikir ve meslekine tevafuk eylememesi imiş. Mamefih bu hususta nihayet bir çare-i itilaf bulunmaları ümit edildiği cihetle Tevfik Paşa kabinesinin teşkili kuvve-i karibeye gelmiş ad olunabilir.*” Bkz. Tasvir-i efkar, 12 Teşrin-i evvel 1334/1918

kabinede görev almayı kabul ettikleri halde sonradan bir özür ileri sürerek bundan vazgeçmişlerdi. Bu meyanda özellikle Çürüksulu Mahmut Paşa, Reşit Akif Paşa ve eski Maliye Nazırı Ziya Paşa'nın isimleri zikredilmekteydi. Gazete Tevfik Paşa kabinesine İzmir Valisi Rahmi Bey ile Maliye Nazırı Cavid Bey'in de alınacağını söylediğini, bu iki kişinin de aslında sulh taraftarı olduklarından ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine muhalefet ettiklerinden dolayı oluşturulacak kabinede görev almalarında bir beis görülmediğini, böylece yeni kabinenin merkezi bir kabine olabilecekken bunun gerçekleşmediğini ifade ediyordu. Gazete konuyla alakalı şu cümlelere yer veriyordu:

“Dünkü akşam refikimiz Tevfik Paşa hazretlerinin bir haftalık mesaisinden sonra evvelki akşam yani perşembe günü akşamı saray-ı hümayuna azimetle kabineyi teşkil edemeyeceklerini Hak pay-ı şahaneye arz eylediklerini yazmış ise de dün akşam vuku bulan tahkikatımıza nazaran, Tevfik Paşa hazretleri ancak dün akşam huzuru şahaneye kabul buyrularak kabineyi teşkil hususunda maruz oldukları müşkülâtı atebe-i mülükaneye arz eylemişlerdir.

Tevfik Paşa hazretleri kabineyi teşkilden feragat hususundaki fikirlerinde ısrar ederlerse bu husus cidden badi-i teessüf olacaktır. Müşarünileyh devletimizin en kadim ricalinden olup aynı zamanda iktidar ve istikametleri ile de şöhret-yab bulundukları ve Avrupa'da da keza en muteber ricalimizden olarak tanındıkları cihetle şu gaili zamanda mevki-i iktidara gelmeleri dahil ve hariç de ihsas-ı emniyet edecek ve bil netice sulh işini bizim hesabımıza teshil eyleyecektir .Binaenaleyh müşarünileyh her türlü müşkülât ve mevaniye rağmen taraf-ı zi-şeref hazret hilafet-i penahiyeden uhde-i hamiyet ve reviyetlerine tevdi buyrulan bu vazifede sonuna kadar devam ile herhalde muvaffak olmalarını an-samimin temenni ederiz.

Tevfik Paşa hazretlerinin kabinesinde Harbiye Nezaretini deruhte edeceği veya yeni kabineyi teşkil edeceği söylenen İzzet Paşa hazretlerine gelince müşarünileyh de iktidar-ı askerleri liyakat-ı fitriyeleri(doğuştan) fazıl ve istikametleri ile teferrüd eden kumandanlarımızdan ve aynı zamanda dirayet-i

*siyasyeleri ve basiretleri ile şöhret bulan ricalimizden olup kabinede bulunmaları herhalde mucib-i fevaid olacaktır.*⁶²

Akşam gazetesinin bu konudaki haberi ise şaşırtıcı derecede isabetliydi. Gazete 11 Ekim tarihli haberinde, Tefik Paşa'nın bir haftalık çalışması sonucunda kabineyi kurmaya muvaffak olamadığı ve 10 Ekim akşamı saraya giderek bu görevi iade ettiği ve Padişahın İzzet Paşa'yı yeni kabineyi kurmakla görevlendirdiği yazıyordu. Gazeteye göre sulh görüşmelerine başlanmak üzere olunduğu bir zamanda mevkiini bir sulh kabinesine terk etmesi gereken Talat Paşa kabinesinin buna uygun hareket etmemesi bir kabine buhranına neden olmuştu. Gazete, oldukça nazik ve zor zamanların yaşandığı bu dönemde bütün siyasi mahfillerin kabine buhranının daha fazla devam etmemesini istediğini ve İttihat Terakki Partisi'nin de yeni kabinenin kurulması için elinden gelen yardımı yaptığını bundan dolayı İzzet Paşa'nın yeni kabineyi biran önce teşkil ederek meclisten güven oyu alacağını belirtmekteydi.⁶³

1.4.Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin Kurulması

Gerçekten de Ahmet İzzet Paşa, yeni kabineyi kurmak için bir an önce çalışmalara başladı. Bu arada Mustafa Kemal Paşa da Baş Yaver Naci Bey'e 14 Ekim'de gönderdiği bir telgrafta Padişahın müdahalesiyle bir an önce Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir hükümet kurulması, bu hükümette Fethi, Azmi, Rauf, Canbulat ve Şeyhülislam Hayri efendilerin de bulunması gerektiğini bildirdi⁶⁴ Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın aynı meyanda bir telgrafı İzzet Paşa'ya çektiğini belirtmektedir. İzzet Paşa bu telgrafa verdiği cevapta kendisiyle çalışmaktan memnun kalacağını ancak Almanların çekilmek üzere olduklarını, bu nedenle Güney Cephesi'ndeki orduları Liman Von Sanders'ten, Onun devir teslim alması gerektiğini, vaziyet müsait oluncaya kadar Harbiye Nezaretine kimseyi getirmeyeceğini bildirmiştir.⁶⁵ İzzet Paşa ise hatıralarında kabineye girecek kişileri onlarla istişare ederek belirlediğini, bu hususta kendisine herhangi bir şart ileri sürülmediğini, Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafının ise kabineyi oluşturduktan

⁶² *Tasfir-i efkar*, 12 teşrin-i evvel 1334/1918

⁶³ *Akşam*, 11 Teşrin-i evvel 1334

⁶⁴ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991, s. 13-14

⁶⁵ Cebesoy, 2000, s. 27-28.

sonra kendisine iletildiğini yazar.⁶⁶ Oysa daha önce de belirttiğimiz üzere İttihatçıların hatıralarında en az üç kişinin şart olarak ileri sürüldüğünden bahsedilmektedir. İzzet Paşa'nın Harbiye Nazırlığına kimseyi getirmeyerek bu görevi uhdesine alması Ali Fuat Paşa'nın bahsettiği gibi onun bu görev için Mustafa Kemal Paşa'yı düşündüğü tezini güçlendirmektedir.

Tasvir-i efkar gazetesine göre kabinenin oluşturulma sürecinde Damat Şerif Paşa'ya Maarif Nazırlığı teklif edilmiş ancak o, bu teklifi kabul etmemişti. Şerif Paşa daha önce Gazi Muhtar Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olarak görev yapmıştı. Gazeteye göre Şerif Paşa ülkenin en faziletli kişilerinden olup, kısa süren Maarif Nazırlığı döneminde ülkede eğitimi medeni ihtiyaçlara uygun bir seviyeye çıkarmaya çalışmış bunda da belli ölçüde başarılı olmuştu. Posta Telgraf Nazırlığı için de daha önce Said Paşa kabinesinde bu görevi yapmış olan Oskan Efendiye teklif götürülmüştü.⁶⁷

Padişah tarafından İzzet Paşa'ya verilen hatt-ı hümayunda Talat Paşa Kabinesi'nin istifasıyla boşalan sadaret makamının kendisinin uhdesine, Şeyhülislamlık makamının da Temyiz-i Şeriye Mahkemesi Reisi Ömer Hulusi Efendi'nin uhdesine tevcih kılındığı, Kanun-i esasinin yirmi yedinci maddesi gereği oluşturulan Vekiller Heyeti'nin tasdik edildiği, dört sene süren savaşın kötü etkilerinin giderilmesinin, kanun ve nizamın sağlanmasının kendilerinden beklendiği ifade ediliyordu.⁶⁸ Hükümet üyeleri şu şekildeydi:

Sadrazam: Ahmet İzzet Paşa

Şeyhülislam: Ömer Hulusi Efendi

Şura-yı Devlet Reisi: Ayandan Reşid Akif Paşa

Dahiliye Nazırı: Sofya Sefir-i sabık İstanbul Mebusu Fethi Bey

Hariciye Nazırı: Roma Sefiri Nabi Bey

Harbiye Nazırı: Ahmet İzzet Paşa

Adliye Nazırı: Şeyhülislam-ı Esbak Hayri Efendi

Maliye Nazırı: Cavid Bey

Maarif Nazırı: Nazır-ı Esbak Said Bey

Nafia Nazırı: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Esbak Reis-i Sanisi Ziya Paşa

Ticaret ve Ziraat Nazırı: Ziya Paşa

⁶⁶ Ahmet İzzet Paşa, 2016, s. 20

⁶⁷ *Tasvir-i efkar*, 13 Teşrin-i evvel 1334/1918

⁶⁸ BOA, HSD.AFT, 6-70

Evkaf-ı Hümayun Nazırı: Ayandan Abdurrahman Şeref Bey

Bahriye Nazırı: Erkan-ı Harbiye Bahriye Reisi Rauf Bey

Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı: Abdurrahman Şeref Bey

İaşe Nazırı: Hilal-i Ahmer Müfettişi umumisi Celal Muhtar Bey⁶⁹

İzzet Paşa hatıratında kendisinin İttihatçılar tarafından sadrazamlığa getirildiği ve kabineyi onlarla birlikte kurduğu söylentilerinin tamamıyla asılsız olduğunu belirterek kabinede eski ittihatçıların olduğunu ancak bunları kendi iradesiyle seçtiğini yazar. Kabinesindeki İttihatçı olarak tanınan kişilerle ilgili intibalarını ifade eden İzzet Paşa, Hayri Efendi'nin üstün ahlaklı, güç ve meziyet sahibi biri olduğunu, ittihatçı olarak bilindiğini fakat onlara dargın olduğunu ve rica minnet Adliye vekilliğini kabul ettiğini belirtir. Cavid Beyin Abdurrahman Şeref Bey tarafından teklif edildiğini, kendisinden mali konularda çok istifade ettiklerini ve onun da savaşa karşı olduğu için İttihat ve Terakki'den istifa ettiğini yazar. Fethi Beyin de savaşa karşı olduğu için Sofya elçiliğine gittiğini, meşrutiyet mücahitlerinin en temiz ve feragatli unsuru olduğuna inandığını ifade eder. İzzet Paşa'ya göre Rauf Bey bulunduğu görevin bir adım ötesine getirilmiştir. Balkan Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıkla Bahriyenin şan ve namusunu korumuştur. Paşa, kabinedeki en büyük eksikliğin Hristiyan üye olmamasından kaynaklandığı düşüncesindedir.⁷⁰

1.5.Kabine Erkanı Hakkında Değerlendirmeler

Bu arada gazetelerde kabine üyeleri ile ilgili değerlendirmeler yapılıyor, bilgiler veriliyordu. Akşam Gazetesi, Ahmet İzzet Paşa'nın tanınmış bir devlet adamı olduğunu belirterek, onun eğitimini Almanya'da tamamladığını, Yunan Harbinden beri gösterdiği başarılarla askeri kabiliyetini etrafına kabul ettirmiş, temiz ahlakı, nezaketi, fazilet ve irfanı ile herkesin hürmetini ve taktirini kazanmış biri olduğunu ifade ediyordu. Onun, asker olmasına rağmen mülayim ve barışsever biri olduğunu vurgulayan gazete Brest- Litovsk ve Bükreş antlaşmalarının müzakerelerine katılarak barışın tesisine katkı sağladığı bilgisini veriyordu.⁷¹

Tasviri efkar yeni kabine ile ilgili olarak “*Talat Paşa kabinesi inadına bir harb kabinesi olduğu gibi yeni teşekkül eden İzzet Paşa kabinesi de elinden geldiği mertebe hariçle akdi sulh ve dahilde de temin-i salah kabinesi olmaya çalışacaktır.*

⁶⁹BOA, 4538- 340324; *Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, C. I, s. 323*

⁷⁰ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım II*, s. 20-22

⁷¹ *Akşam*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918

Bu yeni kabine erkanından bir haylisi maruf olup bazıları da henüz siyasi makamlar işgal eylememiş zevattır.” Yorumunu yaparken kabine üyeleriyle ilgili olarak da bilgi ve görüşlerini okuyucularıyla paylaşıyordu. Gazeteye göre;

Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi o güne kadar siyasi görevlerde bulunmadığı için pek tanınan biri değildi. kendisi şeri işlerde alim, sağlam ahlakı, mesleğinde iffetliliği ve doğruluğu ile tanınan biriydi. Şurayı Devlet Reisi Reşit Akif Paşa asil birisiydi. Daha önce Sivas valiliği yapmış, vazifesinde büyük liyakat göstererek kendisini halka sevdirmişti. Ayan azasından olan Akif Paşa, daha önce birçok defa kabinede görev alması teklif edilmesine rağmen kabul etmemişti. Adliye Nazırı Hayri Efendi daha önce Şeyhülislam ve Evkaf nazırlığı görevinde iken şeri mahkemelerin adliyeye nakli meselesinden dolayı arkadaşlarıyla arasında anlaşmazlık olmuş ve istifa etmişti. Dirayetli ve nüfuzlu biri olarak tanınıyordu. Dahiliye Nazırı Fethi Bey Meşrutiyet döneminde çok tanınmış bir kişiydi. O dönemde yüzbaşı olan Fethi Bey, bu rütbe ile Paris Askeri Ataşeliğine atandı. Trablusgarp savaşından dolayı Tunus üzerinden Trablus’a gelerek bir müddet İtalyanlarla mücadele etti. Balkan Savaşı esnasında İstanbul’a gelerek ittihat ve Terakki Umumi Katibi oldu. Sert karakterli bir kişi olarak tanınan Fethi Bey bir yıl önce İstanbul Mebusluğuna seçilmiş, son zamanlarda iase meclisi reisi iken Vakıf Gazetesi’ne verdiği bir beyanatında hükümete karşı sert bir lisan kullanmış, Talat Paşa ve arkadaşlarını iase suiistimaliyle suçlamıştı. Nafia Nazırı, generallikten emekli Ziya Paşa, seçkin ve değerli bir kişiydi. Askeri eğitimini Almanya’da tamamlayan Ziya Paşa, Balkan Savaşı’nda erkan-ı harp ikinci reisi olarak, savaştan sonra ise Samsun’daki Kolordu Komutanlığı’na tayin edildi. Enver Paşa’nın kendisine Kırım’a yapılacak asker sevkıyatı için hazırlanmasını emretmesi üzerine böyle delice bir harekate kalkışmanın bilerek Kolordu’yu denizde boğmak anlamına geleceğini ileri sürerek emri kabul etmedi. Bunun üzerine korkaklıkla suçlanarak hemen emekliye sevk edildi. Ziya Paşa, Avrupa’yı görmüş tanımış, medeni ihtiyacı taktir eden, bilgili, basiret sahibi, vazife ehli bir asker olarak tanınıyordu. *“Kabinenin en kıymetli unsurlarından olup doğrudan doğruya Nafia Nezareti’nde muvaffakiyet göstereceği gibi kabinenin siyaseti ameliyesinde de reyinden küll-i istifade olunacağı”* şüphesizdi

Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey, ülkenin en tanınmış simalarından biriydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti vakanüvisi olan Şeref Bey, yetenekli bir

öğretmen ve tanınmış bir tarihçiydi. Daha Önce Maarif Nazırlığı yapmış, birçok defa Meclis-i Ayan ikinci reisliğine getirilmişti. Zeki ve dirayet sahibi bir kişi olarak bilinir. Ancak yanlış icraat karşısında tepki göstermez. Bununla birlikte Şükrü Bey'in şeker meselesi nedeniyle kendisinde izah istendiğinde Merhum Mithat Paşa'ya sözlü saldırıda bulunanları lanetleyerek medeni cesaret göstermesi de şayan-ı şükran bir hareket olarak görülmüştü. Kabinede Şeref Bey'in tecrübelerinden, bilgisinden ve düşüncelerinden istifade edileceği ümit ediliyordu. Maarif Nazırı Said Bey, maarif mesleğinde yetişmiş, daha önce de Maarif Nazırlığı yapmış, dirayetli, bilgili ve asil bir kişi olarak biliniyordu. Maarif siyasetine iyi bir istikamet vereceği ümit edilen Said Bey'in şüphesiz kabinede görüş ve fikirlerinden istifade edilecekti. İaşe Nazırı Celal Muhtar Bey, kabul ettiği görevlerde daima başarılı olmuş, faal, tanınmış, değerli bir kişiydi. Kendisi özellikle Hilal-i Ahmer'deki büyük hizmetleriyle tanınmıştı. Onun tedbirleri, gayretleri ve basiretli hizmetleri sayesinde Hilal-i Ahmer zor zamanlarda binlerce fakiri doyurmayı başarmıştı. Hilal-i Ahmer'in hayır müesseseleri içerisinde güzide bir mevkie gelmesini sağlayan Doktor Celal Muhtar Bey'in bu yeni görevinde de başarılı olacağına herkes emindi.⁷²

Bahriye Nazırı Rauf Bey, bahriyenin en meşhur simasıydı. Kendisi Yunan harbi esnasında Hamidiye Kruvazörü ile Çanakkale'den çıkarak adalar denizinde ve Adriyatik denizinde akınlar yaparak şan ve şerefle İstanbul'a geri dönmüştü. Rauf Bey Deniz Kuvvetleri Komutanlığına kadar yükselmiş, Brest-Litovsk görüşmelerinde Talat Paşa'ya refakat etmişti. Kendisi siyaseten tarafsız olarak tanınıyordu. Maliye Nazırı Cavid Bey, mali konularda uzmanlığıyla tanınan hitabeti güçlü biriydi. Ancak dirayetli bir maliyeci ve zeki bir siyasetçi değildi. Bu açığını güçlü hitabetiyle kapatıyordu ve kendisini herkese kolayca kabul ettirebiliyordu. Fakat biraz bilgisi olanlar onun mali siyasetindeki eksikliğini görmekte ve idrak etmekte güçlük çekmiyordu. Bununla birlikte son dönemde ülkenin maliyesini idare ettiği için yeni kabinede de yeni kabinede de Maliye Nazırlığını üstlenmesi gerekliydi. Refet Paşa'nın olumlu cevabı gelinceye kadar Hariciye Nezaretine vekaleten atanan Nabi Bey hariciyede yetişmiş bir memurdu. Kendisi Paris sefareti müsteşarlığında, Atina ve Sofya sefaretlerinde bulunmuştu. İtalya ile barış müzakerelerini Fahri Beyle birlikte idare etmiş olan Nabi Bey, daha sonra Roma

⁷² *Tasvir-i efkar*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918

Sefaretine tayin edilmiş, diplomatik hayata hakim birisiydi.⁷³ Kabine Erkanı şöyleydi:

Görsel 3-4: Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa

Görsel. 5-6: Şuray Devlet Reisi Reşit Akif Paşa

⁷³ *Tasvir-i efkar*, 16 Teşrin-i evvel 1334/1918

Re

Görsel.7: Nafia Nazırı Ziya Paşa- **Görsel.8:** Maarif Nazırı Said Bey

Görsel. 9-10: Adliye Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi

Görsel. 11-12: Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey

Görsel. 13-14: Dahiliye Nazırı Fethi Bey (Okyar)

Görsel. 15-16: İaşe Nazırı Celal Muhtar Bey (Özden)

Görsel. 17-18: Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay)

Görsel. 19-20: Maliye Nazırı Cavid Bey

Görsel. 21: Hariciye Nazır Vekili Nabi Bey

1.6.İttihat ve Terakkiye Yönelik Eleştiriler

Talat Paşa kabinesinin istifası ve yeni kabinenin kurulmasıyla birlikte basında İttihat Terakki'ye ve önceki kabineye yönelik sert eleştiriler de yer almaya başladı. İttihat ve Terakki'nin tanınmış isimlerinden gazeteci, yazar Süleyman Nazif, "Fırka mı Tefrika mı" başlıklı makalesinde Talat Paşanın istifa edeceği söylentilerinin işitilmeye başlamasıyla mecliste yeni bir fırkanın (parti) kurulacağını konuşulmaya başlandığını, ülkede yeni bir ihtilafa sebep olacak olan

bu durumu savunanların ise memlekette parti olmazsa tam anlamıyla meşrutiyet olmaz zan ve iddiasını ileri sürdüklerini, kendisinin bunu duyduğunda irkildiğini belirterek makalesine başlıyordu. Süleyman Nazif Bey; neden irkildiğini ve İttihat ve Terakki'nin geldiği noktayı özetle şu şekilde ifade ediyordu;

On seneden beri biz Meşrutiyeti temin edecek hükümlere değil, dağılmaya ve yok olmaya sebep olacak bir istikamete kapıldık. Geçmiş hatalardan ders alacak yerde o hataları inatla ve ısrarla tekrar edip duruyoruz. Ben fırkaların şunun bunun keyif ve fikrinden değil olayların sebep olduğu mecburiyet rahminden doğduğunu düşünüyorum. Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde onun adına uygulanan İstibdad idaresi İttihat ve Terakki'nin doğmasına neden oldu. Bu cemiyetin senelik hareketi, İstanbul'da, Avrupa'da ve Rumeli'de geçirdiği safhalar incelenirse görülür ki istibdada karşı toplanmış olan bu kuvvetin vücuda gelmesinde bir veya birkaç ferдин çalışması değil, sadece bir olay sebep olmuştur. İttihat ve Terakki menfi bir amaca yönelmişti. Sultan Abdülhamid dönemindeki istibdad idaresini yıkmak. İşte bu kadar. 10 Temmuz'da sarsılan istibdad yönetimi 14 Nisan'da tamamen yıkıldı. Yerini meşrutiyet adlı bir idare şeklinin aldığı ilan edildi. İttihat ve Terakki önceden bir ihtilal cemiyeti idi. Bu görevini hakkıyla yerine getirdiğini kimse inkar edemez. Fakat ihtilalden çıkıp inkılap yapmaya yönelince bu heyet artık o eski zaman kahramanlarına mahsus tavır ve halleri yoktu. İnsanüstü azim ve fedakarlıkla donanmış bir kitle değildi. İşlerinde ve icraatlarında coşkun veya kararsız, çoğu ne yaptığını bilmeyen tehlikeli bir yığın şeklini aldı. Hep yıkan ve yapmak isterken de yıkıp deviren bir kuvvet!

İttihadın ileri gelenlerinden, sözü geçen Bulgar Sandanski hiçbir vakit gezdiği dağların ötesine yayılamadı. Sandanski'nin emelleri için bir kilise kanunu ortaya atılarak Rumeli'deki dengemizi asırlardan beri devam ettiren temellerden biri olan Yunan-Bulgar anlaşmazlığına, aleyhimize, güvenliğimize zarar verecek şekilde son verildi. Her şeye rağmen Balkan Savaşı sonuna ve hatta seferberliğin ilanına kadar bu adamlarda hiç olmazsa bir iyi niyet, kendi menfaatlerini geri planda tutan bir temiz niyet vardı. 1330 senesi Ağustos'unda bu hasletlerini de terk ederek yerine büyük ve sonsuz bir suiistimal devresini açtılar. Seferberlikten az önce İttihat ve Terakki cemiyet halinden çıkarak fırka şeklini aldığını ilan etti. Fakat ortaya çıkan olaylar bu ilanı hemen, pek acı ve mensuplarına ihanet eder surette yalanladı ve iptal etti. İttihat ve Terakki siyasi ve sadece fikri mücadeleyi benimseyen bir

fırka değil de- nasıl söyleyeyim, bir acayip ve zararlı bir kurum halini aldı. kimsesiz midelere girecek yağsız lokmalara, cılız dimağlardaki günahsız kullara kadar maddi manevi, mürüvvet ve mektep arzına, mişete, meskene, tasarruf hakkına, hayat hakkına, ziraate, sanata, ekonomiye, ticarete, ilime, siyasete, milliyete, dile, tarihe, düşünceye, emellere, niyetlere, meslek ve kazanca kadar her şeye hükmetmek ve musallat olmak isteyen ve her şeye hükmeden ve musallat olan bir kuvvet!

Bu hareketler genellikle milliyet, hamiyet, meşrutiyet ve vatan adına yapılıyordu. Zavallı milliyet, zavallı hamiyet, zavallı meşrutiyet, zavallı vatan! Fransız İnkılabı şehitlerinden madam Roland'ın idam olurken hayatının derinliklerinden kopan ey hürriyet! Millet adına ne kadar cinayetler işleniyor! İhtimal ki bazıları iyi niyetli idi! Fakat son dört sene zarfında hükümet veya cemiyet-i Osmaniye nasıl etti ise neticede genel bir zarar, umumi bir herc-ü merc görüldü. Nüfus ve arazi kaybı, sefalet çoğalıyor ve çoğaltılıyordu. Köylüler ve köyler harap ve fakir oldu. Hükümetin güya imdada koşan her teşebbüsü, kanunlar, tantanalı makalelerle ilan edildikçe birbirine çaresizce bakanlar, acaba! Yine mi? Diyor ve yürekler bilmem kaçınıcı defa olarak bir kere daha titriyordu!

Son senelerin feci ve kanlı tarihini biz burada özetleyecek değiliz. Hatta yeni fırkaların teşkilinden doğacak tehlike, zaten can çekişmekte olan son milli hayatı temelinden tehdit etmemiş olsaydı, yatakta can çekişirken kıymettar hastanın önünde şu birkaç satırı bile ifşa etmeyerek kalbimizin yaraları içerisinde saklardık. Fırkaları teşkil etmek için mesai sarf edenler kimler ise hepsinden yalvararak rica ederiz ki şu sıralarda sahte ve tabi olmayan vasıtalarla memleketimizde sürekli bir nifaka sebep olacak şeylere tevessül ve tenezzül etmesinler. Cemiyet mi fırka mı her ne ise İttihat ve Terakki'den niyazlar, istirhamlarla talep ederiz ki çoktan bozulmuş olan bu müessesenin tamamıyla feshini bir an evvel ilan ederek sonsuza dek gizlensinler.

Zaten İttihat ve Terakki kelimeleri sosyal bir mesleği ifade etmez. Bundan çıkacak mana olsa olsa bir arzudur. Fakat ittihadın da terakkinin de biçare vatanımızda ve bu iki mübarek kelimeyi şiar ve unvan edenlerin ellerinde ne şekillere girdiğini hepimiz gördük. Fazla inat ihanet olur. Mevcut durum tasavvur edilemeyecek derecede vahim ve keder verici. Devlet binası temelinden sarsıldı ah! Söylemeye dilim bir türlü varmıyor. Çökme kavramından hakkıyla korkulduğu bir

zamanda şahsi ihtirasları susturmak ve o ihtiraslar susmamakta inat ederse onları birer birer boğmak vacip iken biz ihtiras ve maksatlarımıza yeniden mücadele sahası hazırlıyoruz yazık!

Devletin bu dakikada mukadderatını padişah ile milletin kudretli ellerine bırakmak ve bununla yetinmek icap eder. Fazla hareket zararlıdır. Meclis-i Mebusan’a güvenilebilir. Birkaçı müstesna çoğu yasama gücünü seçmenlerinden almıştır ve mebus olan bu vatandaşlar kötü hallere karşı üç dört sene susmuş olduklarına şimdi pişman ve eski anlayışlarını kötülüyorlar. Padişaha gelince ne kendi milletine ne ecdadının tarihine karşı çehresinde bir hicap gölgesi ne de vicdanında bir sıkıntı vardır. Kuvvetini biri ananelerimizden ve mukaddesatımızdan diğeri yüreğimize alan şu iki meşru vasıttan başka bizi- eğer kaderde varsa- selamete götürebilecek bir kurtuluş görmüyoruz. Şu iki kuvvetin her biri kendine ait görevi hiçbir dış müdahale olmadan ve garazsız ifa etsin.

Mevcut tehlikeler bertaraf edilip işler yoluna konulduktan sonra iki değil yirmi siyasi fırka teşekkül etse kimse bir şey demez ve fikir çatışmalarından belki rahmet doğacağı için fırkaların kurulması arzu edilir. (Nişantaşı 14 Teşrin-i evvel 1918)⁷⁴

Tasvir-i efkar gazetesi başyazarı Ebuziyazade Velid Bey ise “İzzet Paşa kabinesi nihayet suret-i katiyyede teşekkül etti” cümlesi ile başladığı makalesine, Talat Paşa kabinesinin inatla görevi bırakmak istemediklerini ve bu nedenle Tevfik Paşa’nın kabineyi kuramadığını, onların mevkilerini bırakma fedakarlığında bulunacaklarından tam da ümidi kestikleri bir sırada “elhamdülillah bu korkumuz husul buldu. Talat Paşa ve refikası bir müddet tereddütten sonra nihayet istedikleri gibi kabine teşkil ettirdikleri zamanda bulunarak çekip gittiler. Bu emri vakinin karşısında bütün memleketin bizimle beraber geniş bir nefes aldığından, derin bir inşirah duyduğundan eminiz” diyerek eski kabineyi adeta kurtuldukları bir bela gibi gösteriyordu. Velid Bey’e göre Talat Paşa kabinesi istifasını geciktirerek bu istifa ile milletin beklediği selamet ve kurtuluş ihtimalini de yarı yarıya azaltmıştı. Zira kabine istifasını geciktirerek sulh meselesinin karmakarışık bir hal almasına neden

⁷⁴ Süleyman Nazif, “Fırka mı Tefrika mı?” *Tasvir-i efkar*, 16 Teşrin-i evvel 1918/1334

oldu. Oysa Talat paşa ve arkadaşları vatanlarını seviyor olsalardı sulh teklifinin yapıldığı gün istifa ederler ve böylece sulhun yapılması çok daha kolay olurdu.

Velid Bey Tevfik Paşa'nın kabineyi kuramamasının nedenini de Talat Paşa'nın zamanında istifa etmemesine bağlıyordu. Talat Paşa ve arkadaşlarının yerlerinde kalmalarının mümkün olmadığını bildikleri halde ortaya bir istifa meselesi atarak kamuoyunu günlerce meşgul ederek Tevfik Paşa'nın sükûnet içerisinde iş görmesine engel olduklarını, sulhu temin edecek kati çarenin Tevfik Paşa gibi Avrupa görmüş bir devlet adamının işbaşında olmasıyla mümkün olacağını iddia eden Veldi Bey, İttihat Terakki'nin kendi menfaatlerini devletin menfaatlerinden çok daha yüksek tuttuğunu belirtiyordu. İttihat Terakki'nin dört sene süren kötü idaresi neticesinde şahsına gelecek zararları önceden görerek daha ilk günden itibaren entrikaya başladığını, Talat Paşa ve arkadaşlarının Tevfik Paşa meselesinde takip ettikleri hareket tarzının memlekete büyük zarar verdiğini, kayıp edilen bu on günlük zaman zarfında Amerika Başkanı Wilson'un sulh teklifine cevap vermediği gibi Almanların da kendi menfaatlerine ve münferiden sulh teşebbüsüne başladıklarını ifade eden Velid Bey, “Şimdi Talat Paşa'nın bu kadar müşevveş bir hale getirdiği vaziyeti düzeltmek ve memleketi son felaketlerden kurtarmak vazifesi nihayet teşekkül edebilen İzzet Paşa kabinesinin uhde-i gayretine yüklenmiş bulunuyor.” diyerek “ Acaba İzzet Paşa bu kadar mühim bir vazifede bu kadar kıymetli zamanlar gaip olduktan sonra muvaffak olabilecek mi?” diye soruyordu. Velid Bey makalesine şöyle devam ediyordu:

“İzzet Paşa hazretlerinin şahıslarına ne kadar hürmetimiz olduğunu kaç gündür bu sütunlarda yazıyoruz. Fakat müşarünileyh birçok fezail ve mezaya-yı insaniye ile mütehalli olmaları, hamiyet ve istikametleri herkesin taht-ı tasdikinde bulunması bu müşkül işi başa çıkarmalarına bilmeyiz kafi gelecek mi? İzzet Paşa her şeyden evvel bir askerdir. Ve şöhretlerini bilhassa Almanya'da gayet iyi tahsil görmüş olarak iyi bir kumandan bulunmaları teşkil eder. Fakat kendileri büyük bir diplomat değildirler. Esasen böyle bir iddia kendileri de bulunmuyorlar. Sonra bugün düşmanlarımız nazarında Almanya İmparatoru'nun şahsi bir dostu olmak itibariyle daha ziyade Almanya'ya müteveccih bir zat olarak tanınmışlardır. Asker olmaları da ihtimal ki muharebeye taraftar bulundukları zehabını hasıl edecektir. Görülüyor ki İzzet Paşa hazretleri bunca mezayaya rağmen şu sulh işini başaracak en muvafık ricali hükümetimiz değildir. Teşkil ettikleri kabineye gelince evvela

kabinenin sulh işinde en mühim rolü oynayacak olan rüknü yani hariciye nazırı yoktur. Hatta müşarünileyh kabinelerinin bu noksanını takdir buyurdıkları içindir ki evvelce beraber kabine teşkiline teşebbüs eyledikleri Tevfik Paşa hazretlerine bilahare tekrar müracaat ederek hariciye nezaretini kabul etmelerini rica etmişlerdir. Tevfik Paşa hazretleri bu teklifi reddeyletiler. Çünkü kendi riyaseti altında beraber çalışmak mümkün olamayacağına hükmettikleri zevatın refiki olarak çalışmak bil tabi büsbütün işlerine gelemezdi. Tevfik Paşa'nın bazı kimselerle çalışmayacağını hüküm etmesi ise bizim bildiğimize göre şahsi meselesi değildir. Müşarünileyh kabinelerine İttihat Fıkrasına mensup aza almak istemiyor idiyeler bu yalnız İttihat Fıkrasının şimdiye kadar hak taraftarı olmasından ve düşmanlarımız nezdinde böyle tanınmasından mümbit idi . Esasen bunu Talat Paşa da tasdik ediyor ve kendisinin harp kabinesi olduğu için sulhu yapamayacağını söylüyor idi. Talat Paşa'nın esasen bu fikirde olduğu halde Tevfik Paşa kabinesine İttihada mensup aza kayırmak istememesi tabii ancak endişe-i şahsiden mütevellit tedbir idi. İşte hakayıkını çokluk tamik etmek istemeyerek anlattığımız bu ahval sulh meselesini bugün gördüğümüz surette tehlikeye düşürmüştür. Bizim için bu vaziyet karşısında yapılacak bir şey kaldıysa o da İzzet Paşa hazretlerinin kabinelerinin esas ve teşekkül itibariyle gösterdiği zaafa rağmen sulh işinde mucize kabilinden muvaffak olarak memleketi kurtarabilmelerine an samimin kalp duadan ibarettir.”⁷⁵

Hükümetin hedefi de bir an önce sulh yapmaktı ancak 5 Ekim'de İspanya vasıtasıyla Amerika'ya yapılan müracaata cevap dahi verilmemişti.⁷⁶ Bu nedenle kabinenin sulh için başka bir vasıta aramaktan başka bir çaresi kalmamıştı.

⁷⁵ Ebuziyazade Velid Bey, “Kabine buhranı ile bizim sulhumuzu tehlikeye düşürdüler!” *Tasvir-i efkâr*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918.

⁷⁶ *Akşam*, 17 Teşrin-i evvel 1334/1918

İKİNCİ BÖLÜM

2-MONDROS MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMASI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

2.1. Mütareke Arayışları

İzzet Paşa'nın 19 Ekim'de Meclis-i Mebusan'da okuduğu hükümet programında şu cümleler özellikle dikkat çekiciydi:

“İçinde yaşadığımız tarihi saatlerde bizden ati için mufassal programlar talep etmeyeceğinize eminiz. Bugün bizim elimizde yalnız bir düstur vardır. Harici ve dahili sulh ve salahın temini.” Hükümetin önceliği iç ve dış barışı ve kurtuluşu temin etmek olacağına göre savaşa nihayet verip bir an önce mütareke yapılması için harekete geçileceği anlaşılıyordu. Programda, yeni kabinenin hak ve hakkaniyete dayanan bir sulh yapmaya taraftar olduğu ve bu yolda çalışılacağı belirtiliyordu.⁷⁷ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 5 Ekim'deki sulh başvurusundan önce, muhtemelen yakın zamanda barış isteyeceği tahmin edilerek, bırakışma koşulları İngiltere Savaş ve Donanma Bakanlığı tarafından saptanmış ve 3 Ekim'de İngiliz Kabinesi'ne sunulmuştu. Tasarı daha sonra Versailles'da 5-8 Ekim tarihleri arasında görüşülerek, İngiliz, Fransız ve İtalyan başbakanları konferansında bir karara bağlanmıştı.⁷⁸ Bu arada kabinenin göreve başladığı 14 Ekim'de, Kutü'l - Amare'de esir alınarak Büyükkada'da ikamet ettirilen General Towshend bir telgraf göndererek İzzet Paşa ile görüşmek isteğini ilettili. Towshend ertesi günü İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede, sulh için aracı olabileceğini bildirmiş, onun bu teklifi kabul edilerek İzmir yolu ile İngilizlerin Ege Denizi Filosu komutanı Amiral Calthorpe'a gönderilmesi sağlanmıştı.⁷⁹ General Towshend'in mütareke işinde ne kadar etkili olduğunu bilemiyoruz, ancak 22 Ekim'de İngiliz Kabinesi, daha önce belirlenmiş olan mütareke koşullarını Amiral Calthorpe'a göndererek, Fransa ve İtalya'yı da tatmin etmek için bütün maddelerin kabul ettirilmesi yolunda çaba harcaması talimatı verdi. Calthorpe, ertesi günü İzzet Paşa'ya bir telgraf göndererek Osmanlı Devleti ile yapılacak mütareke görüşmeleri için kendisinin görevlendirildiğini ve

⁷⁷ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3 İçtima:5, C.V, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s.28-29

⁷⁸ Salahi R. Sonyel, *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, C.I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 9

⁷⁹ Ahmet İzzet Paşa, 2016, s. 25; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.I*, Mutlakıyete Dönüş (1918-1919), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.38

Osmanlı delegelerinin bir an önce Limni Adası'nda bulunan Mondros Limanı'na gönderilmesi gerektiğini bildirdi.⁸⁰

Gazetelere yansıdığı kadarıyla, General Towshend, Türklere karşı büyük bir muhabbet duyduğu için sulh konusunda yardım etmek istemişti. Türkleri yakından tanıdıkça, onlara muhabbet duymaya başlayan Towshend esir düştükten sonra gördüğü iyi muameleden dolayı bu muhabbeti kat kat artmıştı. General esir düştükten bir süre sonra Vakit gazetesi baş muhabirine verdiği bir mülakatında, ileride Osmanlıların da katıldığı bir savaş olursa mutlaka Osmanlı ordusuna gönüllü yazılacağını söyleyerek bu sevgisini dile getirmişti.⁸¹ Akşam Gazetesi, General Townshend'in iki yıl önce de hükümete müracaat ederek, İngiltere'deki büyük şöhreti sayesinde sulh için aracı olabileceğini bildirmişti.⁸²

Görsel. 22-23: General Townshend

⁸⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara 1999 s.558; *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.IV, Kısım II., Sina-Filistin Cephesi*, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1986, s.744.

⁸¹ *Vakit*, 20 Teşrin-i evvel 1334/1918

⁸² *Akşam*, 24 Ekim 1334/1918

2.2. Mütareke İçin Gönderilecek Heyetin Belirlenmesi

Calthorpe'un telgrafını alan İzzet Paşa hemen saraya giderek Sultan Vahdeddin'i bu gelişmeden haberdar etti. Hükümet büyük bir problemi çözmüştü ancak önünde yeni bir sorun ortaya çıktı. Bu da müzakerelere gönderilecek heyetin kimlerden teşekkül olunacağı idi. İzzet Paşa, hatıralarının bu konuyla alakalı arşivde bulunan kısmında, padişahla arasındaki görüşmeyi şu şekilde anlatıyordu:

“Akşamüzeri General Townshend'in ve Mondros'ta mütareke akdine memur olduğunu mübin Amiral Galtor Beyin mektupları varid olmakla hemen huzur-u şahaneye çıkarak keyfiyeti arz ettim. Zat-ı şahane kimi göndermek niyetinde olduğumu istifsar buyurdu. Nureddin Paşa ve Erkan-ı Harbiye Reisi Sadullah ve Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet beylerle hariciyeden bir iki katip göndermek niyetinde olduğumu arz etmekliğim üzerine (Asker göndermek munasip olur mu? Yekdiğerinin kanını döken bir sınıf-ı mensubini nasıl muhasamatı tatil eder.) Buyurmalarıyla mütarekenin esasen askerler beyninde inikadının usul olduğu ve meydan-ı muharebedeki husumata rağmen nefsanîyet-i şahsiyeden tevakkî ve hürmet-i müteakibileyi muhafaza, askerliğin cümle-i kavaid ve taammülatından bulunduğu cevabını verdim. Bunun üzerine 'Ben Ferid Paşa'nın gönderilmesini teemmül ediyorum' buyurmalarıyla derhal ' Bu zat mecnundur. Bu misillü vazâif-i mühimme kendisine tahmil olunamaz' demeye kadar cüret eylemiş isem de hüsnü idare olunabileceğini beyan ve diğer mazeretlerime birer türlü mukabele ile şimdi geç olduğundan sabahleyin erkenden Ferid Paşa'nın gelip beni görmesini ve talimat almasını kendisine irade buyuracaklarını ityan ve paşanın sıhriyyet-i seniyyeye mazhar ve sinnen ekber olması cihetiyle zahmete sokmaktan edeb edeceğimi arz etmekliğim üzerine de Meclis-i Ayan'da buluşmamızı ferman buyurdular.”⁸³

Ertesi günü Ferit Paşa, İzzet Paşa ile yaptığı görüşmede, Amiralî görünce devletin kesin idari bütünlüğünü sağlayacak bir antlaşmayı teklif edeceğini, kabul etmezse bir zırhlı isteyerek Londra'ya gideceğini, orada Krala kendisinin babasının dostu olduğundan bahsederek onun yardımını isteyeceğini ve böylece İttihatçıların memleketi düşürdükleri durumdan kurtaracağını söylemesi üzerine sadrazam onun akli dengesinin olmadığına tam kanaat getirerek hemen saraya gitti. Vahdettin'e

⁸³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-45/2- ek.3

aralarındaki görüşmeyi anlatarak bu adamın deli olduğunu söyledi. Ancak Vahdettin onun gönderilmesi hususunda ısrar etti.⁸⁴ İzzet Paşa Padişah'ın huzurundan ayrıldıktan sonra Vekiller heyetini toplayarak durumu anlattı. Rauf Bey hatıralarında; bu toplantıda Padişah'ın Ferid Paşa'yı gönderme isteğine kimsenin ses çıkarmadığını, salonu kaplayan derin sessizlik üzerine söz alarak memleketin idaresinden sorumlu olan bir hükümetin deli olduğunu bile bile böyle birini, bu kadar önemli bir vazifeye gönderemeyeceğini, bunun vatana ihanet olacağını ifade etmektedir.⁸⁵ Onun bu çıkışı üzerine kabine üyeleri Ferid Paşa'nın gönderilmesine kesinlikle karşı çıkarak, istifayı göze aldılar ve Mabeyn Başkatibi Ali Fuat Bey vasıtasıyla durumu Padişah'a bildirdiler. Bu gelişme üzerine Vahdettin Ferid Paşa konusunda daha fazla ısrar edemedi. Hükümet aynı toplantıda, mütareke görüşmelerine Bahriye Nazırı Deniz Albayı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Kurmay Yarbey Sadullah Bey ve Heyet Kâtibi Ali Beylerden (Türkgeldi) oluşan heyeti göndermeye karar verdi.⁸⁶ Vahdettin müzakereye gidecek heyete ileilmek üzere şu talimatı gönderdi:

“ Riyaset-i Şahane

1- Hilafet-i celile ve Saltanat-ı seniye ve hanedan-ı Osmani hukukunun temami-i mahfuziyyetinin temini.

2- Bazı eyalata verilecek muhtariyet-i idarenin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması. Şayet hiçbir çare ve imkan bulunamayıp ta siyasi olunacak ise istiklaliyetin ehven olacağı ve eğer siyasi muhtariyeti kabul edecek olur isek alem-i İslam'a ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.”⁸⁷

2.3. Türk Heyetinin Mondros'a Gelmesi ve Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması

Heyet, İzmir'e doğru yola çıkmadan önce Hükümetin de 8 maddelik talimatı kendilerine verildi. Müzakere heyeti 24 Ekim akşamı Peyk-i Şevket gemisiyle Galata Rıhtımından hareket ederek ertesi günü Bandırma'ya, buradan da trenle

⁸⁴ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-46; Ahmet İzzet Paşa, 2016, s. 28-29

⁸⁵ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Emre yayınları, İstanbul 1993, s.82

⁸⁶ *Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay Yayınevi, Ankara,1999, s.33; Ahmet İzzet Paşa, 2016, s. 29

⁸⁷ Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-25/1, ek. 4

İzmir'e geldi. 26 Ekim 1918'de Muzaffer isimli römorkörle İzmir'den ayrılan heyet, yolda İngilizlerin Liverpool Kruvazörüne geçerek aynı gün akşam saatlerinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'na geldi.⁸⁸ Mütareke görüşmeleri 27 Ekim Pazar günü başladı ve 30 Ekim Çarşamba akşamı Mütareke'nin imzalanması ile sona erdi. Müzakereler beş oturumda yapıldı. 27 Ekim sabahı yapılan ilk oturumda İngiltere ve müttefikleri tarafından hazırlanan taslak metin Türk heyetine verildi. Amiral Calthorpe, ilk dört madde üzerinde kesinlikle bir değişikliğin yapılamayacağını, müzakerelere devam edilebilmesi için bu maddelerin kabul edilmesi gerektiğini, diğer maddelerin ise müzakere edilebileceğini bildirdi. Bu maddelere göre Boğazlar Müttefik Devletlerin donanmalarına tamamen açılacak ve boğazların her iki tarafında bulunan istihkamlar işgal edilecekti. Osmanlı sularındaki torpil tarlalarının ve diğer maniaların yerleri bildirilerek gerektiğinde temizlenmesi için yardım edilecekti. Osmanlı Devleti elinde esir bulunan İtilaf askerleri ve Ermeni esir ve tutuklular derhal teslim edilecek ve Karadeniz'deki torpil yerleri hakkında bilgi verilecekti.⁸⁹

İngilizlerin verdiği tasarıdaki diğer maddeler üzerinde de fazla bir değişiklik yapılmadı. Üzerinde anlaşma sağlanamayan konular sonraya bırakılsa da 30 Ekim akşamı yapılan son oturumda Amiral, mütareke şartlarının akşam 21:00'a kadar imzalanmasını aksi halde görüşmelerin kesileceğini belirtti.⁹⁰ Bu ultimatom üzerine Heyet Bab-ı ali'den cevap dahi beklemeden saat 8:03'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütareke 31 Ekim'den itibaren yürürlüğe girecekti. Türk heyeti, aynı gece Mondros'tan hareket ederek 1 Kasım'da İstanbul'a geldi.⁹¹ Mütareke'nin ilk dört madde dışındaki diğer 20 maddesi de oldukça ağır şartları ihtiva ediyordu. Bu şartları özetle ifade edecek olursak, sınırların korunması ve iç asayişin sağlanması dışında kalan Osmanlı orduları terhis edilecekti. Türk savaş gemileri Osmanlı limanlarında, müttefiklerin kontrolünde tutulacaktı., müttefikler güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkarsa herhangi sevkulceyş noktasını işgal hakkına

⁸⁸ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar*, C. 1, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Yayınları, Ankara 1973, s. 30

⁸⁹ Orbay, 1993, s. 92-93; Karal, 1995, s. 559

⁹⁰ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif)*, I-d. 4. 15-36/2; aslında Amiral Calthorpe 29 Ekim'de yapılan görüşmelerde antlaşmanın bir an evvel imzalanmasını talep ederek Osmanlı Heyeti üzerinde baskı kurmaya başlamıştı. Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif)*, I-d. 4. 15-30/2

⁹¹ Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1948, s. 69-73; İngilizlerin ilk teklifi ile karşılaştırmalı olarak Mütareke'nin tam metnine Bkz. Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953 s. 519-525

sahip olacaktı. Osmanlı demiryollarından, tersane limanlardaki vasıtalardan İtilaf Devletleri istifade edebilecek ayrıca ticaret gemilerini kullanabileceklerdi. Toros tünelleri İtilaf Devletlerince işgal edilecekti. İran içerisinde ve Kafkasya’da bulunan Osmanlı askerleri geri çekilecekti. Hükümet haberleşmesi dışındaki telsiz telgraf ve kabloları, demiryolları, İtilaf Devletlerinin denetiminde olacaktı. Askeri teçhizatın ve nakil vasıtalarının teslimi ve Osmanlı Ordusu’nun terhisine dair herhangi bir emir derhal yerine getirilecekti. Osmanlı harp esirleri İtilaf Devletlerinin nezdinde kalacak, Osmanlı Devleti merkezi devletlerle tüm ilişkilerini kesecekti. Vilayet-i Sitte’de (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas) her hangi bir karışıklık olması durumunda İtilaf Devletleri bu vilayetlerin her hangi bir kısmını işgal hakkına sahi olacaktı.⁹²

Antlaşma maddelerinin ucu açıktı. Dolayısıyla adeta uygulayacak olanın insafına bırakılmıştı. Özellikle İtilafın kendilerini tehlikede gördüklerinde herhangi bir sevk noktasını işgal hakkı ilerde yapılacak tüm işgallerin dayandığı madde oldu. Mütareke ile Osmanlı Devletinin orduları dağıtılarak, tersane, haberleşme ağı ve tiren istasyonları kontrol altına alınarak, silah ve cephane el konularak adeta devleti ve milleti esir etmek için gerekli zemin hazırlanmıştı.

2.4. Mondros Mütarekesi’nin Türk Basımındaki Akisleri

Mütareke, Birinci Dünya Savaşı’nın kanlı ve yıkıcı çarpışmalarına son verdiği için Türk basınınca oldukça olumlu karşılandı. Yenigün Gazetesi’ne göre mütareke şartları milli hisleri ayak altına alacak kadar ağır değildi. Özellikle Vilayet-i Sitte’nin işgal edilmemesi ve Kilikya’nın tahliyesinden vazgeçilmesi ne başkente ne de başka bir kente asker çıkarılmaması memnuniyetle karşılanmıştı. Mütareke ile saltanat hukuku ve Osmanlı Devleti’nin istiklali korunmuş ve hükümetin izlediği hareket neticesinde elde edilen bu netice her yönüyle taktire şayan olmuştu. Gazete her yönüyle Osmanlıya layık olan bu hükümete yardım etmenin her Osmanlı vatandaşının görevi olduğunu ileri sürüyor, “Düşmanlarımız mütareke şartlarında bize şerefle harp etmiş, şerefle mağlup olmuş bir hasım muamelesi yapmışlardır.” Diyerek hükümetin başarısını dile getiriyordu. Mütareke şartlarının elverişli ve memnuniyet verici olduğunu Rauf Bey’de beyan etmişti. Rauf Bey, İstanbul’dan hareket etmeden önce bu şekilde iftiharla ve sevinçle döneceğini

⁹² Bayur, 1991, s.744-746, Yalçın vd., 2008, s. 135-136

tasavvur etmediğini, mütareke ile devletin istiklalinin ve saltanatın hukukunun tamamen kurtarıldığını belirterek elde ettikleri başarıyı şu cümlelerle ifade etmişti: “Bu mütareke galip ile mağlup arasında mün’akıd bir mütareke değil, belki hal-i harpten çıkmak isteyen mütevazın iki kuvvet beyninde akd olunabilecek bir tatil-i muhasamat mahiyetindedir.”⁹³

Vakit Gazetesi de Rauf Beyle yapılan mülakatta dayanarak mütareke şartlarının beklendiğinden çok daha iyi olduğunu yazıyordu. Gazeteye göre mütareke askeri mahiyetteydi ve İngiltere ile müttefikleri Rusya’ya yapılacak muhtemel bir askeri harekata büyük önem verdikleri için Boğazlardan serbest geçiş ilkesini şart olarak ileri sürmüşlerdi. Bundan dolayı Boğazlar bölgesinin güvenliğinin sağlanmasını da elzem görüyorlardı. İngiltere ve müttefikleri Osmanlı Devleti dahilinde asayiş ve güvenliğin sağlanmasını da önemsiyorlardı. İstanbul’a hiçbir itilaf askerinin çıkmayacağını ileri süren Vakit Gazetesi, mütareke ile siyasi şartların ileri sürülmemesini de önemli bir başarı olarak değerlendiriyordu.⁹⁴

Gazetelerden de anlaşılacağı üzere, savaş durumuna son verilerek mütarekenin imzalanmış olması ve şartların oldukça hafif olarak değerlendirilmesi hükümetin büyük bir başarısı olarak görülmüştü. Bu başarı Hükümetin kamuoyu üzerindeki prestijini oldukça arttırmıştı.

2.5. İttihat Ve Terakki’nin Son Kongresi ve Teceddüt Fırkası’nın Kurulması

Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmesi ve Talat Paşa kabinesinin istifası sonrası değişen siyasi konjonktür nedeniyle İttihat Terakki Fırkası kongreyi toplama kararı aldı. Aslında Osmanlı Devleti’nin savaştan yenilgiyle çıkması İttihat ve Terakki Fırkasının da sonunun geldiği anlamına geliyordu. Zira savaş boyunca iktidarda olan bir partinin ve mensuplarının savaş suçlusu ilan edileceği kuvvetle muhtemeldi. Kongre 1 Kasım 1918 günü saat 11’de Merkez-i Umumi binasında toplandı.⁹⁵ Aynı gün Yeni Gün Gazetesi’nin ikinci

⁹³ *Yeni Gün*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918, Rauf Bey’in mülakatının tamamı için bkz. *Zaman*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

⁹⁴ *Vakit*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

⁹⁵ *İkdam*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918; Talat Paşa, savaş süresince yurt dışında bulunması ve bu nedenle de olaylara karışmamış olması nedeniyle Fethi Beye, İttihat ve Terakki yeni bir kimliğe bürünürse aktif olarak görev alır mısın diye sormuş, Fethi Bey de, öncelikle kendisinin parti reisliğinden çekilmesi gerektiğini ve memleket genelinde yaygın bir teşkilata sahip olan partinin yeni bir başkan ve onun oluşturacağı yeni kadrolarla hizmete devam edebileceğini ifade etti.

sayfasında Fırka Katip-i Umumiliği şu bildiriği yayınlıyordu: ‘‘Fırkanın teşkilat-ı umumiyesi hakkında esaslı mukarrerat ittihaz etmek üzere kongrenin Teşrin-i Saninin birinci bu günkü Cuma günü zevelden evvel saat on birde fevkalade olarak toplanması takarrür etmiştir. İctima mahalli Duyun-u Umumiye karşısında Merkez-i Umumi dairesidir. Fırkamıza mensup Ayan ve Mebusan-ı Kiramın teşrifleri ehemmiyetle rica olunur.’’⁹⁶

Parti genel merkezinin bu duyurusunu şaşkınlıkla karşıladıklarını yazan Zaman Gazetesi normalde uygun bir zamana ertelenen bu toplantının aniden yapılmasının nedeninin; Talat Paşa kabinesinin iktidardan çekilmesi üzerine İttihat ve Terakki’ye her yönden yapılan saldırıların, hatta insafsızca, haksızca yapılan hücumların, ülkedeki bütün haksızlıkların suiistimallerin, cinayetlerin müsebbibi olarak bu partinin görülmesinin parti mensubu birçok vatansever, namuslu kişi üzerinde artık dayanılmaz bir tesir yapması ve tüm bu haksızlıklara cevap vermek için olduğu ifade ediliyordu. Gazete yazısına şu cümlelerle devam ediyordu: ‘‘Bu gün kimse ortaya çıkıp İttihad ve Terakki fırka ve hükümeti hiçbir hata irtikab etmemiştir, İttihad ve Terakki fırka ve hükümetinin bütün mensupları her ittihamdan ari ve münezzehtir demez diyemez. Çünkü İttihad ve Terakki Fırkasının da hükümetinin de hakikaten birçok tasavvurları, kabahatleri vardır ve itiraf etmek icap eder ki en büyük kusuru mütecanis olmamasıdır. Bu mütecanissizliğin İttihad ve Terakki’yi bugünün, hatta az çok dünün ihtiyaçlarıyla da tevafuk edemeyecek bir heyet vaziyetinde bırakmış olduğu da şüphesizdir. Fakat bu hakikati kabul etmek, İttihad ve Terakki fırka ve hükümetlerinin hatalar irtikab etmiş olduklarını itiraf eylemek ne İttihad ve Terakki’ye bu günkü şekliyle vuku bulan hücumları mazur gösterir ne de İttihad ve Terakkiyi bütün heyetiyle memlekete muzır bir müessese addettirebilir. Memleketin menfaatleri bizim de samimi kanaatlerimize göre bu hakikatlerin de bir an evvel tezahürünü ve İttihad ve Terakki’nin istifa etmiş mütecanis bir heyet halinde mevcudiyetini göstermemesini istilzam eder. Kongrenin birdenbire içtima daveti bu ihtiyacın birçoklarınca şiddetle hissedilmeye başlamış olması neticesi olsa gerektir.’’⁹⁷

Bunun üzerine Talat Paşa; ‘‘Doğrusun’’ diyerek ‘‘zamanlardır umumi kongreyi toplamayı düşünüyordum. Normal zamanı var amma hemen davet edelim. Her şeyi açıkça görüşelim, en doğru yol neyse ele alalım’’dedi. Bkz. Okyar, 1980, s. 249

⁹⁶ *Yeni Gün* 1 Teşrin-i sani 1334/1918

⁹⁷ *Zaman*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918

Yunus Nadi Bey de İttihat Terakki'ye yapılan hücumların, sert tenkitlerin haksız olduğunu düşünenlerdendi. Zira ona göre eğer bir suçlama yada eleştiri yapılacaksa, Tüm partiye değil kişilere yapılmalı, partinin tüm mensupları töhmet altında bırakılmamalıydı. Suçsuz insanlara tüm sorumluluğu yüklemek büyü bir haksızlıktı. Yunus Nadi Bey, İttihat terakki içerisinde birçok namuslu, vatanperver insanın olduğuna vurgu yaparak, bu kişilerin yeri geldikçe haksızlıkları, suiistimalleri ve yolsuzlukları dile getirdiklerini, suçlularla masumların ayırt edilmesi gerektiğini ifade ediyordu.⁹⁸

Kongre Parti genel başkanı olmasından dolayı Talat Paşa'nın başkanlığında toplandı. Katılım pek fazla değildi, zira İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekilmesini takip eden günlerde, istifa edenler ve başka parti kuranlar nedeniyle partiden çok sayıda kişi ayrılmıştı. Yaklaşık 120 üyenin katılımıyla⁹⁹ oldukça hüzünlü bir ortamda kongreyi açan Talat Paşa, cemiyetin lideri sıfatıyla II Meşrutiyetin ilanı sonrasında geçen 10 yıllık izlenen politikaları ve gerekçelerini anlattığı uzun bir açılış konuşması yaptı.¹⁰⁰ Talat Paşa bu konuşmasında; Osmanlı Devletinin Balkan savaşlarındaki zafiyetinden uzun uzadıya bahsederek, Osmanlı hükümetinin önceden beri Avrupa'da mevcut olan iki ittifak bloğundan birine girmeyi başaramadığını ifade etti. Paşa, "Balkan Harbi" sonucunda Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yakınlık gösterdiğini, harbin sonunda cereyan eden barış müzakereler esnasında özellikle doğu vilayetleri konusunda Bu devletin iyi niyetli yardımlarının görüldüğünü belirtti. Birinci Dünya Savaşı patlak verince Almanya ile daha önce yapılmış olan ittifaka uyma gerekliliğinin doğduğunu söyleyen Talat Paşa¹⁰¹ önemli noktalara temas ettiği konuşmasının son kısmında "Biliyorsunuz Bulgar cephesi çökmüştür. Müttefiklerimizle temasımız kalmamıştır. Suriye'de ordularımız bozguna uğramıştır. Harp bizim mağlup olmamızla sona ermiştir. Karşı tarafın hiç olmazsa Wilson prensipleri dairesinde hareket etmesini sağlamak maksadıyla beraberce Wilson'a başvurduk. Bu müracaatla beraber şunu düşündük ki harbi idare eden ve Amerika'nın gözünde harpten mesul olan bir kabinenin iş başında kalması caiz değildir. Bunun için kabinenin istifasını Padişaha verdik. Siyasetimiz mağlup oldu. Bunun içinde bizim iktidar mevkiini ne suretle olursa

⁹⁸ Yunus Nadi, Mühim Bir İçtima" *Yeni Gün*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918

⁹⁹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım, C. I*, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 79-80; Tunaya, 1988, s. 552.

¹⁰⁰ Hasan Babacan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, Altınpost Yayınevi, Ankara, 2012, s. 218.

¹⁰¹ *Zaman*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

olsun, muhafaza etmemiz mümkün olamazdı. Aynı zamanda Genel merkez olarak İttihat Terakki Cemiyeti'nin sevk ve idare mevkiinden merkez-i umumi heyetiyle beraber istifa ediyoruz ve Cemiyeti gerçek ve meşru sahibi olan Kongre Heyetine terk ve tevdi ediyoruz'' diyerek sözlerini bitiriyordu.¹⁰²

Bu konuşma aslında Talat Paşa'nın bir nevi veda konuşmasıydı. Konuşması bittikten sonra azaya ait boş sandalyelerden birine oturan paşa, kongrenin bundan sonraki oturumlarına katılmadı.¹⁰³ Zira Paşa, aynı günü gece yarısını biraz geçtikten sonra Enver Paşa'nın yalısından Enver ve Cemal Paşa ile beraber bir Alman torpidosuna binerek önce Odesa'ya oradan da Almanya'ya firar edecekti.¹⁰⁴

Talat Paşa'nın kongre başkanlığından çekilmesi üzerine yerine İsmail Canbolat seçildi. Kongre başkan yardımcılığına Aydın Mebusu Yunus Nadi Bey ve Ertuğrul Mebusu Şemseddin Bey (Günaltay), katipliğine de Bursa Mebusu Memduh, Siverek Mebusu Vehbi ve Kazım Nami Beyler seçildiler.¹⁰⁵ Talat Paşa'nın konuşması sonrası İttihat Terakki Cemiyeti'nin geleceği ve feshi ile ilgili tartışmalar bir süre daha devam etti. Müzakerede, cemiyetin feshedilmesi fikri Ertuğrul Mebusu Şemseddin tarafından ortaya atıldı. Bu fikre katılan Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Cemiyetin Meşrutiyeti tekrar getirmek için kurulduğunu, bu gerçekleştikten sonra Meşrutiyete bekçilik vazifesini yaptığını bu gün bunlara gerek kalmadığını ifade ediyordu. Muş Mebusu İlyas Sami Efendi de cemiyetin feshinden yana görüş bildirenlerdendi.¹⁰⁶ Ancak, seçimlerde teşkilata ihtiyaç olacağı, İttihat ve Terakki'nin ülke geneline yayılmış olan bir teşkilata sahip olması hasebiyle, partinin feshinin ülkeyi teşkilatsız bırakacağı düşüncesinde olup cemiyetin devam etmesi gerektiğini ileri sürenlerin görüşü ağır bastı. Tevfik Rüştü Bey, Hüsnü Rıza Paşa ve Salah Cimcoz beyler kongrede söz alarak bu görüşü destekleyen konuşmalar yaptılar. Sonuçta yeni bir fırka programı hatta yeni bir parti ile yola devam etmeye karar verildi. İki buçukta başlayan ikinci oturumda söz alan Çorum Mebusu Muhiddin Bey, yeni program esasının nasıl olması gerektiğini ifade ederken, “şahısların değil, fikir ve kanaatlerin arkasından yürüyen bir fırka teşkili” lüzumunu beyan etti. Bu beyan kongrece de benimsenerek kabul edildi.¹⁰⁷

¹⁰² Tunaya, 1988, s. 65-69

¹⁰³ *Tanin*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁰⁴ Bayur, 1991, s. 779

¹⁰⁵ *Yeni Gün*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁰⁶ *Zaman*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918; *Tanin*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁰⁷ *Yeni Gün*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918; *Zaman*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

Bu fırka yeni bir ruhla kişilere değil fikirlere dayanacaktı. Bu esasa göre yeni bir program yapmak için bir encümen oluşturuldu. Bu encümen, İsmail Canbolat, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Şemseddin, Tevfik Rüştü Bey, Konya Mebusu Hamdi Bey, Amasya Mebusu Fazıl Arif Efendi ve İstanbul Mebusu Orfanidis Efendiden oluşuyordu.¹⁰⁸

3 Ekim’de yapılan oturumda encümen tarafından hazırlanan programın maddeleri bazı değişikliklerle kabul edildi. Bu oturumda İsmail Canbolat İttihat ve Terakki isminin de değiştirilerek yeni bir isim verilmesini teklif etti. Bu teklife taraftar olanlar olduğu gibi muhalif olanlarda oldu. tartışmalar uzayınca teklifin kabulü için çoğunluk olmadığından toplantıya son verildi.¹⁰⁹ 4 Ekim’de saat onu kırk beş geçe İttihat ve Terakki’nin son kongresi İsmail Canbolat’ın başkanlığında toplandı. Önceki gün tartışılan “İttihat ve Terakki isminin tarihe terkiyle yerine tamamıyla yeni olan programın ruh ve manasıyla müterafık bir isim konulması” husus yeniden gündeme geldi. İttihat ve Terakki isminin değiştirilmesi teklifi 4 çekimser, on altı muhalif oya karşı otuz beş oyla kabul edildi. İsmail Canbolat’ın yeni fırkaya tek kelimelik bir isim verilmesi teklifi üzerine, Hürriyetperverler, Terakkiperverler, Avam, Halk, İntibah, Islahat, Teceddüd, kelimeleri görüşüldü. Bu isimlerden Teceddüd ismi çoğunluk tarafından benimsendi ve kabul edildi. Böylece İttihat ve Terakki ismi tarihe karışarak yeni fırkanın ismi Teceddüd oldu.¹¹⁰ Teceddüd Fırkasının reisliğine İzmir eski valisi Rahmi Beyin kayınpederi ayandan Hüsnü Paşa seçildi. Yeni fırka İttihat ve Terakki’nin bütün mal varlığına da sahip oldu. Cemiyetin kasasında bir milyon kuruştan fazla para vardı. Ayrıca “Milli Banka” da İttihat ve Terakki tarafından kurulmuştu.¹¹¹ Teceddüd Fırkası, 9 Aralık 1918’de aynı isimde bir de gazete çıkarmıştır. Gazetenin ilk nüshasında fırkanın kurulma süreci ile ilgili şu bilgiler verilmiştir;

“On seneden beri memleketin hayat-ı siyasiye ve dahiliyesine canlı bir surette karışan İttihat ve Terakki teşekkülü son zamanlarda devre-i hayatiyesini ikmal etmiş bir uzviyet şekline geçmiş olmasından mı artık mukadderat-ı cemaat

¹⁰⁸ *Yeni Gün*, 2 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁰⁹ *Zaman*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918; Kongre riyaseti şu bildiriği yayınladı: “Umumi kongre bu gün son içtimanı akd ile intihabat icra ve mukarrerat-ı katiye ittihaz edeceğinden kongre azayı kiramının her halde sabahleyin saat onda teşrifi rica olunur.” Bkz. *Yeni Gün*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

¹¹⁰ *Yeni Gün*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

¹¹¹ *Tasvir-i efkar*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

üzerinde zinde ve binaenaleyh naki tesirat icra edememiş yoksa cemiyet zimamdaranı ilcaat ve mukteziyyat-ı asri takabbül edememelerinden mi ortadaki keşmekeş zuhur etmiştir? Her iki faraziye'nin kuvvet ve şümülü olmakla beraber bu husustaki hükmü tarihe bırakmayı daha muvafık görürüz. Müsbet olan bir keyfiyet varsa o da İttihad ve Terakki azasından bir haylisinin fırka rüesasının takip eyledikleri tarz-ı siyaseti tasvip etmemeleri ve İttihad ve Terakki fırkasının şimdiye kadarki şekilde devam edemeyeceğini taktir etmiş olmalarıdır. İhtiyaç-ı istihale vukuatın şu suretle inkişaf ettiği son zamanlarda hasıl olmayıp hayli vakitten beri zihinlerde takarrür etmiş ve fakat an-ı izharı bir çok müesserane tabien tehire duçar olmuştu. Kongrenin toplanmasını talep eden aza ise zamanı belki geçmiş olan şu ıslah ve istihalenin artık daha ziyade tehire tahammülü olmadığına kanaat getirmişlerdi. Yeni ruh ve istikametın şıarı olmak üzere fırkaya 'Teceddüd' namı verilmiştir. Hadisat-ı alem pek şayan-ı dikkat safhalardan geçiyor. Şimdiye kadar nice milliyetler cemaatlerce gaye-i hayat farz olunan mefkureler bu gün kadid-i nazariyat-ı safsataiye adadine girmek üzere bulunuyorlar. Hayat-ı cemaatin son aldığı eşkalın muhasalası olarak millet, devlet ve hükümet mefhumlarında da birçok inkılabat vukua geleceği his olunuyor. Bu tadilatı muhassala-i medeniyet şeklinde kabul edenler var. Diğer taraftan beş seneden beri bunca kan dökülmesine sebep olan mücadele-i akvamın şu inkılabatı tesri ettiği de muhakkaktır.....

Teceddüd fırkası bu gibi mukteziyat-ı içtimaiyeyi derpiş ile Osmanlı milleti için yeni başlayan hayatta yeni vazife deruhte etmeye hazırlanmıştır. Bu emr-i düşvarında da efrad-ı milletin kaffesine istinad edecek ve bittabi onların müzaheretine de nail olacaktır. Fırka faaliyet ve micadelat-ı siyasiyesini şimdilik yalnız Meclis-i Mebusan sahasına hasredeceği ve orada söylenilen her söz, güzeran olan her hareket memleketin bilcümle matbuatı tarafından nakl olunacağı cihetle yevmi gazete neşretmeyecek fakat fikr-i alem aleminde de musalahane faaliyette bulunacaktır ki üsbui bir mecmua da iş bu maksadın husulüne kafi görülmüştür.”¹¹²

Teceddüd fırkası kendilerinin İttihat ve Terakki ile bir alakalarının olmadığını, tamamıyla yeni bir fırka olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ancak Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki'nin mirasını da üstlendiği için her ne kadar ismini değiştirmiş olsa da bu fırkanın devamı olarak kabul etmek doğru bir yaklaşım olur.

¹¹² *Teceddüd*, 9 kanun-i evvel 1334/1918

Bu arada Kongre devam ederken İttihat ve Terakki'nin liderlerinin yurt dışına kaçtıkları ile ilgili haberler gazetelerde çıkmaya başladı. Bu haberler kongreyi olumsuz yönde etkilese de kongrenin sonuçlanmasına engel olmadı. Aslında bu önemli gelişime Kongrenin seyrini etkileyecek mahiyetteydi. Ancak Talat Paşa'nın açılış konuşmasında İttihat ve Terakki rüesasının mevkilerini terk etmiş olduklarını söylemesi kongrenin devamındaki en önemli etkendi. Ayrıca kongrede geçmişin bütün sorumluluğunun eski kadrolara yüklenerek cemiyeti aklama eğiliminin ortaya çıkması da toplantıların bu haberlerden çok fazla etkilenmemesine neden oldu. Zaten İttihat Terakki içinde bazı kimseler bu kongreyi bir anlamda İttihat Terakki içinde adı herhangi bir yolsuzluk ya da yanlışlığa karışmamış olanların kongresi olarak görme eğilimindeydi.¹¹³

2.6. İttihat ve Terakki Erkanının Yurt Dışına Kaçmaları

İttihat ve Terakki fırkasının iktidardan uzaklaşması ile birlikte lider kadrosu her geçen gün tonunu sertleştiren eleştirilere ve hakarete varan tenkitlere maruz kalmaya başlamıştı. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin yeni göreve geldiği günlerde Velid Bey, Tevfik Paşa'nın kabineyi kuramamasından dolayı ve sulh işinin tehlikeye düştüğünü ileri sürerek Talat Paşa ve kabinesini çok ağır sözlerle eleştirmişti.¹¹⁴ Celal Nuri Bey ise Meşrutiyet döneminde basına uygulanan ağır sansüre dikkat çekiyor, eski kabinenin matbuatı kasıp kavurduğunu, kimsenin gerçekleri yazamadığını iddia ediyordu. Ona göre birçok basın mensubu divan-ı harbe verileceği korkusuyla susturulmuş, Celal Nuri Bey de dahil birçok gazeteci ise bu mahkemelerde suçlarının ne olduğunu dahi bilmeden sürünmüşlerdi. Celal Nuri Bey, belki de eskinin bu hıncıyla olayların suçlusu olarak Talat Paşa kabinesini görüyor ve eleştiriyordu.¹¹⁵

Tasvir-i efkar Gazetesi ise, "Sulh Kabinesi Harp Encümeni Muvacehesinde" başlıklı yazısında Talat Paşa ve arkadaşlarının Hariciye Encümenliğine seçilmesini eleştiriyordu. Talat paşa ve kabinedeki malum iki arkadaşının harp taraftarı olarak bilindiklerini ve senelerce bu kişilerin savaşı idare

¹¹³ Osman Demirbaş, "Liderlerinin Yurtdışına Kaçması Üzerine İttihat Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2002 s. 134.

¹¹⁴ Ebuziyazade Velid Bey, "Kabine buhranı ile bizim sulhumuzu tehlikeye düşürdüler!" *Tasvir-i efkar*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918.

¹¹⁵ Celal Nuri, "Hakikatlerin Saklanması" *Atı*, 16 Teşrin-i evvel 1334/1918

ettiklerini belirterek, gerek milletin gözünde gerekse Avrupa'nın gözünde memleketteki bütün ahvalden maddi ve manevi olarak bu kişilerin sorumlu olduklarını ileri sürüyordu. Hatta seçilen mebusların bile millete, Avrupa'ya ve tarihe hesap vermeleri gerektiğini zira Talat Paşa kabinesinin icraatlarına kendi menfaatlerini düşündükleri için yıllarca göz yumduklarını ifade eden gazete Talat Paşa'nın harp taraftarı biri olduğunu iddia ederek onun; "Ben al'en Almanya ile birlikte harbe girdiğimize iyi ettiğimiz kanaati kalbiyesindeyim" şeklindeki beyanatını naklediyor, "Bulgaristan inhilalinden, Almanya'nın bile vukuatın dehşet-i tazyiki karşısında asırlık usul idaresini değiştirip imparatoru bile terk-i mevkiye hazırlamasından sonra hala bu gibi sözler söylemek böyle kanaat sahibi olduğunu itiraf ve ilan etmek değme babayiğidin karı değil" diye yazıyordu.¹¹⁶ Basında bu tip sert eleştiriler her geçen gün tonunu arttırarak devam ederken mütarekeden hemen sonra azınlıkların İstanbul'da özellikle Beyoğlu'nda birçok taşkınlık yaparak intikam yeminleri etmeleri İttihat ve Terakki içerisinde endişeye neden olmuştu.¹¹⁷ Ayrıca Roma sefiri Galip Kemali Bey, Talat Paşa'ya gönderdiği mektubunda Amerika ve İngiltere'de faaliyet gösteren Rum ve Ermeni lobilerinin İttihatçı liderlerin yargılanmaları için uluslararası bir mahkeme talebinde bulunduklarını, kurulacak böyle bir mahkemenin asla adil olmayacağını, kin ve nefretle hareket edecek bu mahkemede Türk tarafını Hürriyet ve İtilafçıların temsil edeceğini bildiriyor, ölümden bile daha acı, daha ağır olaylara maruz kalmamak için bir an önce memleketi terk etmelerini tavsiye ediyordu.¹¹⁸

Zaten İttihat ve Terakki'nin önde gelenleri de yaptıkları toplantılarda Talat Paşa, Enver Paşa ve Bahaddin Şakir Bey'in memleketi terk etmelerinin sulh görüşmeleri için faydalı olacağını ileri sürmüşlerdi. Zira daha önce Almanlar da bu düşünce ile İmparator Wilhelm'in yurt dışına çıkarılmasına karar vermişlerdi. Gerek Avrupa ve Amerika gerekse Osmanlı kamuoyunun büyük kısmı tarafından savaş suçlusu olarak görülen erkanın memlekette kalmaları faydadan çok zararı olacağı düşüncesiyle, uzun müzakereler sonucunda Talat ve Enver Paşaların yurt

¹¹⁶ *Tazvir-i evkar*, 18 Teşrin-i evvel 1334/1918

¹¹⁷ Emir Şakir Arslan, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Hazırlayan, Aziz Akpınarlı, Samsun 1948, s. 7

¹¹⁸ Cemal Kutay, "Talat, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmişlerdi?" *Tarih Konuşuyor*, C. I, Sayı. I, Şubat 1964, s. 21-28.

dışına çıkmalarına karar verildi.¹¹⁹ Fethi Bey de onların ülkede kalmalarına imkan olmadığını, eğer adil, kanunlara bağlı hakimler, politikacılar önünde eğilmeyen mahkemeler olsaydı onların da kalıp hesap vermeyi istediklerini ancak en temel insani haklar olan bu haklardan mahrum olacaklarını herkesin çok iyi bildiğini ifade ediyordu. Fethi Bey'in de belirttiği gibi hesap vermek için kalanlar bunu, haksız hadiseler, en trajik şekilde maruz kalarak tecrübe etmiş, hatta tarih bile tarafsız hüküm vermeyi onlardan esirgemişti. Fethi Bey “İttihat ve Terakki ön şahsiyetlerinin başta Talat, Enver, Cemal paşalar olarak vatanı terke edeceklerini, en elverişli şeklin arandığını , sadrazam İzzet Paşa ile Rauf, Cavid, ben biliyorduk ve bu ayrılışın görünürdeki menfilğini tereddütsüz kabul etmekle beraber başka çareyi de bulamamanın aczi içindeydik” diyerek aslında gerek Ahmet izzet paşanın ve gerekse kabinedeki ittihatçı vekillerin firar olayını önceden bildiklerini ifade ediyordu.¹²⁰

Yeni hükümet muhtemelen İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerine baskı uygulayacaktı. Bu beklenti endişelerin artmasına neden oluyordu. Aslında paşalar yurt dışına çıkmaya pek de niyetleri yoktu. Onlar yurt içinde daha önce belirledikleri ücra yerlerde saklanarak kendilerini unutturmayı planlıyorlardı. Enver Paşa daha önce mutasarrıf olarak görev yaptığı Beykoz'daki Abraham Paşa korusunda ya da Istranca ormanlarında saklanmayı düşünüyordu. Talat paşa ise Sivas civarında bir köye yerleşmeyi istiyordu. Cemal Paşa da Erzurum dolaylarında ücra bir yere çekilmeyi planlıyordu.¹²¹ Ancak saklanmaları durumunda yerlerini öğrenmek için muhtemelen birçok kişi tehdit edilecek ve tutuklanacaktı. Ayrıca Enver ve Talat Paşanın yurt içinde olmaları azınlıkların işgallere neden olacak taşkınlıklar yapmalarına sebep olabilirdi. Hem Talat ve Enver paşaların Almanya'da olmaları halinde onların etkisiyle ileride Almanya'nın yardımının sağlanacağı ümit ediliyordu.¹²²

Gelişen olayların bu hadiseyi hızlandırdığını söyleyebiliriz. Özellikle mütarekeden sonra azınlıkların işgalci subaylarla birlikte Beyoğlu'nda çıkardıkları taşkınlıklar adeta boğucu bir intikam ortamı yarattı ve ileride İttihatçı liderlerin

¹¹⁹ Arif Cemil Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Hz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 1992, s. 9-10

¹²⁰ Okyar, 1980, s. 250-251

¹²¹ Ziya Şakir, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı, Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2011, s. 96

¹²² Denker, 1992, s. 10

başına neler geleceğinin ipuçlarını veren bu durum parti içerisinde endişeye neden oldu. 31 Ekim’de İttihat ve Terakki’nin Şeref sokağındaki merkezinde, partinin merkez-i umumi azalarından bazılarının katılmasıyla bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda özellikle Kara Kemal ve arkadaşlarının ısrarıyla Talat, Enver, Cemal Paşalarla Dr. Nazım ve Dr. Bahaddin Şakir beylerin yurt dışına çıkmalarına karar verildi. Böylece bütün suçlamalar yurt dışına çıkan bu erkana yapılacak geride kalanlar ise rahat bir nefes alacaklardı.¹²³

Sonuçta Talat Paşa yakın arkadaşlarının baskıları karşısında daha fazla dayanamadı. Ancak yurt dışına çıkmak için iki şart ileri sürdü. Bunların birincisi İttihat ve Terakki kongresi toplanacak ve fırkanın hesapları ve faaliyetleri incelenecekti. Yani bir nevi yapılanların hesabı verilecekti. İkinci olarak mütarekenin ahkamına vakıf oluncaya kadar beklenecek eğer mütarekenin hükümleri arasında memleketin ve İstanbul’un işgali kaydı varsa o zaman hareket olunacaktı. Bir de Dr. Bahaddin Şakir ve Dr. Nazım beylerle diğer bazı arkadaşlarının kendisiyle birlikte gitmelerine razı olunacaktı.¹²⁴

Bu arada Divaniye Mebusu Fuat Bey, Meclis-i Mebusan riyasetine 28 Ekim’de bir takrir vererek Savaş döneminde görev yapan Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin divan-ı aliye verilmelerini istiyordu. Bundan sonraki süreçte gerek basında gerekse mecliste bu konu sık sık gündeme geleceği için bu takriri aynen yazıyoruz:

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Said Halim ve Talat Paşa kabinelerinin zirde muharrer esbaptan dolayı Divanı Aliye sevkini teklif eylerim

1. Sebebsiz ve Vakitsiz harbe girmeleri
2. İlanı harbin esbab ve avamili hakikiyyesi ile sureti cereyan ve vukuu hakkında Meclisi Umumiyye hilafı vaki beyanatta bulunmaları
3. Seferberlikten sonra ilanı harbten evvel İtilaf Hükümetleri tarafından vukubulan şerefli ve faydalı teklifleri red eylemesi ve Almanya’dan birguna taahhüd ve zıman almaksızın ve bir faidei gaiye temin etmeksizin harbe sürüklenmesi.

¹²³ Tunaya, 1988, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.677-678; Denker, 1992 s. 10-11

¹²⁴ Denker, 1992, s. 12-13

4. Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevdi ederek her cephede fûnunu harbiyenin kabul edemeyeceği mecnunane hareketlerin cereyanına ve sırf menafii hasisei şahsiyye uğrunda kuvvei hayatiyyei milletin gasb ve ısrafına müzaheret eylemesi.

5. Kavaidi hukukiyye ve insaniyyeye ve hassaten Kanunu Esasimizin ruh ve sarahatına külliyyen münafî muvakkat kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar ederek memleketi bir sahnei fecaiye kalb eylemesi.

6. Vakayii harbiyyeden sevkülceyşe taalluk etmeyen ve binaenaleyh ketmi lazım gelmeyenleri, mücerred muhafazai mevki daiyesi ile ketm eylemesi ve her gün birer menfî sebeple düşmana çığnettiği Vatanı Muazzez aksamının avakibi elimesinden milleti vakti ve zamanı ile haberdar etmemesi.

7. Harb seneleri zarfında İtilaf Hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın inhilalinden sonra edilen sulh tekliflerini red eylemesi ve binnetice bu günkü akibeti meşumeyi davet eylemesi.

8. Harbin ihdas eylediği müşkilat karşısında halkın ihtiyacını tehvin edecek tedabire tevessül edecek yerde, bir takım eşhas-ı maddiye ve hükmiyyenin ihraz-ı servet eylemesini teminen ihtikar ve suiistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması.

9. Hiçbir lüzum ve kanuna müstenit olmayan siyasi ve askeri sansürler ihdası ile hürriyet-i matbuat ve muhaberat-ı ihlal eylemesi. Ve Avrupa evrakı havadisini memlekete ithal etmemesi.

10. Dahil-i memlekette bir hercümerci idari vücuda getirerek ve hürriyet-i can ve mal ve ırza musallat bir takım çetelere müzaheret ederek ika eyledikleri fecayie iştirak eylemesi.

28 Teşrinievvel

1334

Divaniye

Mebusu Fuat”¹²⁵

¹²⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, T.B.M.M Basım Evi, Ankara 1992, s. 103

Bu takdir 4 Kasım'da Mebusan Meclisinde görüşülecektir. Yani firar olayından sonra görüşüleceği için bu konuyu daha sonra ele alacağız.

Nihayet Talat, Enver ve Cemal paşaların yurttan ayrılma zamanı gelmişti. Bu ayrılışa haklarında henüz hiçbir takibat olmadığı için firar demek ne kadar isabetli tartışılır ancak bu dönemde yayınlanan gazetelerde, resmi yazışmalarda ve hatıralarda firar kelimesi kullanıldığı için biz de bu kelimeyi sıkça kullanacağız. Fethi Bey, anılarında paşaların firarını Alman generali Von Bronzard'ın organize ettiğini yazar. Fethi Bey, 2 Kasım'ı 3 Kasım'a bağlayan gece, U-170 denizaltısıyla Talat, Enver, Cemal Paşalar ile Dr. Nazım, Dr. Bahaddin Şakir, Bedri, Azmi, İstanbul'da yapılacak olan bir toplantı için Maverayı Kafkas Hükümeti adına gelen Haydar İbrahim beylerin ayrı ayrı sandallarla Çubuklu önlerinde demirlemiş olan deniz altına geldikleri ve Odesa istikametine doğru hareket ettikleri bilgisini verir.¹²⁶ Oysa Ziya Şakir ve Yusuf Hikmet Bayur, bir Alman torpidosu ile Odesa'ya geldiklerini yazar. Bayur, tarih olarak da 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece ayrıldıkları bilgisini verir.¹²⁷

Kesin olan şu ki Paşalar bir alman deniz taşıtı ile 2 Kasım ya da 3 Kasım sabahı ülkeden ayrılarak önce Odesa'ya geldiler ve buradan da Almanya'ya gittiler. Yolculuk esnasında aralarında ne yapacaklarını konuşurlarken, Enver Paşa, Rusya'ya geçerek Türkistan'ı ayaklandırmaktan, Kafkasya'da bir teşkilat kurmaktan, bu uğurda ya başarılı olmak ya da ölmekten bahsetti. Talat Paşa ise artık siyasi ömürlerinin sona erdiğini, haklı yada haksız üzerlerine milletin kin ve gazap yüzünün döndüğünü, yapacakları en iyi şeyin Avrupa'da bir köşeye çekilerek oturmak olduğunu söyledi. Talat Paşa *“Herhangi birimiz, herhangi bir sebeple olursa olsun, en ufak bir kıpırdanma bile yapmamalıyız. Ve hiçbir şeye tamah etmemeliyiz. Bu hal içinde, zamanın getireceği hadiseleri gözlemeliyiz. Gün geçer de, şayet bir fırsat zuhur ederse, o fırsattan faydalanmamız tabiidir. Ancak bugünkü halimizle ve bugünkü dünya şartları içinde bize düşen, her türlü tiranlıktan ve her çeşit senlik-benlikten uzakta, bir köşeye çekilip, sinmekten ibarettir. Gerçi vicdanlarımıza karşı mahkûm değiliz. Çünkü biz milletimizi kurtarmak ve yurdumuzu yükseltmek istedik. Fakat bize talih yar olmadı. Böyle olunca artık vazifelerimizi başkalarına devretmemiz gerekir.”* Cümleleriyle konuşmasını

¹²⁶ Okyar, 1980, s. 251

¹²⁷ Şakir, 2011 s. 97; Bayur, 1991, s. 779

sürdürdü. Enver Paşa dışında diğer arkadaşları da Talat Paşa ile aynı fikirdeydi. Talat paşa ve arkadaşları 2 Kasım günü Sivastopol'ün yakınında bulunan Gözleve'ye geldiler. Burada Büyük Dilber otelinde bir gece kaldıktan sonra Almanların kendileri için hazırlamış oldukları Trenle Simferopol'e ve oradan da Berlin'e doğru hareket ettiler. Ancak Berlin'e hareket ettiklerinde Enver Paşa trende değildi. Zira o Gözleve'den hareket ettikten sonra gizlice trenden inmişti.¹²⁸

Onlar Türkiye'den uzaklaşırken ilk olarak Cemal Paşa'nın yazdığı mektup Ahmet İzzet Paşa'ya ulaştı. Cemal Paşa mektubunda yorgunluğundan ve emekli olmayı istediğinden bahsediyordu. Enver Paşa'nın da İzzet Paşa'ya hitaben yazdığı mektubunda ise şu cümlelere yer verilmişti:

“mütareke-i münferide mecburiyeti dolayısıyla vatanımın şimdilik alacağı şekli, yakın zamanlarda bu topraklarda nafi bir iş göremeyeceğime ayan bir alamettir. Binaenaleyh zaten mevcut olan mezuniyetim zamanında faideli bir surette iş göreceğimi ümit ettiğim Kafkasya'ya hareket ediyorum. Bu suretle bütün hayat ve mevcudiyetimi iyiliğine vakfettiğim memleketimde kalarak dinime, milletime, padişahıma hizmet edememekten mütevellid teessürüm pek büyüktür. Fakat Kafkasya'da bir İslam istiklalinin husul bulmasına yardım edebilmek ümidi teessürümü biraz tadil ediyor. İleride hizmet edebilmek imkanı hasıl olunca her halde gelip burada aynı maksatla çalışmayı tercih edeceğim. Şu müşkil zamanda deruhte buyurduğunuz vazifede muvaffakiyetiniz Allaktan diler arz-ı hürmet ederim.

3 Teşrin-i sani 334

Enver”¹²⁹

Talat Paşa ise İzzet Paşa'ya yazdığı 2 Teşrin-i sani tarihli mektubunda memleketin yabancı nüfuzunun tesiri altında olacağı dönemde ülkesinde kalmayı uygun görmediğini, aslında kendisinin kalıp hesap verme düşüncesindeyken arkadaşlarının ısrarı dolayısıyla bu ayrılığa razı olduğunu ancak yurdun yabancı tesirinden kurtulduğu gün ilk telgrafa itaat ederek geri dönüp mahkeme huzurunda yargılanarak verilecek cezaya boyun eğeceğine söz veriyordu.¹³⁰ Talat Paşa'nın

¹²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. III*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1971, s. 497-499.

¹²⁹ *Minber*, 15 Teşrin-i sani 1334/1918

¹³⁰ Bayur, 1991, s. 780, Telgrafın tam metni şu şekildeydi: 'Pek muhterem ve mübarek tanıdığım Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine

yurt dışına çıkması herkeste özellikle çevresinde büyük bir şaşkınlığa neden oldu. paşanın yönetimde bulunduğu dönemde hataları ve yanlış yaptıkları olsa da o herkesçe büyük bir vatansever olarak biliniyordu. Bu kaçış Talat Paşa'ya birçok hakız eleştirinin de yapılmasına neden oldu.¹³¹ oysa bu dönemde çok sert eleştiriler yapan Tasvir-i efkar gazetesi dahi onun kemiklerinin İstanbul'a getirilmesi gündeme geldiği dönemde, bazılarının zan ettiği gibi Talat Paşa'nın vatanını felaketler içerisinde bırakıp kaçmadığını, ancak dostlarının kati ihtarı ve ısrarıyla geçici bir süre için felaket muhitinden uzak kalmak mecburiyetinde kaldığını, bir kişinin kaçmak için ya korkak yada hayatına önem vermesi gerektiğini oysa bu cesur Türk çocuğunun bir an bile korku denilen şeyi nefsinde tanımadığını ve yine bir an bile hayatına önem verme lüzumunu duymadığını yazıyordu.¹³²

2.7. İttihat ve Terakki Liderlerinin Firarlarının Türk Kamuoyundaki Akisleri

Saray üzerinde etkili olan muhalifler daha önce Sultan Vahdeddin'i uyarak İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin memleketi terk edebileceklerini, bu durumun onları yargılamak isteyecek olan galip devletlerce hoş karşılanmayacağını söylemişlerdi.¹³³ Gerçekten de mütarekeden hemen sonra birbiri ardına firar haberleri basında yer almaya başladı. Önce hakkında birçok dedikodu yapılan, halkın fakir ve muhtaç düşmesinin en büyük sorumlularında olduğu iddia edilen, hatta yanında fukara milletin milyonlarca lirasını da kaçırdığı ileri sürülen eski Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın firar ettiği haberi gazetelerde yazdı.¹³⁴ Fethi Bey hatıratında İsmail Hakkı Paşa'nın, paşaların firarından dört gün

Memleketin bir müddet ecnebi nüfuz ve tesiri altında kalacağını anladım. Buna rağmen, memlekette kalmak ve millet muvacehesinde muhakeme olmak fikrinde idim. Bütün dostlarım bunu atiye talik etmek için ısrar ettiler. Zat-ı Fehimaneleri ile istişare edemedim. Müşkil mevkide kalacağınızdan, çok düşündükten sonra, sarf-ı nazar ettim. Bütün hayat-ı siyasiyyemde hedefim, memlekete namuskarane ve fedakarane hizmet etmek idi. Bütün servetim, Zat-ı Şahane'nin ihsan ettiği otomobil esmanile, her ay arttırdığım yirmişer liradan müterakim, bin altı yüz liralık istikrazı dâhili bedelinden ve bir de dört arkadaşımın birlikte isticar ettiğimiz çiftliğin devr-i icarından hâsıl olan paradan ibarettir. Bunun bir kısmını aileme terk ederek bir kısmını yanıma aldım. Bundan başka nesneye malik değilim. Millete karşı hesap vermek ve mahkeme olarak tayin edilecek cezayı kemal-i cesaretle çekmek isterim. İşte Zat-ı Fehimanelerine söz veriyorum. Memleketim, ecnebi nüfuz ve tesirinden azade kaldığı gün, ilk telgrafınıza itaat edeceğim. Baki kemal-i hürmetle ellerinizden öperim, muhterem Paşa Hazretleri, 2 Teşrin-i Sani 1334 Mehmed Talat'' Bkz. Şakir, 2011, s. 97-98; İnal, 1982, s.1943-1944.

¹³¹ Bayur, 1991, s. 780-781

¹³² İnal, 1982 s.1944

¹³³ Okyar, 1980, s. 252

¹³⁴ *Akşam*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918; Yeni Gün Gazetesi ilk sayfadan ve oldukça geniş yer verdiği haberine, "Sabık Harbiye Müsteşarı, Levazımat-ı umumiye reisi, askeri demiryolları ve limanlar

kadar önce ülkeyi terk etmeye hazırlanırken yakalanmış ve evinde göz hapsine alınmış olduğunu yazar.¹³⁵ Oysa 3 Kasım tarihinde Odesa'dan gönderilen telgrafta İsmail Hakkı Paşa Kiev'e gitmek üzere Odesa'dan ayrılacağı sırada Avusturya Kumandanlığı tarafından tutuklandığı haber veriliyordu.¹³⁶ Güya Paşa buradan İstanbul'a getirilmek üzere bir gambota bindirilmişti.¹³⁷ Paşayı getirmekle görevli olan gambot, Odesa'ya gitmiş ancak onu kaçıran Alman ve Avusturyalı subaylar, Paşanın Kiev'e gittiğini söylemişlerdi. Bu nedenle gambot eli boş İstanbul'a dönmüştü.¹³⁸ Paşanın İstanbul'a uzun süre gelmediği anlaşıyor. Zira 16 Aralık tarihli irade-i seniyye ile İzinsiz ülke dışına çıkan İsmail Hakkı Paşa hakkında gerekli takibatın yapılması amredilmiş,¹³⁹ 10 Ocak 1919 tarihli bir haberde ise Paşanın Almanya'da olduğu, aleyhindeki adli evrak ve mahkemece verilen hükmün Almanya'ya bildirilmesi durumunda iade edileceği ifade ediliyordu.¹⁴⁰

Yine İttihat ve Terakki merkez-i umumi azasından Hilmi Bey ile Emniyet Müdürlüğünde görevli olup Ermeni meselesinde faal rol oynayan Mehmed Beyin de gözden kayboldukları gazetelerde yazıyordu.¹⁴¹ Ancak bu haberlerin hiçbirisi Talat, Enver ve Cemal paşaların ülkeden ayrılmaları kadar bomba etkisi yaratmadı. Paşaların firarı ile ilgili haberler 4 Kasım'dan itibaren basında manşetten verilmeye başlandı. İlk gün gazeteler olaya biraz daha temkinli yaklaşıyordu. Örneğin Atı Gazetesi; Talat, Enver ve Cemal paşaların tüm aramalara rağmen bulunamadığını, bu durumun paşaların firar ettikleri zannını oluşturmalarına rağmen bu konu ile ilgili kesin bir hüküm vermek için henüz erken olduğunu yazıyordu. Gazete, Azmi ve Bedri beylerin de bir şekilde pasaport elde ederek İstanbul'dan ayrıldıkları

ve seyri sefain idareleri müdür-ü umumisi İsmail Hakkı Paşa'nın evvelki gün sabahleyin hanesinden çıkarak akşama kadar avdet etmemiş olduğunu kamilen hayret ve istigrah ile öğrenmiş fakat bunun adi bir gaybubet olabilmesi ihtimaline mebni meseleye fazla ehemmiyet vermemiş idik. Halbuki dün mumailiyyin hanesine hala avdet eylemediği, hatta diyar-ı ecnebiyeye müteveccihen hareket, daha doğrusu firar ettiği haberi kuvvetle şayi olmuştur." Cümleleriyle başlıyordu. Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere ittihatçıların önde gelenleri dikkatle takip ediliyor, evinden ne zaman çıktığı, ne zaman döndüğü yada dönmediği biliniyordu. Bkz. *Yeni Gün*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918

¹³⁵ Okyar, 1980, s. 252

¹³⁶ BOA, HR. SYS: 2379/5

¹³⁷ *Tasvir-i efkar*, 7 Teşrin-i sani 1334/1918

¹³⁸ *Tasvir-i efkar*, 15 Teşrin-i sani 1334/1918

¹³⁹ BOA., İ. DUİT, 175/50

¹⁴⁰ *Söz*, 10 kanun-i sani 1335/1919

¹⁴¹ *Tasvir-i Efkar*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

haberinin ortalıkta dolaştığını ancak bu kişilerin kaçmalarına engel olmak için gerekli tüm önlemlerin alındığını belirtiyordu.¹⁴²

Gazete; savaşın mağlubu olan İttihatçıların mahkemeye giderek yargılanmalarının beklendiğini, bu paşaların, beylerin siyasi ve askeri icraatlarının sorumluluğunu üstlenerek gerekirse darağacına gitmeleri gerekirken bunların tam aksi şekilde davranarak namertçe firar etmeyi düşündüklerini ifade ediyordu. Gazeteye göre, İttihat ve Terakki millete birçok kötülük yapmış ve tam bir soygun çetesi haline gelmişti. Gazete, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın bunlara hizmet etmeye devam edip etmeyeceğini soruyor, kendilerinin bundan sonra padişahın ve milletin haklarını daha fazla savunacaklarını ve halihazırdaki kabineye daha ihtiyatlı yaklaşacaklarını belirtiyordu.¹⁴³ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ati, ilk günden itibaren Ahmet İzzet Paşa kabinesini suçlayıcı yazılar yazmaya başlamış, kabineye yönelik eleştirilerine üslubunu her geçen gün daha da serleştirerek devam etmiştir.

Bu arada dahiliye nazırı Fethi Bey, Ati Gazetesi muhabirinin sorularını cevaplayarak, bu üç zatı kendilerinin de aradığını ancak bulamadıklarını, yargılanma ihtimali karşısında bunların da firar ettiğini, henüz bu konuda İstanbul Muhafızlığından ve Polis Müdürlüğünden bir ayrıntılı bilgi almadıklarını, Alman sefaretine müracaat ettiklerinde bu kişilerin oraya kabul edilmeyeceğini dolayısıyla kendi elleriyle kendilerini ateşe attıklarını dile getiriyordu.¹⁴⁴ Yeni Gün ise Paşaların ortada olmadığı haberinin şiddetle patlayan bir bomba tesiri husule getirdiğini ifade ederek, öncelikle bunların firar ettiğine ihtimal vermek istemediklerini zira dört yıl boyunca geniş yetkilerle milletin kanını emen İsmail Hakkı Paşa'nın daha önce firar ettiği için hükümetin gerekli tedbirleri aldığını düşündüklerini dile getiriyordu. Firarilerin, tarih karşısında iktidarda bulundukları dönemdeki siyasetin ve cinayetlerin sorumlusu olarak memleketten birer adi suçlu gibi ayrılmasının üzerlerindeki mesuliyeti bir kat daha ağırlaştırdığını belirterek Bedir ve Azmi beylerin de kaçmış olabileceklerini oysa hükümetin bunların kaçmamaları için daha tedbirli ve teyakkuzda olacağını beklediklerini yazıyordu.¹⁴⁵

¹⁴² Ati, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁴³ Ati, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁴⁴ Ati, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁴⁵ Yeni Gün, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

Yunus Nadi Bey de Enver, Cemal ve özellikle de Talat Paşanın firarı karşısında şaşkınlığını dile getiriyordu. Ona göre Bedri ve Azmi beyler gibi ikinci derecede idarecilerin kaçmış olmalarına akıl erdirilebileceğini ancak Talat, Enver ve Cemal paşa gibi ülkenin kaderini dört yıl boyunca elinde bulundurmuş idarecilerin icraatlarının hesabını verecekleri gün geldiğinde kaçmış olmalarının nefretle hatta hayretle karşılanacağını belirtiyordu. Yunus Nadi Beye, Talat Paşa'nın kaçışını çok daha garip bulduklarını belirtiyordu. Zira, Enver ve Cemal paşalar birtakım suiistimallere alet olmuşlar, hatta yolsuzluklara bulaşarak büyük paralar elde etmelerdi. Ancak Talat Paşa, akdinden ve istikametinden hiçbir zaman taviz vermemiş, herkesçe dürüst biri olarak tanınıyordu. Bu nedenle Talat Paşanın, sadece mesul olduğu yöneticiliği döneminin hata ve sevabının hesabını vererek, bundan dolayı gelecek mesuliyetlerin en ağırını göğsünü gererek kabullenmesi gerekiyordu. Yunus Nadi Bey eğer Talat Paşa firar etmişse bunu eski idarenin son darbesi olarak göreceklerini ve millet adına affı çok zor bir suç olarak kabul edeceklerini ifade ediyordu. Ona göre; bu suç idare zamanlarının hesap ve kitabını vermekten korkma suçuydu. Devlet idaresinde bulunanlar için bu öyle bir suçtu ki değme cinayetler bunun yanında hafif kalırdı. Abdülhamid döneminin pisliğe bulaşan idarecilerinin yurt dışına kaçmaları onlardan beklenen bir hareketti. Ancak Talat Paşa ve arkadaşlarının en büyük iftiharları bu döneme son veren hürriyetperver kafilenin önde gelenlerinden olmalarıydı. Onlar savaş yapabilirlerdi, savaşta yenilebilirlerdi ve hatta savaş zamanı bazı cinayetlere de bulaşabilirlerdi. Tüm bunları kabul etmeleri mümkündü ancak günün birinde yaptıklarının hesabını vermek ve bir ihtimalle bu hesabı hayatlarıyla ödemek zamanı geldiğinde firar yolunu seçmeleri asla kabul edemeyecekleri bir şey idi. Zira böyle bir firar zilletiyle yerlerde sürünerek sefil bir hayat sürmektense ölümü tercih etmek çok daha onurlu bir davranıştı. Yunus Nadi Bey makalesine şu cümlelerle son veriyordu:

“artık bu gün bütün vuzuhuyla anlaşılıyor ki memleket dört senedir başında üç beş kişiden ibaret bir kabus taşımış ve na-hak bu muavinler elinde ve uğurunda bu kadar belalara uğramıştır. Milli haysiyetimize pek elim bir darbe indiren bu firarlarından dolayı bu küçük paşaları lanetle teşyi etmekten kendimizi alamıyor ve onların elleri ile kirlenen İttihat ve Terakki muvacehesinde bu gün en fiili bir tavahhuş ve teneffür ile lerzedar bulunuyoruz. Hırsız ve firari İsmail Hakkı Paşa

derekelerine inen bu bir yeni paşaların firarları manzarası gözlerimizin önünde ebedi bir ar ve hicab levhası halinde sallanıp duracak”¹⁴⁶

Tasvir-i efkar Gazetesi de paşaların firar haberini hayretle karşıladıklarını yazıyordu. Gazete özellikle Enver Paşayı hedef alıyor, “Filistin cephemizin feci surette yarılmış olmasına rağmen halebin zaptı için daha 15 sene lazımdır hezeyan-ı müthişini yüzleri kızarmadan vicdanlarından utanmadan gazeteleriyle yazdıkları günlerde biz kendisine bi perva hücum etmiş dört senedir her vesile ve fırsatta her yerde söylemekten çekinmediğimiz sözleri gazete sütunlarına geçirerek kendisine ilk defa mecnun sıfatıyla hitap eylemiş idik .Bu hücumlardan maksat Enver Paşanın elinden son iktidarını almak, kendisinin kuvve-i maneviyesini kırarak mevkiinden bir an evvel çekilmesini temin ve bu suretle sulh teşebbüsatını ihlal etmesine mani olmak idi.” diyerek bu cümleleri sarf ettikleri için de derinden derine azap duyduklarını zira Paşanın bir zamanlar milletin en büyük ve şanlı kahramanı olduğunu, meşrutiyet uğrunda mücadelesini, Trablusgarp’ta bir avuç kuvvetle İtalyanlara vurduğu darbeleri hatırlatarak, bir zamanlar milletin gözbebeği olan bu gencin bu günkü halinin memleket için çok büyük bir kayıp olduğunu dile getiriyordu. Tasvir-i efkar, Enver Paşanın harbiye nazırlığı ve başkumandanlığı döneminde memlekete birçok kötülük yaptığını belirterek, esasen kendisinin soylu bir nesilden gelmediği, ciddi bir eğitim ve terbiyeden yoksun olduğu için bulunduğu yüksek makamları özümseyemediğini, siyaseten ve askerlikçe hata üzerine hata yaptığını, memleketi soyduğunu, çiftlikler aldığını iddia ediyor, ancak tüm bunlara rağmen onu cesur, asla hayatından korkmayan biri olarak tanıdıklarını, kaçacağını asla akıllarına getirmediklerini, başına gelecek tüm felaketlere göğüs gereceğini zannettiklerini ancak bu zehaplarında da yanıldıklarını ifade ediyordu. Gazeteye göre, Enver Paşanın yakın akrabalarını önemli mevkilere getirmesinin ve onlara paşalık unvanı verdirmesinin de aslında onun bulunduğu makamlara layık olmadığını gösteriyordu.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Yunus Nadi, “Yeni Bir Macera Daha”, *Yeni Gün*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁴⁷ *Tasvir-i efkar*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

Görsel. 24: Enver Paşa

Aslında *Tasvir-i efkar* oldukça önemli bir noktaya dikkat çekiyordu. Gerçekten de Enver Paşa hakkında yapılan eleştirilerin önemli bir kısmı onun yakın akrabalarını yüksek mevkilere getirdiği iddiasıyla ilgiliydi. Bundan dolayı gazetenin konu ile ilgili tespitlerini aynen aşağıya alıyoruz:¹⁴⁸

“Enver Paşanın Pederi Ahmet Paşa

Enver paşanın pederi olup cidden hiçbir istihkak ve liyakati olmadığı halde bugün paşalık unvanıyla yad olunan Ahmet efendi Nafia kondüktöründen yetişme aciz kıymetsiz bir memurdur. Yegane meziyeti Enver paşanın pederi olmaktan ibaret olunan bu adam oğlunun makamı ikballi ihraz etmesinden itibaren iktidar ve seviyesinden çok yüksek rütbelere ısrarla olunarak nihayet sıra eminliğine tayin edilmiş ve bu vesile ile ismine paşalık şerefi de izafe olunmuştu. Ahmet efendi böyle vaktiyle rüyasında bile göremeyeceği ikballere nail olunca ve bilhassa harbin zuhuruyla oğlunun başladığı hodserane hareketi görünce gemi azıya almış ve şu son senelerin suistimalatına iştirak ederek bir çok yolsuzluklarda bulunmuştur. Meziyet ve liyakat itibari ile hakikaten hiç olan bu adamın dört sene zarfındaki irtikabı, suistimalatı hakkında derhal tahkikat icra olunması ve ezcümle şu üzerindeki paşalık unvanının derhal ref edilmesi hükümeti hazıra için bir vazifedir.

¹⁴⁸ *Tasvir-i efkar*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

Görsel. 25: Enver Paşa'nın babası Ahmed Paşa

Enver Paşanın Amcası Halil Paşa

Halil Paşa Enver Paşanın Rumeli'deki mücahedesinde kendisine en ziyade muavenet edenlerden biridir. Gayet cesur, cüretkar ve az çok iyi bir asker olan mumaillehy aynı zamanda azimkar ve şiddet-ül tab bir insandır. Enver Paşa harbiye nazırı olduktan sonra hemen bütün evkatini harp sahnelerinde geçirdiği cihetle İstanbul'da vuku bulan suistimalata iştirak etmemiştir. Yalnız cesaret, cüret gibi evsaki, kendisinin aynı zamanda kumandanlık mezayasını de haiz olduğuna delalet etmez. Nitekim hidematı taliyeden alınarak ordu kumandanlığına tayin olduğundan itibaren Halil Paşa hiçbir muvaffakiyet gösterememiş Kut'ül amera'da vaziyetin icabatından olarak Townshend'ı esir etmekle beraber bilahare Bağdat'ı müdafaa edemeyerek İngilizlere teslim eylemiştir. Ahiren Kafkasya hareketine de memur edilmiş ve orada memleketi Bolşeviklerden tathirde bir hayli yararlılıklar gösterdiği mervi bulunmuştur. Bağdat'ta bulunduğu zamanlar bir hayli yolsuzlukları olduğu ve ezcümle Bağdat'ı terk etmeden birkaç gün evvel altın paralarını getirmeyenlerin tagrib ve hanelerinin tahrip olunacağı mealinde bir beyanname neşrettiği de rivayet olunmaktadır. Bir de henüz pek genç yaşında iken livalığa kadar terakki edilmiş olması aklın kabul edeceği şeylerden değildir.

Görsel. 26: Halil Paşa

Enver Paşanın Biraderi Nuri Paşa

Enver Paşanın biraderi Nuri Paşa gayretli cesaretli fedakar ve hiçbir suretle lekelenmediği işitilmemiş bir gençtir. Evvelce biraderi ile Trablusgarp'ta bulunduğu gibi harbi umumiden sonra da tahtelbahir (denizaltı) ile yine Trablusgarp'a gitmiş ve orada iki sene kadar bulunarak elindeki vesaitin noksanlarına rağmen İtalyanlara karşı büyük muvaffakiyetler kazanmıştır. Trablusgarp'tan bundan altı ay kadar evvel avdet eylemiş ve İstanbul'da kalmayarak bu defa da Kafkasya'ya memur olmuştur. Mumaileyhin orada harekat-ı askeriye muvaffakiyetkerane idare ettiği ve ezcümle Bakü'yü İngilizlerin muavenetine rağmen zabta muvaffak olduğu söylenmektedir. Kendisine Paşa unvanı Trablusgarp'ta iken muvakkaten verilmiş ise de bilahare bu unvan hıfz edilmiştir .Bütün mezayasına ve hidematına rağmen otuz iki, otuz dört yaşında bir gencin paşa olamayacağı ise bedihidir.”

Görsel. 27: Nuri Paşa

Daha öncede bahsettiğimiz üzere Divaniye mebusu Fuat Beyin Sait Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye gönderilmesi hakkındaki takriri 4 Kasım'da Meclis-i Mebusan'da görüşüldü. Fuat Bey'in takririne hükümette olumlu görüş bildirdi ve böylece takrir encümene havale edildi.¹⁴⁹ Fuat Beyin takririne Tasvir-i efkar gazetesinde de geniş yer verildi. Gazeteye göre bu takrir oldukça sert ve doğru suçlamaları ihtiva ediyordu ancak zamanlama olarak geç kalınmıştı. Takrir kabul edilse dahi mevcut hükümetin bunu uygulaması çok zordu. Zira takrirde mevzu bahis edilen başlıca nazırlar birer ikişer memleketten kaçıyordu. Ayrıca Sait Halim Paşa ve Talat paşa kabinesinde bulunan iki kişi bu günkü kabineye de dahil olmuş, birisi de Meclis-i Mebusan başkanlığına seçilmişti.

Görsel. 28: Divaniye Mebusu Fuat Bey

Gazete Sait Halim Paşa ile ilgili olarak da şu cümleleri yazıyordu: “Bundan başka takririn Sait Halim Paşanın şahsını da siyaset-i vakadan mesul ad etmesi bize pek doğru görünmüyor. Sait Halim Paşa harbin ilanında kabinenin reisi olmakla beraber, bildiğimiz tarz-ı mecnunanede harbe duhulümüze müşarünileyhin aleyhtar olduğu da yine herkesin malumudur. Kendilerinin bir hataları varsa o da yapılan işlerin hiç birini tasvip etmemekle beraber yine kabine riyasetinde bir müddet kalmış bulunmalarıdır. Bu hatanın ise müşarünileyhin Divan-ı Ali'ye kadar sevkini istilzam edip etmeyeceği cay-ı münakaşa bir meseledir. Hülasa görülüyor ki Fuat

¹⁴⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, T.B.M.M Basım Evi, Ankara 1992, s. 103-106*

Beyin takriri zahiren pek muvafık gibi görünmekle beraber hakikat-ı halde vakitsiz ve hatta manasız bile ad olunabilir. Enver ve Talat paşaların firar edecek kadar düşkünlük gösterdikleri sıralarda, böyle takrirler verileceğine dört senedir münasebet düştükçe iki çift doğru söz söyleneydi elbet daha çok faydalı olurdu.”¹⁵⁰

Görsel. 29: Said Halim Paşa

Özellikle son cümlelerden oldukça rahatsız olan Fuat Bey, ertesi günü Tasvir-i efkar’a gönderdiği mektupta, kendisinin sunduğu takririn muhteviyatına, bundan bir yıl önce Enver Paşa ve arkadaşlarının dikkatini çekerek, savaşın sonucu ne olursa olsun yapılan kötülüklerin hesabını bir gün soracağını vaad ettiğini belirtip, resmi bir ortamda yaptığı bu ihtarın zabıtlara geçtiğini ve birçok kişinin buna şahit olduğunu ifade ediyordu. Bundan dolayı takririnin düşeni ezmek gibi alçakça bir duygunun ürünü olmadığına herkesin emin olması gerektiğini vurguluyordu. Fuat bey mektubuna şu cümlelerle devam ediyordu:

“saniyen muhterem gazeteye soruyorum dört senelik değil, beş senelik hayat-ı teşriyyemi tedkik buyurdular, resmi ve gayri resmi mahafilde münasebet düşürdükçe her fenalığı en şedid lisanla muaheze ettiğime kanaat getirdiler mi? Getirmişlerse kendilerine hiçbir diyeceğim yok. Hayır bu hususta tereddüt ediyorlarsa lütfen Takvim-i Vakayi’deki mebusan zabıtlarını karıştırsınlar. Doğru havadis verebilen menabii taharri buyursunlar.

¹⁵⁰ *Tasvir-i efkar*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918

Hamiş- Beni dört senelik sükut ile itham ederken memleketi bu hal-i meş'uma sürükleyen bir hükümetin kaffi mukarreratı zirinde sadrazam sıfatıyla vaz-ı imza eden Sait Halim Paşa Hazretlerinin şahıs ve kanaatlerinde beraet arayan Tasvir-i efkara sadhezar aferin!”

Tasvir-i efkar gazetesi, Fuad Beyin bu mektubunun altına eklediği cevabi yazıda yine eleştirel cümlelere yer verdi. Mebusların, dört yıl boyunca Talat Paşa ve arkadaşlarının icraatlarına sadece itiraz etmek değil aynı zamanda bu icraatları engellemeye de memur ve mecbur olduklarını belirten gazete, alaycı bir üslupla, “Hususi bir mahfilde yapılan tenkidat ve muahezenin ne netice hasıl edebileceğini bu günkü ahval gösteriyor” diye yazıyordu. Gazeteye göre azimli birkaç mebus isteselerdi, bir araya gelerek, Talat Paşa hükümetini memleketi sürüklemekte oldukları uçurum yolunda durdurabilecek bir kuvvet vücuda getirebilirlerdi. Gazete, Fuad Beyin takririni, düşeni ezmeye yönelik olmaktan ziyade gereksiz olarak görüyordu.¹⁵¹ Fuat Bey’in takririne hükümette olumlu görüş bildirdi ve

Gerçekten de İttihat ve Terakki’nin lider kadrosu iktidardan düşüp ülkeyi tam da terk etmeye mecbur kaldıkları bir dönemde, yenilginin tüm sorumluluğunu onlara yükleyerek, hatta onları birer savaş suçlusu olarak lanse ederek, yakalanıp en ağır şekilde cezalandırılmalarını istemenin vicdani bir hareket olmadığı ortadadır. Gazetenin bu husustaki eleştirileri oldukça yerindedir. Talat paşa kabinesi iktidarda iken, savaşa girme ve savaşı sürdürme konusunda hata yapıldığını düşüneneler, bu dönem zarfında suskunluğa bürünüp, iktidardan düştükten sonra onlara saldırmaları vatan severlik değildir. Vatan severlik hatanın yapıldığını gördüğünde bunu hiçbir şeyden çekinmeden tüm gücüyle haykırmaktır. Ne yazık ki Düşen iktidara karşı eleştiriler her geçen gün dozunu arttırarak devam ettirilecek ve sonunda bu durum memlekette bir İttihatçı avına dönüşecektir.

Fethi Beyin, İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmaları üzerine mecliste de sert münakaşaların, özellikle mevcut hükümete ve kendisine hücumların yapıldığını, bu hücumları yapanların daha önce bir şekilde İttihat Terakki listelerinden seçilen Ermeni ve Rum milletvekilleri olduğunu ifade ediyordu.¹⁵² Firarilerle ilgili ilk takriri Hudeyde Mebusu Mustafa Fehmi Bey ve arkadaşları tarafından verildi.

¹⁵¹ *Tasvir-i efkar*, 5 Teşrin-i sani 1918

¹⁵² *Okyar*, 1980, s.252

Fehmi Bey, eski yönetimin hesabını vermeden firar etmelerine engel olunmasını, firar edenlerin ise mal varlıklarına el konulmasını teklif ediyordu.¹⁵³ Yine Fehmi Bey Dahiliye Nazırına hitaben verdiği bir soru önergesinde İsmail Hakkı Paşa'nın firar ettiği söylentilerinin aslı varsa onun arkadaşlarının da kaçmamaları için ne gibi tedbirler alındığını dile getiriyordu. Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in bu soru önergesine verdiği cevap, adeta diğer firarlarla ilgili hükümete yönelik yapılan eleştirilere de bir cevap mahiyetindeydi. Fethi Bey, serbestçe gezen birinin bazı vasıtaları kullanarak yurt dışına çıkmasına engel olmak için tutuklanmayarak gözetim altına almaktan başka bir çarenin olmadığını belirtti. Evinde serbest bir şekilde oturan bir kişinin istediği saatte bir otomobile binerek İstanbul'u terk edebileceğini, hiçbir kanuni sebep olmadığı halde onu hürriyetinden mahrum ederek tutuklanmasını hükümetten istemeleri durumunda hükümetin böyle bir isteği yerine getiremeyeceğini, zira bunun kanuna aykırı bir hareket olacağını, Dahiliye Nezaretinin hiç kimsenin kanuna aykırı şekilde tutuklanması emrini veremeyeceğini anlattı. Fethi Bey, örneğin Talat Paşa gibi meclisin azası olan birini tevkif etmeleri için ellerinde ne gibi bir kanuni dayanak olduğunu sordu ve tevkif etmeden birini sadece uzaktan seyrederek onun kaçmasına engel olamayacaklarını ifade etti.¹⁵⁴

Aydın Mebusu Emanuel Efendi ve iki gayri Müslim mebus arkadaşı ise verdikleri soru önergesinde oldukça abartılı rakamlar vererek harp esnasında silahlı Ermeni, Rumların katledildiğini, Arapların da çeşitli felaketlere uğradıklarını, bunların failleri ile ilgili hükümetin hangi bilgiye sahip olduğunu, “işin mahiyeti hakkında ne tasavvur etmektedir ve ittihaz edebileceği tedabire ne vakit mübâşeret eyleyecektir? Bu noktaları Hükümet-i Cedideden sual eyleriz” diyerek adeta eski yönetime karşı içten içe duydukları kını dışarı vurdular. Fethi Bey, Emanuel Efendinin sadece Rum, Ermeni ve Arap unsurunun uğradığı felaketlerden bahsettiğini oysa Türk unsurunun da onlardan çok daha ıstıraplara maruz kaldığını söyleyerek yaşanan tüm bu yıkımı tamir etmek için hükümetin alacağı tedbirleri şu cümlelerle açıkladı: “bilcümle anasıra bila tefriki cins ve mezhep, hürriyet ve müsavat-ı kamile bahşetmek ve bu memleketi hiçbir unsurun, hiçbir fırkanın, hiçbir heyetin memleketi gibi telakki etmeyerek, bilcümle anasıra

¹⁵³ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, s.106*

¹⁵⁴ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, s. 108*

dar-ı saadet, darülfeyz, hepsine cennet olarak tefrik edebilmek gayesini takip ediyoruz.”¹⁵⁵ Konuyla ilgili diğer mebuslar da söz alarak Fethi Beyi destekler mahiyette konuşmalar yaptılar.¹⁵⁶

Ertesi günü yani 5 Kasım tarihli gazetelerde artık firar olayı kesinleştiği için konuyla ilgili çok daha sert yorumlar yapılmaya başlandı. Celal Nuri Bey, *’Dün, Beşiktaş’tan tramvaya bindim. Gazeteler paket paket satılıyordu. Karşımda oturan kimseler arasında şu muhavere geçti:*

-Koca Talat! Herkesten, Tevfik Paşa’dan, İzzet Paşa’dan da mukteditmiş. Firarını temin ve teshil etmek için mütarekeyi geciktirdi. Hükümete istediği şekli verdi. İttihatçı zabıta, İttihatçı inzibat-ı askeriye, ibka ettirdi, sıvıştı, gitti...! İnan olsun şu sözleri ben söylemiyorum, tramvay halkı böyle düşünüyor. Eğer demokrasinin içtihadatına ehemmiyet verecek isek bu sözleri can kulağıyla dinleyelim. Biz, hükümet-i hazıraya yar ve muin olmak için kabinenin iki kamburu olduğunu söyledik. Hayri Efendi ile Cavid. Pek muhterem İzzet Paşa’nın tertib-i siyasiyesine Talat Paşanın ictihad ortaklarından bu iki zatın dahil olduğunu duyduğumuzda malını gaib etmiş magribiye döndük ...” cümleleriyle başladığı makalesinde baştan sona firar olayından dolayı hükümeti set bir şekilde eleştiren ifadeler yer vermişti. Celal Nuri Bey’e göre bu kişiler kabinede kaldıkları sürece fesat çıkaracaklardı ve eğer Ahmet İzzet Paşa millete ve devlete hizmet etmek istiyorsa bu kişilerden hemen kurtulmalıydı. Celal Nuri Bey Meclis-i Halil Beyin de eski yönetimin ortaklarından olduğunu ileri sürüyor ve onun meclis-i mebusan başkanı olmasını eleştiriyordu. Merhum Zihni Paşanın İttihat Terakki iktidara geldiği dönemde “Ben bunları biliyorum, bunlar paraları yüklenecekler, kaçacaklar” dediğini aktaran Celal Nuri Bey, firar olayında hükümetin büyük bir başarısızlığa imza attığını, ilerleyen günlerde meclisin dağıtılarak güvenlik güçlerinin güvenilir ellere bırakılması gerektiği, biran önce sıkı yönetime son verilerek genel af ilan edilmesini dile getiriyordu. Celal Nuri Bey’in hükümeti eleştiren şu cümleleri ise oldukça dikkat çekiciydi:

“İzzet Paşa Kabinesi ittihatçı mıdır? Değil midir? İzzet Paşa kabinesinin İttihat ve Terakki ve parlamentosu hakkındaki fikri nedir? İzzet Paşa atiyi nasıl

¹⁵⁵ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, s. 110

¹⁵⁶ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, s. 111-113

terakki ediyor, ne yapacak? Köprüden geçen her ferd-i Osmaninin zamirine müracaat ediniz. Bu sualleri irad eder ve cevap alamadığından dolayı sıkılır. Artık çorap söküldü. Cereyan başladı. Bunun karşısına gelinmez. Eski ricalden dil-gir ve zarar dide olanlar hesabat-ı atıkayı karıştırmamaya başladılar.” Celal Nuri Beye göre böyle bir dönemde güçlü bir hükümete ihtiyaç vardı ve mevcut kabinenin yapılan yolsuzlukların hesabını sormaması, İttihatçılara yönelik bir şey yapmaması durumunda Divan-ı alide yargılanması muhtemeldi.. Yeni kurulan Teceddüd fırkası ise İttihat ve Terakki’nin kalıntılarında oluşuyordu ve meclisi ele geçirmek istiyordu. Ancak millet geçmişi unutmamıştı ve bunların faaliyetlerine kesinlikle göz yummayacaktı.¹⁵⁷

İttihat Terakki liderlerinin kaçmalarıyla ilgili bazen alaycı, bazen ise hakarete varacak sertlikteki yazılar gazetelerin sütunlarında yer almaya devam ediyordu. Ebuziyazade Velid Bey, “Ne velveleli, ne azim sukut!” ifadesiyle başlayan yazısında, on gün öncesine kadar ülkenin hakiki hakimi olan, mukadderatını tayin eden, imparatorlara misafir olan bu adamların birer adi suçlu gibi ülkeyi terk edeceklerine kim ihtimal verebilirdi diye soruyordu. Bu kişilerin mevkilerini, güçlerini, nüfuzlarını kaybetmemek için her şeyi yapabileceklerini, her türlü cinayeti işleyebileceklerini, memleketi ateşe bile atabileceklerini belirten Velid Bey, tüm bu zalimliklerine rağmen herkesin bunları tehlike karşısında kaçmayacak kadar şeref ve namus sahibi insanlar olarak bildiklerini ifade ediyordu.

Velid Beye göre, Talat ve Enver Paşalar dört yıldır felakete sürükledikleri vatani ve milleti geride bırakıp kaçmasalardı, hiç değilse mahkeme önünde kendilerini savunabilecek, söz söyleyebilecek, bir hakları olurdu. Oysa onlar kaçarak bu hakkı da ellerinden kaçırmış oldular. Velid Bey yazısında, bir zamanlar iktidar sahipleriyle hareket edip, onlara her türlü yardakçılığı yaparak mevkilerini ve servetlerini bu şekilde elde edenlerin, bu kaçıştan sonra onların hakkında atıp tutmalarının ise çok daha büyük bir alçaklık olduğunu, suret-i haktan görünen bu kişilerin gidenlerden çok daha tehlikeli olduğunu ileri sürüyordu.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Celal Nuri, “Firardan Sonra, *Atı*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁵⁸ Ebuziyazade Velid, “Sukut!” *Tasvir-i efkar*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

Ati gazetesi muhabirlerinden Cezmi Bey ise firar meselesi ile ilgili olarak İstanbul muhafızı Ahmet Fevzi Paşa ile görüşerek bilgi almıştı. Cezmi Beyle Fevzi Paşa arasındaki görüşme şu şekildeydi:

Cezmi Bey-Paşaların firarları tahakkuk etti mi efendim?

Fevzi Paşa-Evet, bunlar firara muvaffak oldular.

Cezmi Bey-Enver Paşa'nın sahilhanesinin taht-ı tarassutta olduğunu öğrendik. O halde firara nasıl muvaffak oldu?

Fevzi Paşa-Evet, taht-ı tarassudda idi, hatta bir zabıt kumandasındaki efrad tarafından muhafaza ve tarassud olunuyordu. Firara muvaffak olması da memurlarımızın verilen emri hüsnü ifa etmeyip ihmal ve teseyyüb göstermelerinden neşet etmiştir. Verilen emirde memur edilenlerin vazifeleri sarahaten bildirilmişti ve hatta mukabele görececek olurlarsa kendileri için büyük salahiyette verilmişti. İşte böyle olduğu halde yine firara muvaffak oldular.

Cezmi Bey-Şu halde vazifede tekâsül ve ihmal gösterenleri tecziye edecek misiniz?

Fevzi Paşa-Bittabi bunlar vazife-i askeriyelerini ifa ve verilen emri icra etmediklerinden dolayı haklarında teşebbüsât-ı kanuniye yapılacaktır

Cezmi Bey-Bu hususta gevşeklik gösteren- bazı taraflarda söylendiği gibi- merkez kumandanı mıdır efendim?

Fevzi Paşa-Hayır, mutavassıt memurlardır.

Cezmi Bey-Acaba Paşalarımız Divan-ı Ali'ye verilecekleri için mi kaçmak mecburiyetinde kaldılar?

Fevzi Paşa- Zannetmem, efkâr-ı umumiyedeki galeyandan korktular.

Cezmi Bey- Azmi ve Bedri Beylerin ilk firar teşebbüsleri üzerine bunlarında firarları ihtimali nazar-ı dikkate alınarak tevkif edilmeleri icab etmez miydi Paşa Hazretleri?

Fevzi Paşa-Elimde mücrimiyetlerine dair bir evrak veya müddeileri mevcut olsa idi bittabi tevkif ederdim. Taht-ı muhafazaya almak cihetine gelince, sabık kabineye mensup olanlar ve onların mensubiyeti belki seksen yüz kişi vardır.

Bunların tarassudu ise İstanbul'da bir fırka veya kolordu istihdamına mütevakki ki bu da mümkün değildir."¹⁵⁹

Ati Gazetesi Talat, Enver ve Cemal paşaların Sadrazam İzzet Paşaya yazdıkları mektuplardan bahsederek, bu teşebbüslerini küstahlık olarak değerlendırıyordu. Gazete'nin hükümet kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilere göre; paşalar firarları için polise yada askeriye ait her hangi bir kara yada denizi taşıtını kullanmamışlardı. Enver Paşa'nın konağının harem tarafında bulunan Alman otomobilleri firarileri tek tek toplayarak yakında demirlemiş olan torpidoya taşımıştı. Cemal Paşa ise yalısının önünden bir sandala binerek torpidoya gelmiş ve aynı gece Alman Torpidosu İstinye Köyü civarından kayıplara karışmıştı. Sadrazam İzzet Paşa firar hadiseleri üzerine İstanbul'daki Alman askeri yetkilisini yanına çağırarak kaçakların iade edilmelerini istemiş, hariciye nezareti de Alman Maslahatgüzarı nezdinde aynı teşebbüste bulunmuştu. Bunlar firarilerin iade edilmesi için ellerinden gelen yardımı yapacaklarını vadetmişlerdi. Ati Gazetesi edindiği bilgiler ışığında firar olayını şu cümlelerle tasvir ediyordu;

'Cuma akşamı Enver Paşa'nın sarayında içtima-yı hafî akl olunuyor. Bu içtimada Harb-i Umumi Kabinesi'nin en mühim erkânı bulunmaktadır. Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Bedri ve Azmi Beyefendiler...

Meclis-i Vükela'da mukadderat-ı millete müteallik mukarrerat ittihaz eden Paşalar, evvela sarayda mükemmel bir akşam yemeği tenavül buyuruyor. Ve bade hep birlikte rıhtıma çıkarak bir aşağı iki yukarı piyasa ediyorlar. Saat gecenin onu, sarayda bir ince saz takımı çalıyor ahenk.... Paşalar, ağızlarında sigaralar saraya girip çıkıyor ve gülüşüyorlar. Rıhtımda sarayı muhafazaya memur olanlardan iki başçavuş bulunuyor.

Komedyanın ilk perdesi

O aralık rıhtımda bulunan Paşalar, Enver Paşa'dan müsaade istiyor ve çavuşlara işittirecek şekilde veda ediyorlar! Enver rıhtımda yalnız kalır, bir iki defa aşağı yukarı gezinir. Zeki (!) baş çavuşlar diğerlerinin veda ettiğini gözleriyle gördükleri için tabi endişe etmiyorlardı.

¹⁵⁹ Ati, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

Harem ağası da işin içinde

O sırada Paşa'nın yanına bir harem ağası yaklaşıyor, yerden bir selam veriyor ve yine kurnaz muhafız çavuşlara işittirmek için yüksek sesle:

-Paşa Hazretleri... Sultan Efendi nezdinize teşrif istiyorlar...! Diyorlar. Bundan ne gibi bir tehlike mutasavver olabilir mi...? Elbette hiç.... Devam edelim....

Gece yarısını altmış beş dakika geçiyor!

Bu esnada saat nıfsıeylülünden sonra 1-2'dir. Rıhtıma sessizce bir motorbot yanaşiyor.... Gecenin zifiri karanlıkları içinde birkaç şahs-ı meçhul, Paşa ile birlikte içeri atlıyorlar ve motorbot oradan tıkr tıkr ayrılıyor.

Neden sonra:

Motorbot gelmiş, yanaşmış, Paşaları almış, rıhtımdan ayrılmış, neden sonra bir iki dakikadır işittikleri motor gürültüsünden iki muhafız çavuş şüpheleniyor ve rıhtıma koşuyorlar... Fakat motorbot gitmiş.... Ta uzaklarda Boğaz'ın geceleri pek kötü ve mahv bir şekil alan suları üzerinde, fenerlerini söndürmüş gidiyor... '160

Ati gazetesinin Akşam gazetesinden elde ettiği bilgilere dayanarak yazdığı şu satırlarsa yeni iddiaları ortaya koyuyordu:

'Son dakika da firar hakkında aldığımız yeni mevsuk tefsilata göre Talat Paşa Kabinesi mevki-i iktidarı terk etmeden evvel, Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa'nın firarını teshil için kendisine pasaport verdiği gibi kendilerinin azimetleri esbabını da tehiye etmişlerdir. Enver Paşa kaçmadan evvel hükümete olduğu gibi Zat-ı Hazret-i Padişahî'ye de bir mektup göndermiş ve azimetini için müsaade istemiştir. Kendisine müsaade verilmesi üzerine kaçmak için lazım gelen tedabirlere tevessül etmiş ve bu suretle diğer kısımda yazdığımız vechle firar etmiştir. Talat Paşa ve refikası kaçmadan evvel arkadaşlarından birinin evinde toplanarak müzakere etmişlerdir. Bu içtimada Talat Paşa, Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Beyle Enver ve Cemal Paşalar arasında ihtilaf zuhur etmiş ve neticesinde

¹⁶⁰ Ati, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

birlikte azimetlerine karar verilmiştir. Bu içtimada firarlarını haklı göstermek için Sadrazam Paşa'ya malum olan mektupları yazmışlardır. Bugün Polis Müdüriyeti'nde ve diğer mahafil-i hükümette yaptığımız tahkikata nazaran Talat, Enver ve Cemal Paşaların ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi azasından Bahattin Şakir ve Doktor Nazım Beylerin kaçtıkları tahkik etmiştir. Bu sabah aldığımız mevsuk malumata nazaran yine merkez-i umumi azasından Hilmi Bey de bu firariler meyanındadır. Komiteci ve Kahraman namları altında on seneden beri memleketin başına bu kadar musibet getiren ve bugünkü mütareke ile memleketi bu zelil vaziyete düşüren bu adamlar hiç olmazsa iddia ettikleri hüsn-ü niyetin arı olduklarını isbat etmelidirler. Fakat onların kaçmak suretiyle irtikâp ettikleri bu zat ne kadar mucib-i ar ise hiç şüphesiz ki hükümetin bu işte gösterdiği ihtiyatsızlık, dikkatsizlik, tedabirsizlik de şayan-ı dikkattir. Bizim haber aldığımıza göre düne kadar bu adamlardan hiç birini tarassut ve takip için polise emir verilmiştir. Yalnız evvelki gece sabaha karşı: ''Enver, Cemal ve Talat Paşaların firar ettikleri söyleniyor. Tahkik ediniz'' diye Dâhiliye Nazırı, Polis Müdüriyeti'ne telefon etmiş ve Polis Müdüriyeti'de bunun üzerine takibat için emir vermiştir. ''¹⁶¹

Tasvir-i efkar gazetesi de iktidar mevkiinde olup, tüm cinayetlerden, zulümlerden sorumlu olanların yaptıklarının hesabını vermeden yurt dışına kaçmalarının mesuliyetinin hükümetin omuzlarına yüklendiğini belirterek gerçekten de Hükümetin iç siyasette tesis etmeye çalıştığı itimada bu firarların büyük darbe vurduğunu ileri sürüyordu. Gazeteye göre bu kişilerin firar edecekleri herkes tarafından konuşuluyor ve bekleniyordu. Bu nedenle hükümet kanundan kaçmalarını engellemek için bu kişileri tutuklayıp hapsedebilirdi. Aslında bunların firar edeceği ve buna engel olunması için gerekli tedbirlerin alınması hususunda Padişah da değişik zamanlarda yetkilileri uyarmıştı. Bu uyarı bile hükümetin bu konuda daha uyanık davranması için yeterliydi. Ancak tüm uyarılara rağmen hükümet bu kaçışlara engel olamadı. Gazete; paşaların şimdiye kadar kendi memleketlerinden çok Avusturya ve Almanya'nın çıkarlarına hizmet ettiklerini bu firarlarının bir kere daha kanıtladığını ileri sürerek, Almanya'nın İtilaf Devletleriyle mütareke müzakereleri esnasında bu kaçakları kendilerinden istedikleri zaman,

¹⁶¹ Atı, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

“onlar bizim senelerce harp arkadaşımızdı, şimdide misafirimiz bulunuyorlar. Kendilerini teslim etmekte mazuruz” diyerek çok muhtaç oldukları mütarekeyi de feda etmeye hazır olduklarını, düşmanlarının da bu alicenaplık karşısında siz centilmen bir milletsiniz yolunda taktirine mazhar olduklarını yazıyordu.¹⁶²

Vakit gazetesi ise Meşrutiyet’in ilan edildiği Temmuz İnkılabı ile eski yönetimden sorumlu olan paşaların bir bir yurt dışına kaçmalarını hatırlatarak, “o zamanlar kimin hatırına gelirdi ki, kahraman-ı hürriyet Enver, Talat ve Cemal paşalar günün birinde istibdad töhmeti altında kalacaklar ve bir vakit İzzet paşaların, Ragıp paşaların yaptığı gibi memleketten firara lüzum görecektlerdi!” cümleleriyle on yıl öncesinin mukayesesini yapıyordu. Gazetenin verdiği bilgilere bakacak olursak; Enver ve Cemal paşalar iktidardan çekildikten sonra birçok defa gerek hükümete gerekse padişaha müracaat ederek İstanbul’dan ayrılmayı, Avrupa’ya geçmeyi istediklerini bildirmişlerdi. Ancak her defasında uygun lisanla kendilerine izin verilmemişti. Talat Paşa ise her defasında yakın çevresine hiçbir yere gitmeyeceğini, yaptıklarının hesabını alını açık bir şekilde vereceğini söylemişti. Enver ve Cemal Paşalar firar olayını ayarlamış ve son gün Talat Paşa’yı da ikna etmişlerdi.¹⁶³

Görsel.30: Enver Paşa, Bahaddin Şakir, Talat ve Cemal Paşa

Gazeteler ertesi günü de sert eleştirilerine ve yorumlarına devam ettiler. Özellikle firar olayından dolayı hükümeti sorumlu tutan ve bu nedenle de şiddetle eleştiren yazılar gazete sütunlarında yer almaya devam ediyordu. Tasvir-i efkar’a

¹⁶² *Tasvir-i efkar*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁶³ *Vakit*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918

göre; paşaların firar etmeleri, kamuoyunda oldukça ciddi tesirlere ve endişeye neden olmuştu. Bu konuda hükümetin tutumu da bu endişeyi çok daha arttırıyordu. Zira çok daha önemsiz dahi olsa hala eski hükümet üyelerinin bazılarının kaçtıkları bazılarının ise kaçmak üzere oldukları söylentileri vardı. Hükümet tüm bu söylentilere rağmen gerekli önlemleri almıyordu. Özellikle polis müdürü Nihad Bey ve merkez kumandanı Cevad Bey gibi kişilerin uzun süre arkadaşlık ettikleri bu kişilerin kaçmalarına yardım etmeseler bile, buna engel olmak için pek bir şey yapmıyorlardı. Kaçan paşaların ve diğer zevatın mevkilerini kullanarak ve kanunlara aykırı şekilde birçok emlak ve nakit para elde ettikleri herkesçe biliniyordu. Hükümetin tedbir amacıyla bu mallara ve paralara el koyması yada gerekli kanuni düzenleme yapılarak bunların müsadere edilmesi yerinde olacaktı.¹⁶⁴

Daha önce İttihat ve Terakki yönetiminde görev alıp, mütarekeden sonra tutuklanma korkusuyla kaçanlar olduğu gibi her türlü hesabı verebileceğini ilan edip suçlamalara karşı meydan okuyanlar da vardı. Örneğin, Osmanlı Devleti adına savaş ilan eden kabinede Adliye Nazırı olan İbrahim Bey oldukça cesurca bir çıkış yaparak her türlü hesabı verebileceğini ve eğer suçlu bulunursa ipini kendi eliyle çekeceğini ilan ediyordu. *Tasvir-i efkar* Gazetesi İbrahim Beyin bu çıkışını “Mertlik işte böyle olur!” başlığıyla okuyucularına haber yaptı. Gazete, Enver, Cemal ve Talat paşalar hesap vermekten korkarak kaçtıkları halde İbrahim Bey’in bu cesur çıkışının aslında biraz da asaletiyle ilgili olduğunu, onun kendisine bulaşacak bir lekenin beş asırlık bir kökene sahip olan ailesine de bulaşacağını çok iyi bildiğini ve bu nedenle her ne kadar bazı hataları olsa da bu hataların hesabını vermekten kaçmadığını ifade ediyor ve bu hareketini taktirle karşılıyordu.¹⁶⁵

2.8. Hükümete Yönelik Sert Eleştiriler

Ati Gazetesi ise hükümetin, firar olayına Almanların yardım etmesi nedeniyle bunu iç işlerine müdahale olarak değerlendirdiğini ve Alman Hükümeti nezdinde gerekli protestoda bulunarak, kaçakların görüldükleri yerde tutuklanıp Osmanlı Devleti’ne iade edilmelerini istediğini yazıyordu. Dahiliye Nazırı Fethi Bey, hükümetin firar olaylarını kolaylaştırdığı yönünde şüphelerin olduğunu bu konuda ne düşündüğünü soran Ati gazetesi muhabirine şu cevabı vermişti:

¹⁶⁴ *Tasvir-i efkar*, 6 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁶⁵ *Tasvir-i efkar*, 6 Teşrin-i sani 1334/1918

Ben şahsen onların dostu olsam bile, hiçbir zaman kendilerine firar tavsiye etmez idim. Çünkü firarlarıyla kendilerini mevt-i maneviye mahkûm etmişlerdir. Biz kaçmamaları için elden gelen tedabiri ittihaz ettik. Fakat onları tevkife salahiyet-i kanuniyemiz yok idi. Bittabi memlekette dört beş sene icra-yı hükümet eden adamların birkaç adamları vardır. Bunların muavenetine mani olamazdık. Bugün bütün memurin-i idareyi de tebdil-i kabil değildir.

Fethi beyin bu açıklamasından da anlaşılacağı gibi kendisi Paşalarla olan dostluğunu gizlemiyordu. Tercüman Gazetesi muhabirinin, sorumluların kaçmalarına engel olmak için gerekli tedbirleri almakla görevli Merkez Kumandanı Cevad Beyle Polis Müdürü Nihat Beyin ve birçok asayiş memurunun firarilere yakınlığının herkesçe konuşulduğunu, hükümetin tedbirleri bunların eline bırakmasının firarlara göz göre göre meydan vermek anlamına gelmiyor mu diye sorması üzerine Fethi Beyle aralarında şu konuşma geçti.

Fethi Bey- Anlayamadım efendim...?

Muharrir -Polis Müdürü Nihat Beyle Merkez Kumandanı Cevat Bey firar eden sabık kabinenin memurları ve belli başlı İttihadiyundan değil midir?

Fethi Bey -Nihat Bey, uzun müddet tecrübesi, istikameti ile maruf bir adamdır. Onu nasıl değiştirebilirdik? Hükümet bütün memurları da değiştirecek değil ya.... Sonra İttihadiyundan falan ne demek...(gülerek) Hepimiz İttihatçı değil miyiz? Rüfekanız gazeteler...’’¹⁶⁶

Ati Gazetesi Teceddüd Fırkasının kuruluşuyla alakalı da bir çok eleştiride bulunarak, İttihat ve Terakki’nin milyonları bulan servetinin nasıl olurda bu fırkaya kaldığını hükümetin bu konuda neden gerekli tedbirleri almadığını soruyordu. Gazete ayrıca Hükümete şu eleştirileri yöneltiyordu:

’’1-İzzet Paşa Hükümeti hala, umur-u inzibatiyeyi İttihat ve Terakki’nin elinde ibka ediyor.

2-İzzet Paşa Hükümeti, hala merkez-i umuminin nasbettiği parlamentoya kendisini merbut biliyor.

¹⁶⁶ Ati, 6 Teşrin-i sani 1334/1918

3- İzzet Paşa Hükümeti, hala, Hayri ve Cavit Efendiler gibi İttihat ve Terakki'nin erkânını ihtiva etmektedir.

4-İzzet Paşa Hükümeti hala yeniden yeniye İttihatçı valiler nasbediyor. Dünkü nüshamızda Dâhiliye Müsteşarı Hamid Bey'in bir mülakatı vardı ki okuduğumuz vakit yüzümüze kan fışkırdı: Hükümet ne Polis değiştirecek, ne de İttihatçı valileri vilayetlerinden mahrum bırakacakmış...

5-Talat, Enver, Cemal nam-ı Paşalar Karun kadar zengindirler. Bunlar genç kimselerdir. Makarrlarında rahat duramazlar. Burada ise hem zabıta ellerindedir, hem de taraftarları vardır. Bunlar memleketimizin asayişini ihlal edebilirler. Hatta hal-i hazırda ve müstakbeldeki kabinelerin âdem-i muvaffakiyetini isterler ki kendi günahları unutulsun, bunun için, ar-ı firarı irtikâp eden melain devleti hadim etmeye kadar giderler. Sözlerime balmumu yapıştırınız.

O halde bütün milletçe takayyüdat ve tahaffuzatda bulunmalıyız. Vesaitinin tekafi olduğundan bahseden Hayri Efendi ve Cavid Bey hükümeti, bizi sigorta edemezler. Millete yazık olacaktır. Tehlikeyi şimdiden ulü-l inbaya arz ile bütün mesuliyet-i müstakbelesini heyet-i hazıraya atfederim. Tefeyyüz ve ikbalini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne medyun bilen bir zabıta, nasıl olur da cemiyete karşı tedabir-i zecriyede bulunur.

Diyorlarki İzzet Paşa Hükümeti mütareke akdedebildi. Demekki harice karşı emniyetbahş oluyor. Binaen aleyh İngiltere'nin itirazına giriftar olmayan bu hükümet, pek ala sulhü akd edebilir. İşte hata burada tezahür ediyor. Kavi ve milleti temsil eden bir hükümet, her halde İngiltere'den daha çok müsaadat istihsal edebilir. İngiltere, huzur-u şevketinde ne kadar aciz bir hükümet-i Osmaniye görürse o kadar fazla memnun olur ve tepemize biner. Halbuki cemiyet-i düvel ve akvam bizden daha başka bir hükümet istiyor. Milletimiz de müteveffa merkez-i umumiye değil, kendisini mümessil bir hükümete müftekindir.

İttihat ve Terakki enkazı ile iş görmek adim ala ihtimaldir. İttihat ve Terakki'yi ve kaçan paşa efendilerimizi bunların sabıka-i vesait-i teşriyesi bile pek ateşin bir lisan ile takbih ettikleri halde artık hala Talat Paşanın tayfindan korkmak

büyük bir eser-i hamakattır. Bu gün vaziyeti kurtaracak, millete millet olduğunu bildirecek münhasıran, teba-i sadıkasıyla birlikte.”¹⁶⁷

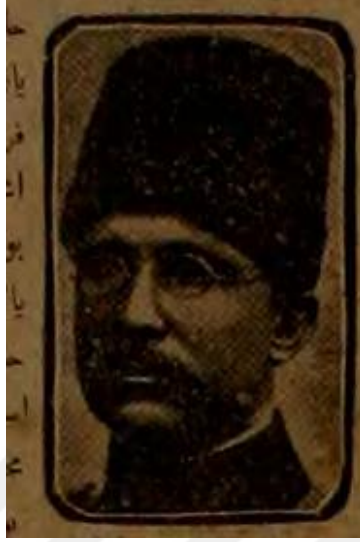
Gazetenin bu yazısından da anlaşılacağı üzere, hükümet hedef alınmakta adeta ülkede eski ittihatçı olsun yeni ittihatçı olsun hiçbir resmi görevlinin kalmaması istenmekteydi. Bu yazıyla açıkça bir İttihatçı avının başlaması teşvik ediliyordu. Gazetenin bu kışkırtıcı yazısı halkı hükümet aleyhine harekete geçmeye tahrik ediyordu. Özellikle *Ati* gazetesinde çıkan yazılardan da anlaşılacağı üzere, gerek eski ittihatçılar gerekse firariler hakkında yapılan haberlerin bazen gerçekten oldukça uzak, abartılı ve halkı tahrik edici olduğu görülmüyordu. Gelen uyarılar üzerine *Tasvir-i efkar* Gazetesi 7 Kasım tarihli nüshasında; firarilerle ilgili yapılan haberlerin ölçülü olması gerektiğini, bu hususta yapılan abartılı ve kargaşaya neden olan haberlerin ülke menfaatine uygun olmadığını bu nedenle basın bu konuda haber yaparken oldukça dikkatli olması lüzumunu belirtiliyordu. Zira gazeteler haber yaparken gerek milli menfaatleri gerekse gerçekleri göz önünde bulundurmalıydı.¹⁶⁸ İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa da bir muhabire verdiği beyanatta Gazetelerin bu konudaki aşırılığından ve dedikodusundan dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Fevzi Paşa, memleketin bu zor zamanlarında her türlü sorumluluğu üzerine alan hükümeti zan altında bırakmanın hiçbir fayda sağlamayacağını aksine felakete neden olacağını belirtti. Fevzi Paşa asılsız haberlerle ilgili de örnek olarak gazetelerde merkez kumandanı Cevad Bey ve diğer bazı kişilerin firar ettiği yada tutuklandığı yönündeki haberlerin tamamen asılsız olduğunu, bu zor zamanlarda basından da vatanperver hizmetler beklediklerini söyledi. Favzi Paşa beyanatına şu cümlelerle devam etti:

“her zaman rica ettiğim gibi matbuattan istirham ediyorum. Şu bedbaht memleketin temin-i atisi ve selameti namına el birliği ile çalışalım. Bu vatan hepimize aittir. Onun en küçük felaketi hepimizi rencide eder. Hepimiz bundan mesulüz. Bilhassa cihet-i askeriye ait mesailde şahıslar vikaye edilmelidir. Ordunun inzibatı, amirine hürmetle kabildir. Bu günkü gazetelerden birisinden, calib-i teessüf bir fıkra vardı. Muamelat-ı zatiye müdürü aleyhinde. Halbuki, muamelat-ı zatiye müdüriyeti makam itibarıyla pek nazik bir mevkidir. Şu memleketin buhranlar içerisinde çırpındığı anlarda idare-i askeriye ait neşriyatta

¹⁶⁷ *Ati*, 6 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁶⁸ *Tasvir-i efkar*, 7 Teşrin-i sani 1334/1918

biraz mümsik davranmak iktiza eder. Mülakata hatime vermeden evvel şurasını da söyleyeyim ki, bu gibi neşriyat devam ederse, idare-i örfiye kararnamesinin matbuata ait mevadını tatbikte muztar kalacağız.”¹⁶⁹

Görsel. 31: İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa

Gerçekten gazetelerde yayınlanan asılsız haberler muhataplarını rencide edip zor durumda bıraktığı gibi hükümeti de olumsuz etkiliyordu. Bu konuda Matbuat-ı Umumiye Müdürlüğü tarafından yayınlanan bildiride, yapılan bu asılsız haberlerde birçok tanınmış kişinin firar ettiği veya tutuklandığı ve eski polis müdürü Ahmet Bey’in de nezaret altına alındığı gibi çok sayıda hayali bilgiler verildiği, bu gibi asılsız bilgileri veren gazeteler hakkında matbuat kanununun 19. Ve 28. Maddeleri gereğince işlem yapılacağı bildiriliyordu. Bu nedenle gazetelerin firariler ve tutuklamalarla ilgili haber yapmadan önce elde ettikleri bilgileri İstanbul Muhafızlığına teyit ettirmeleri gerektiği ifade ediliyordu.¹⁷⁰

Fevzi Paşanın uyarılarına rağmen Atı Gazetesi firar olayları ile ilgili hükümeti suçlamaya devam ediyordu. Gazetenin baş yazarı Celal Nuri Bey, her ne kadar Talat Paşa ve Fethi Beyin, Tevfik Paşa’nın kabineyi teşkil edemediğini, bunun kendileriyle bir alakalarının olmadığını iddia etseler de İttihatçılar istemediği için Paşanın kabineyi kuramadığını ileri sürüyordu. Matbuat müdürü Aziz Bey’in bu tür iddiaları yalanlayan açıklamalarına karşılık bir muhabirin Tevfik Paşa’ya gönderildiğini belirten Celal Nuri Bey, Paşanın muhabire aslında kabineyi

¹⁶⁹ *Tasvir-i efkar*, 7 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁷⁰ *Tasvir-i efkar*, 7 Teşrin-i sani 1334/1918

kurduğunu ancak kurulan bu kabinenin İttihatçılar tarafından kabul edilmediği için bu görevi padişaha iade etmek zorunda kaldığını anlattığını yazıyordu. Celal Nuri Bey, bu konuda Talat Paşa'nın da Fethi Bey'in de doğruyu söylemediklerini, ortada bir aldananın olduğunu ve kendi fikrince bu aldananın da Sadrazam Ahmet İzzet Paşa olduğunu iddia ederek yazısına şu cümlelerle devam ediyordu; *“Diyebilirim ki itiraflı İzzet Paşa'nın zaaf-ı kalbinden ve sukut-u müracaatından istifade ettiler. Binaenaleyh kabinenin terkinde Talat alakadardır. Eğer başka türlü olsaydı hiç olmazsa inzibatı idare edecek beş büyük amir, memur değiştirilirdi. Böyle olmadı. Hatta merkez-i umumi parlamentosu ifa edildi. İttihat ve Terakki de gömleğini değiştirdi. Eski işleri münakaşa etmek kolaydır. Talat aleyhinde seksen cilt neşr edelim. Fakat refikamdan niyaz ederim, yalnız ölümlere değil, biraz da dirilere çatışmalar ki sulh-ü dâhili temin edilsin. İzzet Paşa kabinesi İttihat ve Terakki'ye ve onun istihali bulunan Teceddüd Fırkası'na ziyadesiyle sempattir. Aman kabineye çatmayınız...! Doğrusunu söyleyelim: İttihatçıların koruduğu bir kabine için bu durum bir şeref değil, büyük bir zaaftır.*

İttihatçıların erkânı kendi iplerini kendi elleriyle çektiler. Bunların duası kabul olmaz. Memlekette de idarece düştüler ki artık bunların hatırasına riayet bile büyük bir külfettir. Binaenaleyh İzzet Paşa kabinesi hala bir İttihatçı kabinesi olarak görevde kalıp mukadderatımıza egemen olacak mı?

İleriye gittiğimiz iddia olunuyor. Paşalar kaçırılır mı? İttihatçı nazırların muamelatına müsaade edilir mi? İttihatçı zabıta, İttihatçı valiler ne demektir? Hükümeti zaafiyete düşürmüyoruz? Onu zaafıta görüyoruz. Hem de böyle mütareke ile sulh arasında bir zaaf-ı hükümet devlet için selamet olmaz. Tarihe karşı bağıra çağıra iddia ederim ki: İçinde İttihatçı olmayan bir hükümet istiyoruz. Azim bir inkılâp oluyor. Devir de değişiyor. Biz hala enkaz-ı ittihattan ayrılamıyoruz. Bir balçık deryası içinde yüzmekteyiz. İzzet Paşa'dan rica ederim. Hiç olmazsa sadarette temiz bir nam bıraksınlar... ” Celal Nuri Bey makalesinin son kısmında, aslında Mondros Mütarekesi'nin Ahmet İzzet Paşa kabinesinin bir başarısı olmadığını, İngiltere'nin istekleri doğrultusunda imzalandığını ileri sürerek artık Cavid gibi Karasu gibi ittihatçıların menfaatlerinin savunulmasından vaz geçilmesi gerektiğini yazıyordu.¹⁷¹ Makalesinden de anlaşılacağı üzere Celal Nuri

¹⁷¹ Celal Nuri, “Şimdi Ağlıyoruz”, Atı, 7 Teşrin-i sani 1334/1918

Bey, firar olayından dolayı sert bir şekilde hükümeti suçluyor, başta Ahmet İzzet paşa olmak üzere kabine üyelerinin İttihatçılara sempati beslediklerini iddia ediyordu. Basında yazılan tüm bu eleştirilerin hükümeti oldukça yıprattığı anlaşıyordu.

2.9. Hükümetin Firarilerin İade Edilmeleri İçin Yaptığı Teşebbüsler

Aslında firarları engellemek için hükümetin yapabileceği pek bir şey yoktu. Fethi Bey'in de mecliste belirttiği gibi firar edenler hakkında bir tutuklama kararı yoktu ki hükümet gözaltına alsın. Dolayısıyla hükümet ancak uzaktan gözetlemeye çalışmıştı. Tabi ki bu da onların kaçmalarına engel olmak için yeterli değildi. Hükümet içerisinde Fethi Bey, Rauf Bey ve Cavid Bey Talat, Enver ve Cemal paşaların firar edeceklerini önceden bilseler de¹⁷² Sadrazam İzzet paşanın bundan önceden haberdar olmadığını, firar olayını öğrenir öğrenmez 5 Kasım'da Berlin Büyükelçisi Rifat Paşa'ya Alman Başbakanına verilmek üzere gönderdiği telgraf göstermektedir. Telgrafında İzzet Paşa, Talat, Enver ve Cemal paşaların Alman erkânıyla birlikte kaçtıklarını, rivayete göre yanlarında büyük miktarda para götürdüklerini, General Von Seckt'in de genel karargahdaki gizli dosyaları beraberinde götürdüğünü ve tüm bunların kabinenin mevkiini sarstığını belirterek umumi efkarda bu olay üzerine meydana gelen tepkilerden, özellikle gayri Müslimlerin bunu taşkınlıklar yapmak için bir alet olarak kullanıp İtilaf müdahalesini sağlamaya hazırlandıklarından bahsediyordu. İzzet Paşa tüm bunlara fırsat vermemek için Alman Şansölyesinden kaçakların iadesini istiyordu.¹⁷³

Almanya'dan firarilerin iadeleri istendiği gibi 4 Kasım'da Viyana elçisine de bir telgraf gönderilerek, Avusturya'ya geldiklerinde iadelerinin talep edilmesi istenmişti. Bu telgrafa 9 Kasım'da verilen cevapta, Talat, Enver ve Cemal paşaların Avusturya-Macaristan'a geldiklerine dair bir bilgilerinin olmadığı belirtildi. Büyükelçi telgrafında, 10 Kasım'da Dışişleri Bakanlığını vekaleten idare eden zatı görmeye giderek firarilerin Avusturya-Maceristan'a geldikleri an hemen iadelerini talep edeceğini ve bu konudaki gelişmeleri haber vereceğini bildiriyordu.¹⁷⁴ Büyükelçi 10 Kasım akşamı Avusturya- Macaristan Dışişleri Bakan Vekili ile görüşerek firarilerin Avusturya-Macaristan'a gelmeleri durumunda iadeleri için

¹⁷² Okyar, 1980, s. 251

¹⁷³ Bayur, 1991, s.780-781

¹⁷⁴ BOA, Yer: HR.SYS/2293-0008-046, Belge:86

gerek yazılı olarak gerekse sözlü olarak gerekli teşebbüste bulundu. Bakan Vekili Büyükelçiye, paşaların Avusturya-Macaristan’a geldikleri ile ilgili hiçbir bilgisinin olmadığını, ülkesiyle Romanya arasındaki tüm bağlantının kesilmiş olmasından dolayı kaçakların Avusturya- Macaristan tarafına gelmelerinin pek de mümkün görünmediğini söyledi. Bakan Vekili ayrıca firarilerin ülkesine gelmesi durumunda Dışişleri Bakanlığı olarak bunların iadesine tek başlarına karar veremeyeceklerini, Hükümetin bu konuda onayının gerektiğini ve sosyalist ve demokratik bir hükümetin erkanına bunu kabul ettirmenin mümkün olmadığını belirtti. Ancak bir yıl önce yapılan suçluların iadesi anlaşması gereğince bu kişilerin iadelerinin söz konusu olabileceğini bunun için de bu kişilerle ilgili adli evrakın kendilerine gönderilmesi gerektiğini sözlerine ekledi.¹⁷⁵

Almanya nezdinde yapılan teşebbüslere de benzer cevaplar verildi. Rifat Paşa 20 Kasım tarihli telgrafında şu hususları dile getiriyordu:

“Ati-ül beyan telgrafnamenin hariciye nezaret-i celilesine keşidesi mütemennadır: Talat paşa ve rüfekasına dair alınan dört ve beş ve altı tarihli telgrafnameleriniz üzerine bura hariciye nezareti nezdinde iadelerini ba takrir talep ettim. Nezaret-i müşarün ileyha beyneldevleteyn meri olan iade-i mücrimin mukavelenamesi ahkamı veçhile muamele edeceğini tahriren bildirdi. İstanbul ile muhaberatin münkatı olması hasebiyle evrakın gecikeceği ve diğer taraftan firarilerin ya bitaraf memlekete geçmelerine veya Almanya’da ihtifa etmelerine mahal vermemek üzere iadei mücrimin mukavelenamesinin yedinci maddesine tevfikan tevkif edilmelerini talep eyledim. Buna henüz cevap gelmedi. Eşhas-ı mezkureye pasaport ve sair bir-gûna evrak verilmemesini tekmil şebhenderliklerimize yazdım. Mezkur mukavelenamenin ahkamına tevfikan ibrazı icap eden evrak-ı adliyenin bir an evvel irsal ve beraberlerinde almış olduklarından bahsolunan külli akçeye ve Ermeni kıtaline iştiraklerine dair izahat ve tefsilat-ı lazıme mezkur evrak-ı adliyede zikolunması mütevakkıf irade-i aliyeleridir. Firarilerden ileri gelenlerin burada ahabab ve eviddası çok olduğundan himayeye mazhar oldukları bedihi olduğu cihetle temin-i muvaffakiyet için evrak-ı adliyenin muntazim ve mütekabil itiraz olmasını tavsiye eylerim. Eşhas-ı mezkurenin ithamları için ceraim bulunması müşkül değildir zannederim. Bunlardan yalnız

¹⁷⁵ BOA, Yer: HR.SYS/2293-0008-048, Belge:90

Talat Paşa bendenize müracaatla İstanbul'dan mufarakat eylediğine müteessif olduğundan ve yollar açılınca avdet edeceğinin hükümet-i seniyyeye ilamını rica etti. Buradaki teba ve talebe firariler aleyhine içtimaalar akd ve müteheyyicane nutuklar irad ediyorlar. Ve İtilaf devletlerine müracaatla Almanya'dan ihraç ve İstanbul'a iade edilmeleri için Almanya devleti nezdinde icra-yı nüfuz edilmesini isteyeceklermiş.”¹⁷⁶

İstanbul Hükümetlerinin buna benzer tüm girişimlerine rağmen Alman Hükümeti birçok gerekçeler ileri sürerek firarileri iade etmekten kaçınmıştır. Nihayetinde olarak tüm bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁶ BOA, HR. SYS. 02321/001.001

¹⁷⁷ Bayur, 1991, s.781-782

2.10. Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nin İstifası

Firarilerle ilgili hükümete yöneltilen eleştirilerin, özellikle de İttihatçı geçmişleriyle tanınanlara yönelik yapılan hücumların oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinden Padişah Vahdettin 5 Mayıs Salı günü Evkaf Vekili Abdurrahman Şeref Beyi çağırarak firar olayları ve buna karşı kamuoyundaki huzursuzluk nedeniyle hükümetin gerekli önlemleri alması gerektiğini, bunu sadrazama bildirmesini ve sonucun ertesi günü kendisine arz edilmesini sert bir lisanla istedi. Abdurrahman Şeref Bey'e göre Padişahın kastettiği önlem, ittihatçı olarak tanınan Hayri Efendi, Cavid ve Fethi beylerin kabineden çıkarılmalarıydı. İki gün sonra Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey de İzzet Paşa'yı ziyaret ederek oldukça sert bir dille Padişahın, ittihatçı olarak tanınan bu üç nazırın kabineden çıkarılmasını beklediğini, hatta bunlarla da yetinmeyerek ileride de kabineden bazı değişikliklerin yapılmasını isteyebileceklerini söyledi. Ahmet Rıza Bey, Rauf Beyin de değiştirilmesini kastediyordu. İzzet Paşa aynı günün akşamı Rauf, Fethi ve Müsteşar İsmet Beylerle konuyu müzakere ettikten sonra 8 Kasım Cuma günü kabineyi toplayarak meseleyi görüştü. Ülke her ne kadar oldukça hassas bir dönemden geçse de, padişahın Kanun-i esasiye aykırı olarak hükümete bu şekilde müdahale etmesinin kabul edemeyeceği konusunda herkes hemfikir idi.¹⁷⁸

Fethi Bey hatıratında; memleketin hassas bir dönemden geçtiği için İzzet Paşa'ya kendilerinin kabineden çekilmelerini ve yerlerine uygun arkadaşların görevi üslenmelerini, kabinenin göreve devam etmesini teklif ettiklerini ancak Paşanın bu teklifi kabul etmediğini, daha fazla ihtilaflarla hükümetin manevi şahsiyetinin zarar görmesine müsaade etmeyeceğini belirterek bu teklifi reddettiğini ifade ediyordu. Paşa, Vahdettin'e gönderdiği cevabında; kabinenin ne güçlüklerle kurulduğunu anlatıyor, tek amacının bu zor zamanlarda birlik ve beraberliği sağlamak olduğunu, bu nedenle de kabine üyelerine yapılan haysiyet kırıcı eleştirilere bile tahammül ettiğini, ancak kabinede değişiklik teklifinin Kanun-i esasiye aykırı olduğunu, bu arzuyu öğrendikten sonra daha fazla görev yapmalarının mümkün olmadığını, bu nedenle istifaya karar verdiklerini bildiriyordu.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ahmet İzzet Paşa, 1916, C.I, s. 35-37

¹⁷⁹ Okyar, 1980, s.259-260

Ahmet İzzet Paşa kabinesinin Cuma akşamı Padişaha sunduğu istifas, hemen kabul edildi. Böylece 25 gün süren sadrazamlığı sona ermiş oldu. Basında, vekiller heyetinin Cuma günü gündüz uzun bir toplantı yaptıktan sonra bu kararı aldığı ancak böyle bir kararın sebepleri noktasında ellerinde, söylentilerden öte kesin bir bilgi bulunmadığı yazılıyordu. Son günlerde basında her geçen gün dozunu arttırarak devam eden eleştirilerin hükümetin istifasına neden olduğu bu söylentilerin en kuvvetle muhtemel olanıydı. Tasvir-i efkara göre Ahmet İzzet Paşa kabinesinin ülkesine ve milletine en büyük hizmeti, düşmanlarımızla mütareke imzalayarak dört yıl devam eden harbe son vermesiydi. Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu mütareke, savaştaki müttefikleri olan Avusturya ve Bulgaristan'ın imzalamış oldukları mütarekelerden çok daha hafifti ve bu önemli bir başarıydı. Bu başarı, ilerde başkaca bir neden çıkmazsa, Ahmet İzzet Paşa'nın "eser-i muvaffakiyetleri" olarak görünüyordu.¹⁸⁰

Kabinenin istifası ile ilgili basın mensuplarının sorularını yanıtlayan İaşe Nazırı Celaleddin Muhtar Bey; istifalarının nedeniyle ilgili bilgi veremeyeceğini ancak bunun basında yapılan eleştirilerle alakasının olmadığını, çok daha önemli sebeplerden dolayı gerçekleştiğini ve belirtti.¹⁸¹

Ebuzziyazade Velid Bey de kabinenin istifasının oldukça zamansız olduğunu ileri sürüyordu. Velid Beyin bu konudaki yorumu özetle şöyleydi; memleketin oldukça nazik zamanlar geçirdiği böylesine sıkıntılı bir dönemde kabinenin istifa etmiş olması millet ve memleket için çok sıkıntılı sonuçlara neden olabilirdi. Bu nedenle İzzet Paşa gibi ömrü ülkesine hizmet etmekle geçmiş olan bir zatın bu bilinçle hareket etmesi gerekiyordu. Vatanseverlik te bunu gerektiriyordu. Oysa İzzet Paşa bunu yapmadı. Kabinesindeki birkaç zatın İtilaf Devletleri tarafından hoş karşılanmayacağı açıktı. Bu nedenle efkari umumiye bu kişilerin değiştirilmesini talep ediyor ve bunu sürekli gündeme getiriyordu. Artık Mütareke imzalanmış ve oldukça büyük bir badire atlatılmıştı. Dolayısıyla kabinede küçük bir değişiklik ne hükümet için neden ülke için hiçbir sıkıntıya neden olmazdı. Ancak bu bile İzzet Paşa'nın nefesine ağır geldi ve istifa etme yolunu tercih etti.¹⁸²

¹⁸⁰ *Tasvir-i efkar*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁸¹ *Tasvir-i efkar*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁸² Ebuzziyazade Velid Bey, "Buhranlar İçinde Buhran!", *Tasvir-i efkar*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

Basında İzzet Paşa kabinesinin istifa etmiş olmasının hiç te hoş karşılanmadığı anlaşıyor. İstifanın oldukça nazik bir dönemde, tam da İtilaf heyetlerinin İstanbul'a geldikleri bir zamanda yapılmış olması büyük bir hata olarak değerlendiriliyordu. Basında ülkenin birçok sıkıntı içinde boğulduğu, asayişe her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu bu dönemde, Ahmet İzzet Paşa gibi vatan sever birinin istifa yerine küçük bir kabine değişikliği ile görevine devam etmesinin ülke için çok daha hayırlı olacağı yönünde yorumlar yapılıyordu. Tasvir-i Efkar Gazetesi'ne göre bu istifa birçok dedikoduya da sebebiyet verdi. Efendilerine hizmet eden içerdeki bazı hainler bu meseleyi dillerine dolayarak memleketin aleyhine ve hizmet ettikleri odakların istekleri doğrultusunda kullanmaya başladılar. Gazete, Bu gibi hainlere ve ülkeye zarar verecek olan dedikodulara fırsat vermemek için basın bu konuda doğru bilgilendirilmesinin elzem olduğu savunuyordu.¹⁸³

2.11. Kabinenin İstifasının Basındaki Akisleri

Bu arada istifanın nedeniyle ilgili bilgiler de gazetelere yansımaya başladı. Buna göre Sultan Vahdettin, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Abdurrahman Şeref Bey vasıtasıyla bir haber göndererek, kamuoyunda bazı kabine üyeleriyle ilgili rahatsızlığın olduğunu bu nedenle kabinedeki bazı kişilerin değiştirilmesini tavsiye ederek bunun ülke milletin menfaati için daha uygun olacağını bildirdi. Ahmet İzzet Paşa da bunu kabineye bir müdahale olarak değerlendirdiği için istifa etmeyi uygun gördü. Tasvir-i efkar Gazetesi, böyle bir zamanda küçük bir revizyonla bu işler halledilecekken istifa etmenin ne kadar vatanseverlik olduğunu sorguluyor ve padişahın memleketin, milletin menfaatini düşünerek bazı tavsiyelerde bulunmasının en doğal hakkı olduğunu savunuyordu. Gazete, Padişahın kabineye müdahale ettiğini bahane edip istifa edip, sonrasında da dedikodu çıkarıp halkı galeyana getirmenin ülkeye büyük zarar vereceğini ve bunun vatanseverlikle bağdaşmayacağını iddia ediyordu.¹⁸⁴

Gazetelerde yer aldığı şekliyle Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifaname sureti şöyle idi:

“Atebe-i Seniyye-i Hazreti Padişahiye

¹⁸³ *Tasvir-i efkar*, 11 Teşrin-i sani 1334/1918

¹⁸⁴ *Tasvir-i efkar*, 11 Teşrin-i sani 1334/1918

Evkaf-ı Hümayun Nazırı Abdurrahman Şeref Bey kulları vasıtasıyla tebliğ eylediğim irade-i seniyye-i hazreti mülükaneleri icabatı temil etmekde iken Meclis-i Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey evvelki irade-i hümayunlarının hem teşri-i infazı, hem teşmil-i ahkamı tarzında beyanat-ı katiyede bulundu. Talat Paşa kabinesinin istifasını müteakiben kabine teşkiline memur olan Tevfik Paşa kullarının bir hafta zarfında kabinesini teşkil edememesi üzerine emniyet-i hümayunları çakerlerine tevcih etmiş ve hasım ordular payitaht yakınlarında düşman tarafından işgal edilmemiş olan bakiye-i memalik de istila tehlikesinde iken itimad-ı mülükanelerine iğtiraren idare-i umur-ı devleti deruhde eyleyen heyetimiz bir taraftan binnisbe muvafık-ı şeraitle mütareke akd ederek tecavüzat-ı idayı durdurmuş diğer taraftan dahilde şimdiye kadar temin-i emin ve asayişe muvaffak olmuşdu. Nifak ve tefrika tahmillerini izale ederek ve fırka ihtilafatının tehaddisine meydan vermeyerek umum-ı efrad-ı milleti yalnız menfaat-i vataniye dairesi etrafında toplamağa ve meşrutiyetin kaffe-i esasatına sadık kalmağa azim eylemiş olan kabinemiz hakkında emniyet-i hümayunlarının şaibedar olduğu Ahmed Rıza Beyin beyanat-ı vakiasında istidlal eylemiştir. Zat-ı Hümayunları ile heyet-i hükümet arasında hadis olmuş hiçbir ihtilaf-ı esasi mevcut değil iken kabine reisine tevcih eden mesuliyetin birtakım kuyud ve şurut ile tahdid ve takyidini riayet ahkamına kısmetmiş olduğumuz Kanun-ı Esasi ile kabile-i telif görememekteyiz. Kabinemizin esnay-ı teşekkülünde gerek taraf-ı hümayunlarından telakki ettiğimiz iradat gerek efkâr-ı umumiye-i memleketde hüsn-ü intikam uyandırmamak ve her kimin hakkında olur ise olsun kanun ahkâmının tatbikatdan inhiraf etmemek merkezinde idi. Yine bu şerait dairesinde vasıta yettiği derecede devlet ve vatana hıdmetinde devam eylemek azminde sabit iken bervechi maruz insilab-ı emniyet-i hümayunları zehabı üzerine ve kıtay-ı çakeranemin ittifak iraesiyile istifamızı hakipay-ı hümayunlarına takdime karar verdik. İstirham-ı acizanemizin lütfen kabul buyurulması temenniyatı vatanımızın refah ve selameti ve devlet ve milletimizin terakki ve tealisi ve zat-ı hümayunlarının tevafır-i ömr-ü şevketleri tazarruatına arz eyleriz.”¹⁸⁵

Vakit Gazetesi ise Maliye Nazırı Cavid Beyle Adliye Nazırı Hayri efendinin daha önceki harp kabinesinde de görev aldıklarını, ve eleştiriler nedeniyle birçok kez istifa etmek istediklerini ancak Ahmet İzzet Paşanın böylesine zor zamanlarda

¹⁸⁵ *Tasvir-i efkar*, 11 Teşrin-i sani 1334/1918

bir hükümet buhranına meydan vermemek ve kendilerinden istifade etmek niyetiyle onların istifalarını kabul etmediğini yazıyordu. Gazeteye göre Ahmet İzzet Paşa'nın bu konudaki ısrarı yerinde değildi. Zira onlardan dolayı birçok eleştiri yapılıyor ve hükümet sürekli yıpranıyordu. Onların meziyetleri ne kadar büyük olursa olsun “hükümete hücum etmek isteyenler için açık bir taarruz cephesi teşkil ediyordu” Eyer hükümet bu iki kişiyi veda etmiş olsaydı, memleketin bu buhranlı günlerinde faydalı hizmetlerine devam edebileceklerdi. Ayrıca hükümetin en zayıf noktası Dahiliye Vekili Fethi Bey idi. Zira dahiliye nazırı sıfatıyla pekte etkili olamadı ve “azim ve katıyetle hareket edilmesi lazım gelen yerlerde zaaf ve tereddütle hareket etti.” Fethi Bey göreve gelir gelmez, bazı görevlileri ve valileri değiştirmiş olsaydı, “esaslı bir tasfiye taraftarı olduğunu ilk icraatıyla ispat etseydi kabine efkar-ı umumiye nazarında daha kuvvetli bir mevkide bulunurdu.”

Gazetenin yorumlarından da anlaşılacağı üzere, Hayri Efendi, Cavid ve Fethi beylerin kabineden çıkarılmasını Vakit Gazetesi de gerekli görüyor, Padişahın bu konudaki taleplerini yerinde ve haklı buluyordu.¹⁸⁶

Yeni Gün Gazetesi başyazarı Yunus Nadi Bey de Ahmet İzzet Paşa gibi namuslu, iffetli ve hamiyetli birinin ülkesine çok daha büyük hizmetlerinin olacağı bir zamanda tüm kabinesiyle istifa etmesinin efkarı umumiyede derin bir üzüntüyle karşılandığını belirttiği makalesine şu cümlelerle devam ediyordu: “Fakat ne halimiz ne de zamanımız bu noktalar üzerinde tevakkufa müsait değildir. Onun için bilzarure cereyanı takip ederek diyeceğiz ki: Tevfik Paşa bundan evvel de kabine teşkiline memur edilmiş ve sonra hükümetin Ahmet İzzet Paşa tarafından teşkili üzerine ve o zamandan beri ortada daima bir hükümet meselesi yaşanıla gelmiş olduğundan yeni yeni hükümetin süratle teşekkül hususunda müşkülata maruz kalmayacağı ve meselenin bu sabaha kadar hal ve faslı ile bugün sadaret alayının icra kılınabileceği kaviyyen ümit olunur. Bunun böyle olması ise yalnız ümit edilecek değil, belki ve bilhassa hararetle temenni olunacak bir keyfiyettir de. Çünkü zamanın nezaketi memleketin bir dakika bile hükümete kalmasına müsaade sayılamayacak kadar büyük ve ehemmiyetlidir. Gerçi padişahımız efendimiz hazretleri Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin istifasını kabul etmekle beraber yeni hükümetin teşekkülüne kadar işlerin müstafi kabine tarafından tedvir

¹⁸⁶ Vakit, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

olunmasını irade buyurmuşlarsa da böyle yalnız cereyan halinde bulunan işleri yürütmekten ibaret olan vaziyetin dahilen ve haricen en muazzam meseleler muvacehesinde bulunduğumuz şu sırada hal ve zamanın icabatına muvafık edebilmekten pek çok uzak kalacağında ıstıbah caiz olamaz. Onun içindir ki yeni kabinenin bir an evvel ne kadar mümkünse o kadar seri bir surette teşekkül ederek işleri eline alması ve vaziyete hâkim olması lüzumu bedihidir.

Dün istifanın takdiminden evvel veya sonra burası hakkında henüz vazih ve kati malumat alamadık. Meclis-i Ayan'da hafi bir celse akd olunmuş ve bunda Ahmet İzzet Paşa Hükümeti de hazır bulunmuştur. Akşam gazetelerinden biri Meclis-i Ayan'da akd olunan bu hafi içtimada Kanun-ı Esasiye'nin tadil veya tefsir olunacak bir maddesinin müzakere edilmiş olması ihtimalini ileri sürmekte idi. Böyle bir müzakerenin Kanun-ı Esasi maddelerinden hangisine taalluk edebileceğini gösterememekte olduğumuzu itiraf ederiz. Eğer mesele filhakika meşrutiyete taalluk eden bir madde ise onun elbette meşrutiyetine muvafık surette hal ve fasledilmiş olması lazım gelir. Bu bir faraziyedir. Meclis-i Ayan'da müzakere olunan madde belki Kanun-ı Esasiye müteallik bir madde değil de başka bir iştir. Herhalde meselenin hakikati neden ibaret olduğu anlaşıldıktan sonra onun tetkik ve tamiki mümkündür. Şimdi bu noktanın muhtelif ihtimalleri üzerinde tevakkuf etmeyerek fiili vaziyete bakmak icap eder:

Dünkü nüshamızda söylemiş olduğumuz vecihle şu sırada iktidar mevkiinde bulunacak her hükümetin yalnız vatana ve meşrutiyete ihanet cürmü müstesna olarak bütün milletin itimat ve müzaheretine mazhar olması zaruridir ve hükümeti bütün milletin müzaheret ve muavenetleri ile teyit ve takviye eylemesi cümle için adeta bir vazifedir. Tevfik Paşa Hükümetinin muhafazasına yemin edilen meşrutiyetten, kanundan alel itlak adaletten inhiraf edeceğine bittabi ihtimal verilemez ve böyle olunca işe milli hayatımızın mütareke ile musalaha arasındaki şu en buhranlı zamanda müşarünileyh tarafından teşkil edilecek hükümete dahi pek vasi bir itimat ile yardım etmeye hiçbir sebep kalmaz. Bu itimat ve müzaheretin umumi surette gösterilmesine ise pek mebrem sebepler vardır ki ta'didine hacet görülemez. Dört senelik tahribkar bir harbden sonra pek ziyanlı bir sulhun mukaddimesi olarak mütareke akdetmiş bulunuyoruz. Ortada mecruh ve bitab yatan vatan ve milleti ne kadar mümkünse o kadar az zararla tahlis etmek vazifesi muvacehesindeyiz. Böyle bir vaziyet karşısında arzular, avazlar, gayzlar ve kinler,

hatta az çok makul ve mantıki tariz ve taarruzlar bile bir müddet susmak fedakarlığına meduv olmaktan daha tabi ne olabilir?” Yunus Nadi Bey, makalesinde memleketin ve milletin menfaatlerinin herkesten ve her şeyden önce geldiğini vurguluyordu.¹⁸⁷

Yeni Gün Gazetesi istifa sürecini şu cümlelerle duyuruyordu: “Geceleyin vasil sem-i istiğrab ve teessüfümüz olan malumata göre Ahmet İzzet Paşa Kabinesinin istifası Kanun-ı Esasiye muhalif birtakım havale ile mehat bulunmaktadır. Suret-i mevsukada istihbar eylediğimize göre Ahmet İzzet Paşa evvela kendi hükümeti önünden bazılarını kabineden ihraç ve tasfiye icrasına davet olunmuştur. Bidayet-i ümerada ale tarik-ül tasfiye-i kabineden ihraç edilmeleri matlub-ı has ve âm olan bu zatlar bilhassa Hayri Efendi ile Cavit Bey idiler. Ahmet İzzet Paşa bu iki zatı esasen kabinesine bin rica ve minnetle ithal etmişken son günlerde muhacematdan dolayı kendilerinin mükerreren istifa eylediklerini ve binaen aleyh nihayet kendisince bunlara halef taharri olunması lazım geldiğini beyan etmiştir. Bundan sonra işe Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey müdahale ederek Ahmet İzzet Paşa Hükümetince yalnız Hayri Efendi ile Cavit Beye has olarak değil, kabinece bunlardan başkasına sari ve şamil-i umumi bir tasfiye yapılması istenildiğini ve bu meselenin nihayet bir iki gün zarfında tesviyesi lazım geldiğini tebliğ etmiştir. Teklif vaki Kanun-ı Esasi ahkam-ı sarihasına bilküllüye mugayir idi. Ahmet İzzet Paşa evvelki gün kabinesi erkanını toplayarak keyfiyet mevzuu müzakereye konulmuş ve böyle bazı kuyud ve şerait tahtında icray-ı hükümetin usul ve kanun ile telifi imkânı olmadığından bahisle yazılan istifaname hakipay-ı hümayuna cuma günü akşamı arz olunmuştur. Bunun üzerine Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey mabeyn-i hümayuna çağırılarak bu meselenin meclis-i ayan’da tezekkürü irade buyurulmuş reis-i ayan da azay-ı meclise geceden telgrafla davetnameler göndererek dünkü içtima-i akd olunmuştur. Ahmet Rıza Bey meclisi açtıktan celse-i hafiye teklif eylemiş ve meclisin ağıyardan tahliyesini müteakip kabinenin şekl-i istifasını mevzu bahis eylemiştir. Bu hafî celsede hükümet-i hazıra bulunmadığı gibi reisçe hükümetin huzuru dahi zaten gayr-i caiz addedilmişti. Muamelat-ı vakıada meşrutiyete muhalif olan noktalar şimdilik şunlardır:

¹⁸⁷ Yunus Nadi, “Hükümet Buhranı” *Yeni Gün*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

1- Kabinenin mevcudiyeti ile serbesti harekâtı böyle geliş güzel talil, tefyid ve tevkiyet olunamazdı.

2- Reis-i Ayan böyle muhalif meşrutiyet ... ne akıl havaceliği ne de mutavassıtlık Vazifesini edemezdi.

3- Hükümetin istifanamesinde iskinad ettiği esbab-ı mucibe ayanın nazar-ı tedkik ve tenkidine arzulanacak bir mesele değil idi.

4- Ahmet Rıza Beyin bu mesele için Ayanı cemetmeye teşebbüs eylemesinin meşrutiyette yeri yoktur. Ayanda müzakere olunacak böyle bir madde-i mühimmede irade-i hükümdariyenin bir hükümet imzası ile terafiki şart idi.

5- Celse-i hafiyye talep eylemekte Ahmet Rıza Bey, kendisini kuvve-i icraiye mevkiine geçirmiştir. Hülasa Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin istifasına terafik eden bu ahval-i ahkam-ı meşrutiyete bakülliye muhalif olması hasebiyle bunları protesto etmek her meşrutiyetperver vatandaş için en kudsi vezaiften biridir. Bu hadisattan sonra hükümet-i cedidenin yarın, öbür gün meclis-i mebusana anında bir fesih iradesiyle gelmesini hiç de istiyad etmemeli, bilakis buna intizar eylemelidir.”¹⁸⁸

Gazetelerdeki haberlerden de anlaşılacağı üzere, ülkenin zor zamanlardan geçtiği dönemde Ahmet İzzet Paşa gibi değerli bir asker ve devlet adamının istifa etmemesi gerektiği, bunun yerine ittihatçı olarak bilinen bazı zevatın kabine dışı bırakılması gerektiği konusunda herkes hem fikirdi. Ancak Ahmet İzzet Paşa kabineyi bir bütün olarak görmüş, kime olursa olsun Padişahın kabinenin bir ya da birkaç üyesinin kabine dışı bırakılması isteğini Anayasa’ya aykırı olarak değerlendirerek istifasını verdi. Bu durum birçok kişi tarafından ilerleyen günlerde Padişahın Meclis-i Mebusan’ı da feshederek, yeniden mutlakiyete dönüşün ilk adımı olarak değerlendirdi.

¹⁸⁸ *Yeni Gün*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin bütün sorumluluğu İttihat ve Terakki partisine ve liderlerine yüklenmişti. Oysa savaş başladığında Osmanlı devleti kendisini bu savaşın ortasında bulmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu savaşın dışında kalması pek mümkün görünmüyordu. Ayrıca ittihatçı liderler savaşla ilgili bazı pazarlıkların Osmanlı Devleti üzerinden yürütüldüğünün farkındaydı. Bu nedenle tarafsızlığın yalnız kalmak anlamına geldiğini, bunda Osmanlı Devleti için çok kötü sonuçlar doğuracağını görüyorlardı. İttihatçı liderler Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve yıkılmasını önlemek için bu savaşa dahil olmak zorunda olduklarını düşündüler. Ancak İtilaf Devletleri özellikle Çarlık Rusya'sının İstanbul, Marmara ve Boğazlarla ilgili taleplerini daha önce kabul ettikleri için Osmanlı Devleti'ni müttefik olarak kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de İttifak Devletleri ile anlaşmak zorunda kaldı. Bu nedenle İttihat ve Terakki partisini ve liderlerini Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin sorumlusu olarak görmek haksızca bir yaklaşımdı. Ancak Rusya'nın Bolşevik ihtilali sonucunda savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş nedenlerinin en önemlisi ortadan kalkmış oldu. Bu nedenle ittihatçıların inatla savaşa devam etmesi ve itilaf devletlerinin barış tekliflerine kulağını tıkaması büyük bir hataydı. Başta Talat, Enver, Cemal Paşalar olmak üzere İttihat Terakki yönetimi bu hatanın bedelini yönetimden uzaklaşarak ve liderleri ülkelerini terk etmek zorunda kalarak ödedi. İttihat Terakki iktidarı yerini yumuşak bir geçiş sağlayacak, içerisinde eski ittihatçılardan da birkaç kişinin olduğu Ahmet İzzet Paşa kabinesine bıraktı. Yeni kabinenin temel amacı ülkede birlik ve beraberliği sağlamak ve savaşın sonuçlarını olabildiğince hafif atlatmaktı. Ancak iyi niyetle ve birlik beraberliği sağlamak adına yeni kabinde yer alan eski ittihatçılar, hükümete yapılan ağır eleştirilerin de nedeni oldu. Özellikle Talat, Enver ve Cemal paşaların yurt dışına kaçmalarının hesabı Ahmet izzet paşa kabinesinden sorulmaya başlandı. Oysa akli başında olan herkes savaş suçlusu olarak görülen, hele sözde Ermeni katliamlarından sorumlu tutulan bu kişilerin ülkelerinde kalmalarının mümkün olmayacağını biliyordu. Bu nedenle yıllarca tüm yanlışlar karşısında susan bu kişilerin ortaya çıkarak İttihatçı liderlerin firarları dolayısıyla yaygara koparması ve hükümete saldırması iki yüzlülükten başka bir şey değildi. Yapılan bu eleştiriler Sultan Vahdettin'in de yönetime müdahale etmesine zemin hazırladı. Zira başından

beri dizginleri eline almak isteyen yeni sultan İttihatçılardan çekiniyordu. Ancak Talat Paşa'nın istifasıyla İttihatçılar iktidardan uzaklaşınca, güvendiği akrabaları Tefvik Paşa'yı ve Damat Ferit'i öne çıkarmaya çalıştı. Padişahın amacı tam anlamıyla kontrol edeceği bu kişileri üzerinden yönetimi eline almaktı. Ancak İttihatçıların hala etkilerinin devam etmesi nedeniyle bunu başaramadı. Tüm bu eleştiriler sonucunda oldukça yıpranan yeni kabineye son darbeyi de padişah vurdu. Kamuoyunun tepkisini ileri süren Sultan Vahdettin kabinedeki eski ittihatçıların değiştirilmesini istedi. Ahmet İzzet Paşa bu müdahaleye boyun eğmeyerek istifa etti. Aslında bu istifa Sultan Vahdettin'in ülkenin yönetimini tamamen eline almasının yani mutlakıyete yeniden dönüşün ilk adımı oldu. Oysa milli hassasiyeti olan ve öncelikle vatani ve milleti düşünen Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kabineden revizyon yapması ve görevine devam etmesi ülke menfaatleri için çok daha uygundu. Bunu gelişen olaylar çok acı bir şekilde gösterecekti.

KAYNAKÇA

Arşivler:

BOA, HR. SYS. 02459/60-3

BOA, HR. SYS: 2379/5

BOA., İ. DUİT, 175/50

BOA, Yer: HR.SYS/2293-0008-046, Belge:86

BOA, Yer: HR.SYS/2293-0008-048, Belge:90

BOA, HR. SYS. 02321/001.001

BOA, HR. SFR. 04.422.35/1

BOA, HR. SYS, 2459/16-3

BOA, HSD.AFT, 6-70

BOA, 4538- 340324

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-45/2- ek.3

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-46

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-25/1

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-36/2

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (Eski Tasnif), I-d. 4. 15-30/2

Gazeteler:

Akşam

Atı

İkdam

İleri

Minber

Söz

Tanin

Tasvir-i efkar

Teceddüd,

Vakit

Yeni Gün

Zaman

Resmi Yayınlar:

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.IV, Kısım II,, Sina-Filistin Cephesi, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1986.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: III, T.B.M.M Basım Evi, Ankara, 1992.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre:3 İçtima:5, C.V, TBMM Basımevi, Ankara, 1992.

Türk İstiklal Harbi, C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Yayınevi, Ankara, 1999.

Türk Parlamento Tarihi I. Ve II. Meşrutiyet, C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 1997.

Kitaplar:

Ahmet İzzet Paşa, *İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, Feryadım C. II*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Akşin Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

Akşin Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, C.I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu, Fahir *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986.

Arslan Emir Şakip, *Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları*, Hazırlayan, Aziz Akpınarlı, Samsun, 1948.

- Aybars Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1995.
- Aydemir Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, C. III*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1971.
- Babacan Hasan, *Mehmet Talat Paşa (1874-1921)*, Altınpost Yayınevi, Ankara, 2012.
- Bayar Celal, *Ben de Yazdım, C. I*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- Bayur Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi, C. III, Kısım 4*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Belen Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Cavid Bey, Haz. Osman Selim Karahanoğlu, *Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi I*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cebesoy Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cemal Paşa, Tamamlayan Ve Tertipleyen Behçet Cemal, *Hatıralar*, Selek Yayınları, İstanbul, 1959.
- Çetinkaya Sevgi, *Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995.
- Danişmend İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.
- Denker Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Hz. Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.
- Erim Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I (Osmanlı İmparatorluğu)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.
- Fromkin David, *Barışa Son Veren Barış (Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922)*, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Gökay Bülent, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hanioğlu, M. Şükrü *Bir Siyasal Örgüt Olarak 'Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti' ve 'Jön Türklük, C:I (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- İnal İbnül Emin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar, C. III*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.
- İnan Yusuf Ziya, *Jön Türklerden İttihat Terakki Cemiyetine*, Bayramaşık Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Karal Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi C. VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995.
- Karal, Enver Ziya *Osmanlı Tarihi, C. IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, 1908-1918*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1999.

- Kocahanoğlu Osman Selim, *Hatıraları ve mektuplarıyla Talat Paşa*, Temel Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kocaoğlu Bünyamin, *İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2003.
- Lewis Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1993.
- Mardin Şerif, Çev. Mümtaz'er Türköne vd., *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Mehmetefendioğlu Ahmet, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 1996.
- Menteşe Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Okyar Fethi, Haz. Cemal Kutay, *Üç Devir'de Bir Adam*, Tercüman Tarih yayınları, İstanbul, 1980.
- Orbay Rauf, *Cehennem Değirmeni*, Emre yayınları, İstanbul, 1993.
- Pomiankowski Josef, çev: Kemal Turan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (1914-1918 I. Dünya Savaşı)* Kayihan yayınevi, İstanbul, 1990.
- Sonyel Salahi R., *Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, C.I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.
- Şakir Ziya, *Yakın Tarihin Üç Büyük Adamı, Talat-Enver-Cemal Paşalar*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2011.
- Tansel Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya kadar, C. I*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıl Dönümü Yayınları, Ankara, 1973.
- Toros Taha, *Ali Münif Bey'in Hatıraları*, İsis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Tunaya Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I, II. Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı yayınları, İstanbul, 1988.
- Türkgeldi Ali, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1948.
- Uçarol Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Yalçın Durmuş, vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2008.
- Zürcher Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Zürcher, Erik Jan Çev. Nüzhet Salihoğlu, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

Makaleler:

Boztaş Asena, “Wilson İlkelerinin Türk Dış Politikasına Yansımaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, C.7, 2014, s. 163-176.

Celal Nuri, “Firardan Sonra, *Ati*, 5 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Celal Nuri, “Hakikatlerin Saklanması” *Ati*, 16 Teşrin-i evvel 1334/1918, s.1

Celal Nuri, “Şimdi Ağlıyoruz”, *Ati*, 7 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Demirbaş Osman, “Liderlerinin Yurtdışına Kaçması Üzerine İttihat Terakki İçinde Meydana Gelen Tepkiler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S.1, 2002, s. 131-145

Ebuziyazade Velid Bey, “Kabine buhranı ile bizim sulhumuzu tehlikeye düşürdüler!” *Tasvir-i efkar*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918, s.1

Ebuziyazade Velid Bey, “Kabine buhranı ile bizim sulhumuzu tehlikeye düşürdüler!” *Tasvir-i efkar*, 15 Teşrin-i evvel 1334/1918, s. 1

Ebuziyazade Velid, “Sukut!” *Tasvir-i efkar*, 5 Teşrin-i sani 1934/1918, s.1

Ebuziyazade Velid Bey, “Buhranlar İçinde Buhran!”, *Tasvir-i efkar*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Kaymaz İhsan Şeref, “Wilson Prensipleri ve Liberal Emperyalizmi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2007, s. 145-174

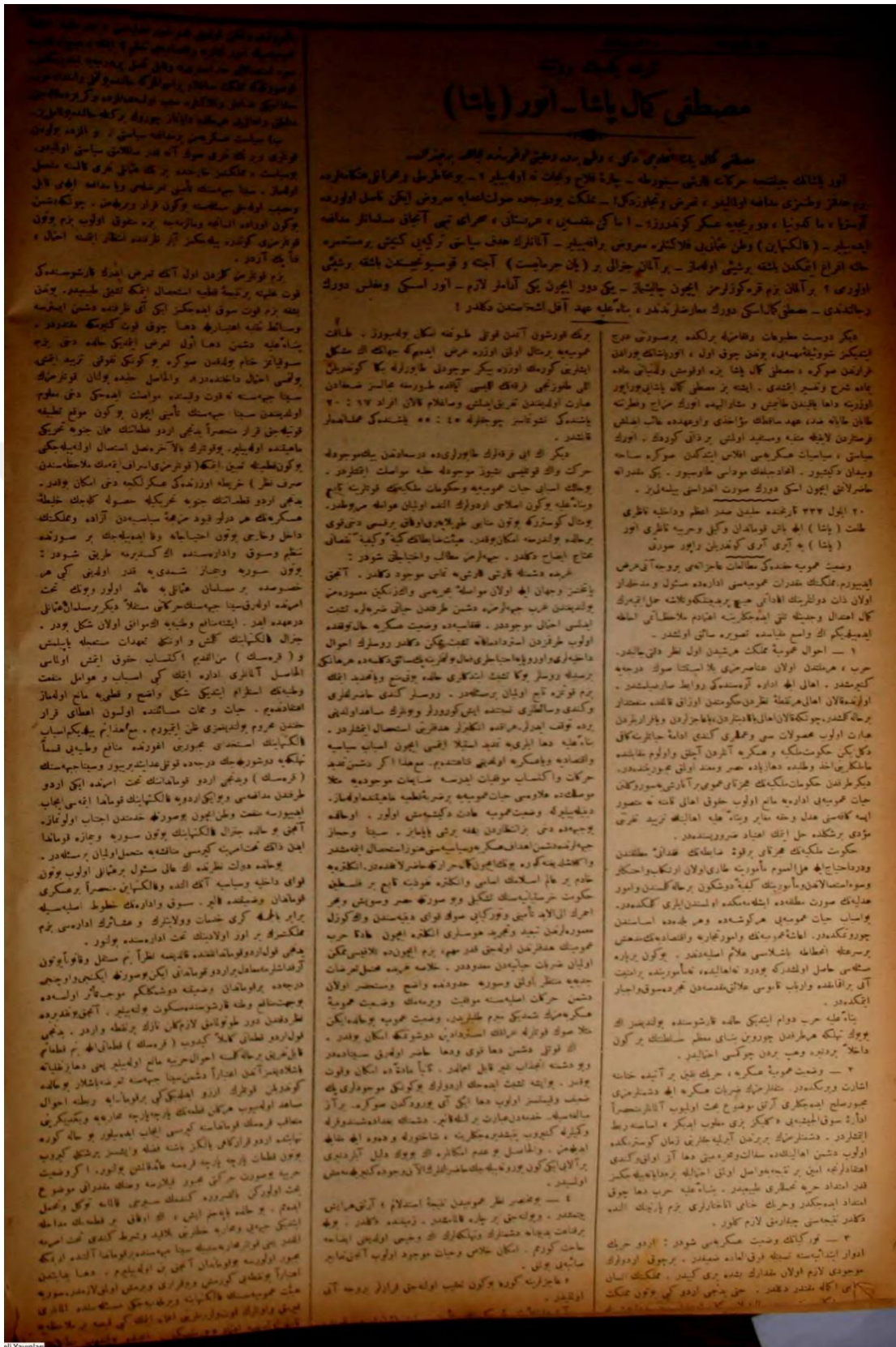
Kutay Cemal, “Talât, Enver, Cemal Paşalar Memleketi Niçin ve Nasıl Terk Etmişlerdi?” *Tarih Konuşuyor*, C. I, Sayı. I, Şubat 1964, s. 21-28

Süleyman Nazif, “Fırka mı Tefrika mı?” *Tasvir-i efkar*, 16 Teşrin-i evvel 1918/1334, s. 1

Yunus Nadi, “Hükümet Buhranı” *Yeni Gün*, 10 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Yunus Nadi, “Yeni Bir Macera Daha”, *Yeni Gün*, 4 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Yunus Nadi, “Mühim Bir İçtima” *Yeni Gün*, 1 Teşrin-i sani 1334/1918, s.1

Ek-1: Mustafa Kemal Paşa'nın İleri Gazetesi'nde yayınlanan 20 Eylül 1917

Tarihli Raporu

جمعه اربعی
۱۲ تشرین اول
۱۳۳۴
۵ صوم
۱۳۳۷

اداره متاع و اموال شرعی
بایانیه و دستوریه اصفیائیه - اصفهان -
ادرمه و استانبول - الشام - لکهنو - ۱۳۳۴
رحله فرستایی ۲۹۱ - آذرین ۱۳۳۴
و لایق ایفون متاعی ۳۳۵ آذرین ۱۳۳۴
ایلی ۵۰ غری - ملک ایفون ایفون متاعی
۴۹ - آذرین ۲۰۰ اوج ایلی ۱۶۰ اوج غری

سویہ دہ بولندھنم انشا دہ بدی شامہ ذات قونسلوس بولندھنم مبارک قدیر
اولاد بائہ دیرکوت راجہ ساجو مارسل سادو مماریہ اناسہ بدیہ مارہقلند
بولندھنم اولاد بولندھنم سہی المہی دہ بخری اندرہ رات ذات ارفیقہ کونندھنم
فقط اولاد بلغار راجہ دہ طوسی قلند ذات رطندون توفیق اولاد
مکن خلی تاخیر اولاد بولندھنم سلاسلند ذات دہ پردہ قاراکاھ بک کج واحد
اولاد بولندھنم .

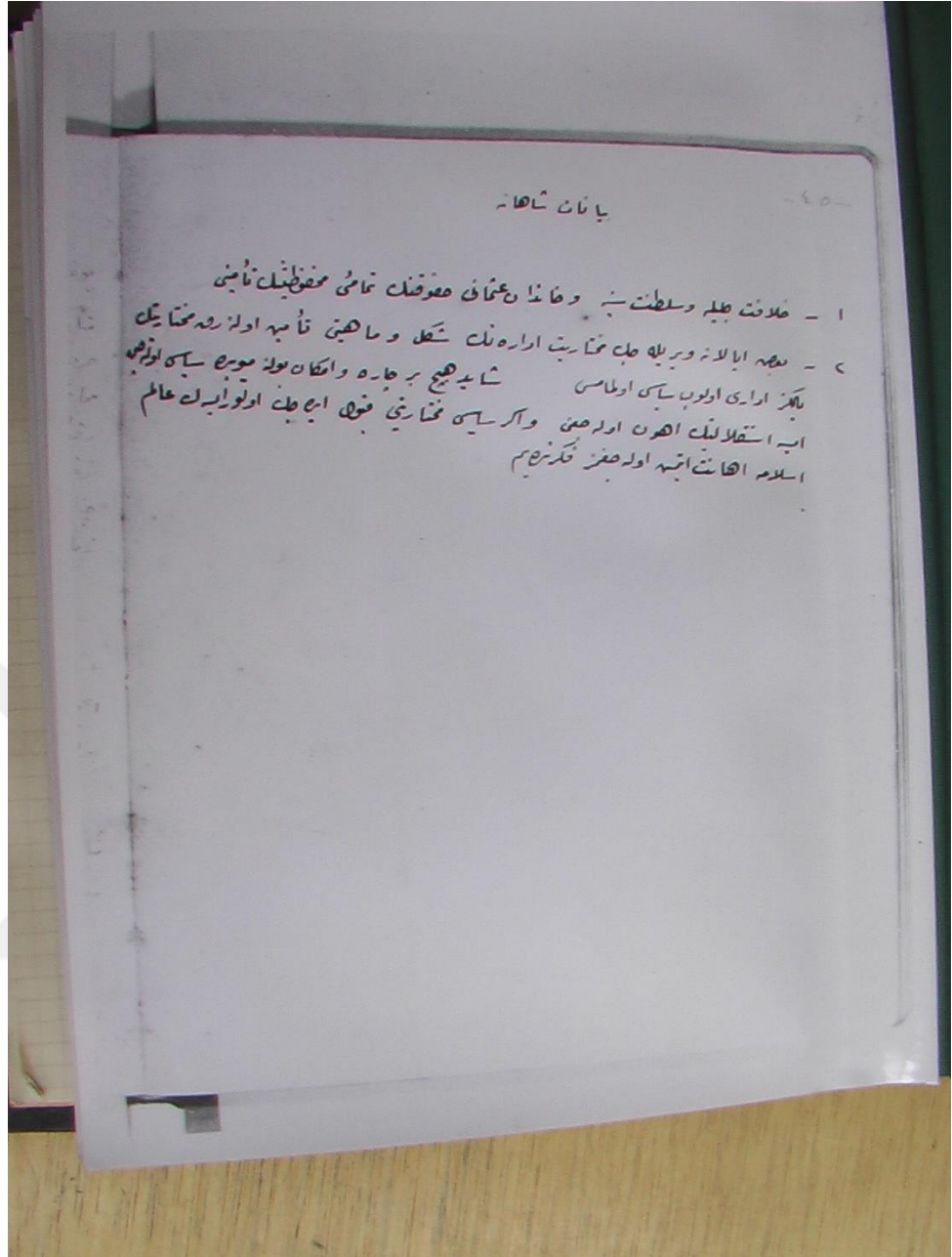
سہی آتہ الہ ذالند بولندھنم تعلیم بولندھنم آتہ دن بولندھنم ایہ
(مارہ لرمہ الہ وا خند قلند آتہ اولاد طندون بایلان بولندھنم وعلودان
مقرہ داخلہ التمد)

دولت عثمانیہ کت تایت ملکی ، یا تخت اناسہ اولاد بولندھنم ، بولندھنم راجہ طوقہ اناسہ
مقرہ اولاد طوقہ اولاد بولندھنم دارہ سر کت اولاد بولندھنم : عربیان ، سویہ وقلند
حاکمیت عثمانیہ اولاد بولندھنم راجہ اعطالولہ بولندھنم : بلغاریستان بولندھنم مریج وادری بولندھنم
مہ برہود . راجہ طوقہ [خد المہ صدول اولاد بولندھنم] طوقہ وعلدی برخط
فصل . شط دولت ودمش وعلی . بولندھنم اھلک آتہ فی امزج (دولندھنم
حاکمیت قط دقت آتہ اولاد بولندھنم) قاتیان . حکومات مرکزیہ الہ آتہ دہ عقد وقلند
اولاد معاھدان وایاتان و سارہ کت اناسہ . دول اسلاخ طوقہ معاھدان بولندھنم
بہ آمرقا لہ الہ سارہ اھلک اولاد بولندھنم قاطم باشی نا عم اھلک راجہ ابیہ آمرقا
قد شد عل الملک بولندھنم بولندھنم اعزام ابیہ بولندھنم .

برجایہ حیدر قاطم راجہ الہ واما وریہ بولندھنم کلندھنم عالیہ بولندھنم بولندھنم
الہ بولندھنم الہ معاھدان ودام اولاد بولندھنم بولندھنم بولندھنم بولندھنم بولندھنم
معاھدان الہ اولاد بولندھنم معاھدان بولندھنم بولندھنم بولندھنم بولندھنم بولندھنم
ملازم وقلند لازم کلدھنم بولندھنم وایاتان معاھدان بولندھنم راجہ وایاتان بولندھنم
ملاھدان در بیان ایہ .

A	10	5	45
D	10	15	45
F	45	15	45

Ek-3: Cumhurbaşkanlığı Arşivi, İzzet Paşa'nın hatıratından.

Ek-4: Padişah tarafından Mondros'a gidecek heyete verilen talimat

- 42 -

یوسف علی شاہی

الحکم
لوزن
یک

((

عبدلہ ترغیب دار اولاد تکثیر الحاصل غبارہ حوالہ املا اسید و طریقی کاغذ
و غیرہ و حقہ و قندہ کی مقدار و تیار و تیار طے قوتہ علیہ مصلوح آتہ قانہ بعد ارودہ
برائوتہ انصاف طمان و نظار ملکہ - میمنہ مانع اعادہ ایملہ طہ .
(۲)

(2)

(۲) تا به نیک و بد عقیده ای که از هر یک از اینها می آید - در هیچ مائنه عدم جدله و انقضای
تقلید تا حد ارجح عقد -

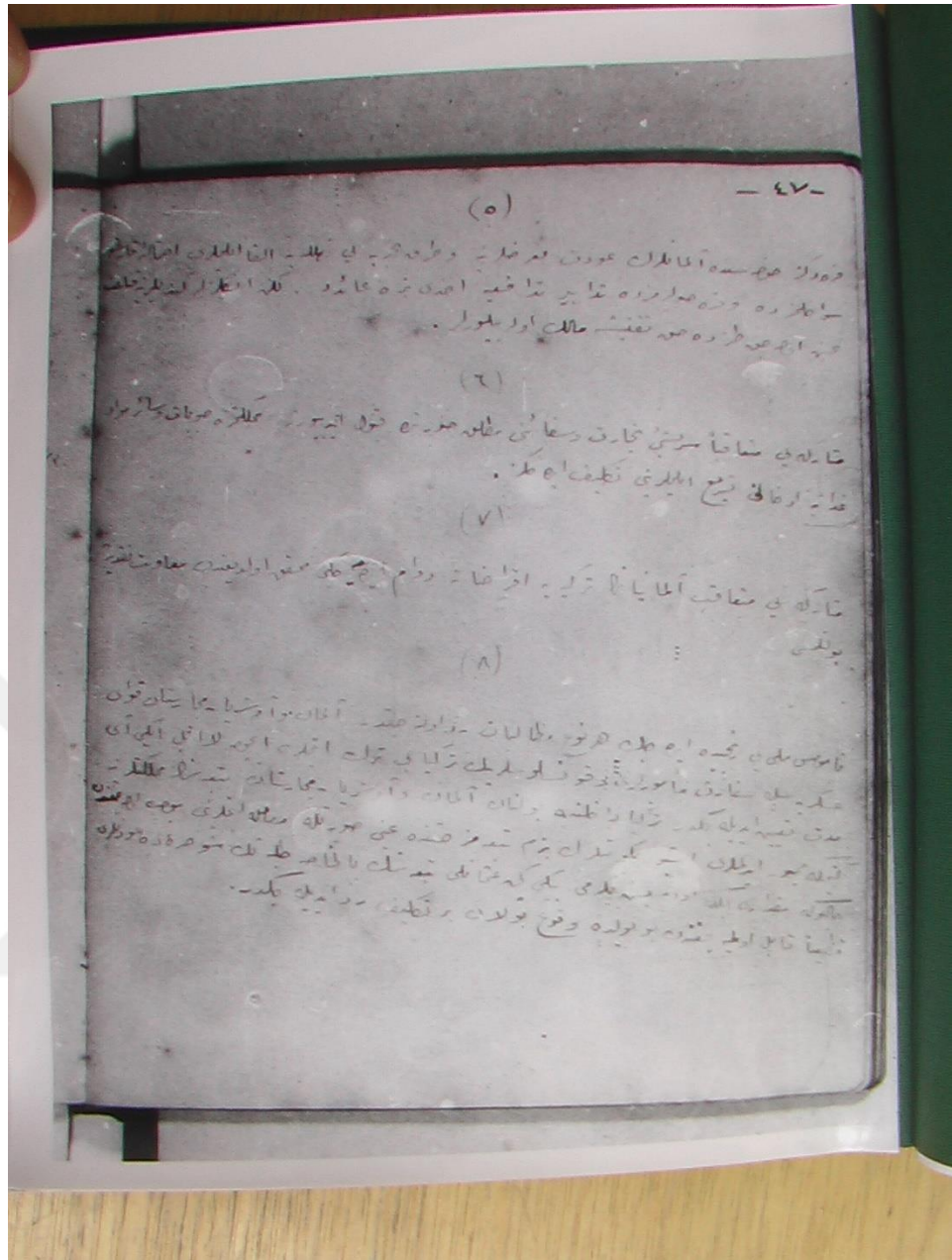
(۴)

(3)

از این جدول معلوم می شود که در این سال ۱۵۰۰ نفر از این شهر به خارج از کشور مهاجرت کرده اند.

A.	I - ۱
۱	۴
۱۵	۲۱

98

Ek-6: Mondros'a giden heyete verilen talimatname

تجدد

صاحب احتیاز :

صاروخان مہوفی صبری

درسمات اداره خانی :

تجدد فرقه سی مرکز اداره سیدر

تجدد فرقه سنک ناشر افکاری سیاسی ، علمی مجموعہ در
شخصیاتدن عاری هر نوع مقالات علمیہ به مجموعہ بحثی آچیندر

ایصاح مقصد

اتحاد و ترقی استحالہ سی اوزرینہ عصری
برغایہ ایله تأسس ایدن تجدد فرقه سی پروگرامی
بوکون انظار عامہ به وضع ایدیوروز.
اون سنہ دن بری مملکتک حیات سیاسیہ
وداخلہ سنہ جانی بر صورتہ قاریشان اتحاد و ترقی
تشکلی صوک زمانلرہ دورہ حیاتہ سی اکیال
ایتمش بر عضویت شیکلہ کجیش اولمسندن سی
آرتق مقدورات جماعت اوزرنده زنده و بنا
دلیہ نافع تأثیرات اجرا ایدہ مامش یوقسہ
جمیت زماندارانی الجأت و مقتضیات عصری
قبل ایدہ ماملرندن سی اورتہ ده کی کشمکش
ظہور ایتمشدر ؟ ہر ایک فرضہ ک قوت و شمولی
اولقلہ برابر بو خصوصہ کی حکمی تاریخہ
براقفی دہا موفق کوروروز . مثبت اولان
بر کیفیت وارسہ اودہ اتحاد و ترقی اعضاسندن
بر خلیسنک فرقه رؤاسنک تعقیب ایلدکاری
طرز سیاسی تصویب ایتماملری و اتحاد و ترقی
فرقه سنک شمعی یہ قدر کی شکلدہ دوام ایدہ مہ
چکنی تقدیر ایتمش اولملریدر .

احتیاج استحالہ وقوعاتک شوصورتہ
انکشاف ایندیکی صوک زمانلرہ حاصل اولیوب

خیلی وقتدن بری ذہنلرہ تقرر ایتمش و فقط
آن اظہاری بر جوق مؤثرانہ تبعاً تأخرہ دوچار
اولمشدی .

قونفرہ نک طوبیلاشمی طلب ایدن اعضا
ایسہ زمانی بلکہ کجیش اولان شواصلاح
واستحالہ نک آرتق دہا زیادہ تأخرہ تحملہ
اولدیفنہ نزاعت کیرمشلردی .

یکی روح واستقامتک شعاری اولق
اوزرہ فرقیہ و تجدد نامی ویرلشدور .

حادثات عالم یک شان دقت صفحہ لردن
کیور . شمعی یہ قدر نیچہ ملیتلر جامعہ غایہ
حیات فرض اولان مفکورہ لر بوکون قدید
نظریات سفسطائیہ اعدادینہ کیرمک اوزرہ بولنیورلر .
حیات جماعتک صوک آلدینی اشکالک محصلہ سی اولہ رق
ملت دولت و حکومت مفہوملرنده بر جوق
انقلابات وقوعہ کلہ جکی حس اولنیور . بو
تمدیلاتی محصلہ مدینیت شکلدہ قبول ایدنلر
وار . دیگر طرفدن بش سنہ دن بری بو نیچہ
قان دوکولسنہ سبب اولان مجادلہ اقوامک
شواقلاباتی تسریع ایندیکی دە محققدر .

تاریخ مدینیت ادوارندہ نظر دقتہ جاریان
بر کیفیت وارسہ اودہ ہر بردورہ تکاملک

Ek-7: Teceddüt fırkası tarafından çıkarılan gazete

